

INGELEID EN BEZORGD DOOR MAARTEN VAN DER BENT

VAN RIJ

RAPPORTEN VAN DE COMMISSIE VAN ONDERZOEK NAAR

EN STAM

BEWEERDE EXCESSEN GEPLEEGD DOOR NEDERLANDSE MILITAIREN
IN INDONESIA, 1949-1954

A
U
P

Overzicht van publicaties voortgekomen uit het onderzoeksprogramma *Onafhankelijkheid, Dekolonisatie, Geweld en Oorlog in Indonesië, 1945-1950* van KITLV, NIMH en NIOD

- Over de grens.** Nederlands extreem geweld in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949
- Onze Revolutie.** Bloemlezing uit de Indonesische geschiedschrijving over de strijd voor de onafhankelijkheid, 1945-1949
- Het geluid van geweld.** Bersiap en de dynamiek van geweld tijdens de eerste fase van de Indonesische revolutie, 1945-1946
- Talen van geweld.** Stilte, informatie en misleiding in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949
- Diplomatie en geweld.** De internationale context van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949
- Tasten in het duister.** Inlichtingenstrijd tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949
- Grof geschut.** Artillerie en luchtmacht in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949
- De klewang van Vrouwe Justitia.** Recht en onrecht in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949
- Revolutionary worlds.** Local perspectives and dynamics during the Indonesian Independence war, 1945-1949
- Een kwaad geweten.** De worsteling met de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog vanaf 1950
- Sporen vol betekenis.** In gesprek met 'Getuigen & Tijdgenoten' over de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog / Meniti Arti. Bertukar Makna bersama 'Saksi & Rekan Sezaman' tentang Perang Kemerdekaan Indonesia
- Van Rij en Stam.** Rapporten van de Commissie van onderzoek naar beweerde excessen gepleegd door Nederlandse militairen in Indonesië, 1949-1954 (Bronnenpublicatie)

Meer informatie: WWW.AUP.NL

**VAN RIJ
EN STAM**

ONAFHANKELIJKHEID, DEKOLONISATIE
GEWELD EN DORLOG IN
INDONESIË

INGELEID EN BEZORGD DOOR MAARTEN VAN DER BENT

VAN RIJ

RAPPORTEN VAN DE COMMISSIE VAN ONDERZOEK NAAR

EN STAM

BEWEERDE EXCESSEN GEPLEEGD DOOR NEDERLANDSE MILITAIREN
IN INDONESIË, 1949-1954

AMSTERDAM UNIVERSITY PRESS

Deze publicatie komt voort uit het onderzoeksprogramma *Onafhankelijkheid, dekolonisatie, geweld en oorlog in Indonesië, 1945-1950*. Een volledig overzicht van de publicaties van het programma is achterin dit boek dit vinden.

Het onderzoeksprogramma werd uitgevoerd door het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV), het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) en het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (NIOD), volgens de geldende regels voor onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW), waarvan KITLV en NIOD deel uitmaken. Het programma is mede mogelijk gemaakt door financiële steun van de Nederlandse overheid.

Afbeelding omslag: Executie van kampongbewoners door militairen van het Depot Speciale Troepen in kampong Salomoni, 12 februari 1947. Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) te Den Haag, collectie H.C. Kavelaars, objectnummer 2025-010-017.

Ontwerp omslag en binnenwerk: BVDT – Bart van den Tooren

Beeldredactie: Harco Gijsbers, Ellen Klinkers, René Kok

Index: Femke Jacobs

ISBN 978 94 6372 078 6

e-ISBN 978 90 4855 687 8

DOI 10.5117/9789463720786

NUR 680

© M.R. van der Bent / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2022

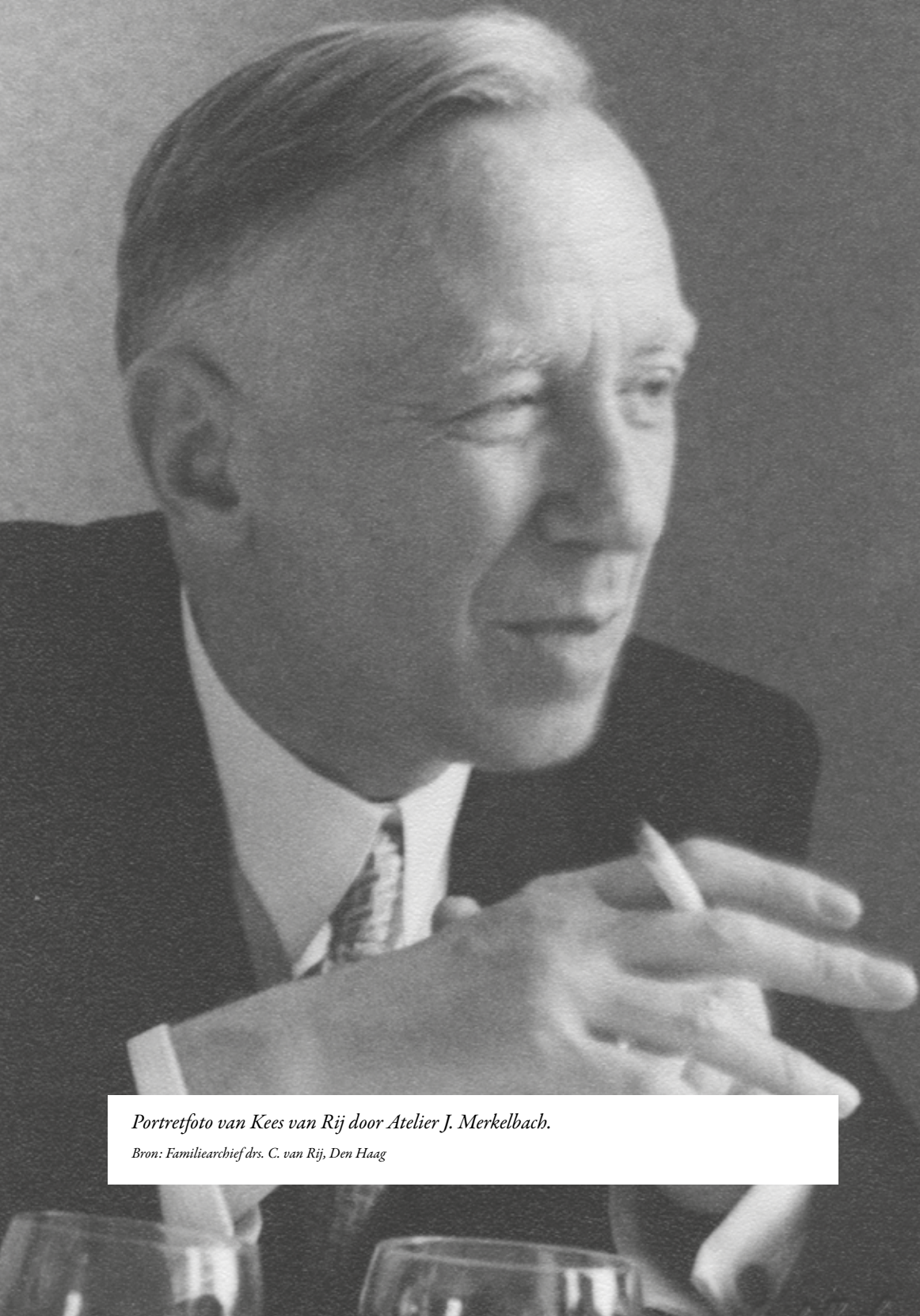
Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 jº het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met Amsterdam University Press.

Inhoudsopgave

9	Inleiding
29	Verantwoording
31	INGEDIENDE RAPPORTEN
33	De affaire-Goenoeng Simping (Bruiloftszaak)
41	Zuid-Celebes
169	Adviesnota's aan minister Donker
181	NIET-INGEDIENDE RAPPORTEN
183	Excessen, gepleegd door Henri Schrijver, thans adjudant- onderofficier KNIL
187	De Bondowosoaffaire
193	De Peniwenaffaire
199	De zaak P.G. Krijnen en H. Verburght
203	De zaak J. Nordmann c.s.
207	De affaire kolonel Krönig en luitenant-kolonel Maris (Malangzaak)
211	Aantekeningen over krijgsraadzaken
216	Noten
224	Lijst van afkortingen
226	Woordenlijst
227	Bronnen
229	Register

Portretfoto van Kees van Rij door Atelier J. Merkelbach.

Bron: Familiearchief drs. C. van Rij, Den Haag

Foto van Wim Stam met een hertenkalfje, geportretteerd door zijn vriend Jan P. Strijbos.

Bron: Nederlands Fotomuseum, Collectie Strijbos, inv. nr. str-7752

Inleiding

In de geschiedschrijving over de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog is de publicatie van de *Excessennota* in juni 1969 onmiskenbaar een mijlpaal. Deze regeringsnota bepaalde in Nederland decennialang de toon en de richting van het publieke debat over deze oorlog en de daarin begane misdaden, ook al is zij herhaaldelijk onderwerp van kritiek geweest, vooral waar het gaat om de volledigheid van de gepresenteerde feiten, de conclusies over de systematiek van het Nederlandse oorlogsgeweld en de gebruikte terminologie. Tegelijkertijd was er ook, zowel binnen als buiten het parlement, veel lof voor de grondigheid van de inventarisatie van de overheidsarchieven, die bovendien in een betrekkelijk korte tijd tot stand was gekomen.¹ Illustratief voor de prominente rol die de *Excessennota* in het publieke debat speelt, is de heruitgave als bronpublicatie door uitgeverij *Sdu* in 1995, bezorgd en ingeleid door hoogleraar vaderlandse geschiedenis Jan Bank; een unicum voor een Nederlandse regeringsnota.²

In de *Excessennota* werd veel aandacht besteed aan de terreurcampagne van het Depot Speciale Troepen (DST) in Zuid-Sulawesi. De opstellers hebben zich voor dit deel vooral gebaseerd op een in 1954 ingediend rapport van de juristen Kees van Rij en Wim Stam, twee leden van een in 1949 ingestelde commissie van onderzoek naar beweerde excessen gepleegd door Nederlandse militairen in Indonesië. Dit rapport, waarvan de conclusies in geanonimiseerde vorm in de *Excessennota* zijn opgenomen, werd tegelijk met

de indiening van de nota ter vertrouwelijke kennisneming aan de Tweede Kamer aangeboden en speelt sindsdien in die specifieke casus een even prominente rol als de *Excessennota* zelf. Minder bekend is dat de commissie van onderzoek ook over andere zaken heeft gerapporteerd en dat deze rapporten bij de samenstelling van de *Excessennota* van cruciaal belang zijn geweest.

In tegenstelling tot de *Excessennota* zijn de rapporten van de commissie van onderzoek, afgezien van de conclusies van het rapport over de Zuid-Sulawesizaak, nooit gepubliceerd en slechts als typoscript te raadplegen in verschillende overheidsarchieven. Deze bronpublicatie voorziet in deze leemte. In deze inleiding zal nader worden ingegaan op de totstandkoming en uitvoering van het onderzoek, de vertraagde rapportage, de schoorvoetende openbaarmaking van de rapporten door de regering en de invloed die het werk van de commissie op de geschiedschrijving heeft gehad.

VOORGESCHIEDENIS

De commissie van onderzoek heeft een lange en soms ook wonderbaarlijke ontstaansgeschiedenis, waarvan de oorsprong ligt in een in februari 1949 ingediende en ook weer ingetrokken motie van het PvdA-Tweede Kamerlid Frans Goedhart. In de oorlogsjaren voorafgaand aan dat moment had Goedhart, die naast Kamerlid ook journalist voor *Het Parool* was, in zijn krant regelmatig aandacht besteed aan berichten van door Nederlandse militairen gepleegd buitensporig oorlogsgeweld, maar in het parlement had hij tot dan toe daarover betrekkelijk weinig naar voren gebracht.³ Begin 1949 was er wat betreft het Indonesiëvraagstuk in het politiek-bestuurlijke krachtenveld echter het nodige veranderd. De hardere lijn ten opzichte van de Republiek Indonesië die het in augustus 1948 aangetreden kabinet-Drees/Van Schaik op voorspraak van regeringspartij KVP had aangenomen, was in december van dat jaar uitgemond in een tweede militair offensief en vervolgens uitgelopen op een diplomatiek en militair fiasco. Anders dan Hoge Vertegenwoordiger van de Kroon Louis Beel, die in reactie daarop voorstelde om de soevereiniteitsoverdracht aan de Verenigde Staten van Indonesië te vervroegen, volhardde minister van Overzeese Gebiedsdelen Maan Sassen in zijn harde lijn en dreigde hij met het 'abandonneren' van Indonesië als de Verenigde Naties zich met het conflict bleven bemoeien. Aangezien de rest van het kabinet zich na lang getouwtrek wel achter het plan-Beel schaarde, zat er voor Sassen niets anders op dan op 14 februari 1949 zijn ontslag aan te bieden aan de koningin. De pragmatische KVP'er Johan van Maarseveen, voordien minister van Binnenlandse Zaken,

nam vervolgens het stokje over als minister van Overzeese Gebiedsdelen ad interim.⁴

Precies tijdens deze kabinetscrisis over de positie van Sassen werd er in de Tweede Kamer gedebatteerd over de begroting van het ministerie van Overzeese Gebiedsdelen. De motie van Goedhart moet dan ook in het licht worden gezien van deze ministerswissel, die door de PvdA werd aangewend om zowel de greep op het Indonesiëbeleid te versterken als een handreiking te bieden aan haar achterban, die zich voor een belangrijk deel niet had kunnen vinden in het meerderheidsbesluit van de fractie om het decemberoffensief te steunen.⁵ Goedhart begon zijn bijdrage op 18 februari met een frontale aanval op Henk Gortzak van de Communistische Partij van Nederland (CPN), die de PvdA een week eerder had beschuldigd van medeplichtigheid aan koloniaal en reactionair beleid, en las net als Gortzak had gedaan een aantal soldatenbrieven voor waarin melding werd gemaakt van martelingen, het platbranden van kampongs en van standrechtelijke executies.⁶ Vervolgens diende hij een motie in waarin hij de regering vroeg op korte termijn een onafhankelijk onderzoek naar deze aantijgingen in te stellen door een commissie van personen 'die zich in Batavia niets op de mouw laten spelden' en deze commissie rapport te laten uitbrengen aan de Kamer.⁷ Op verzoek van Van Maarseveen trok Goedhart deze motie echter weer in, nadat hij van hem de toezegging had gekregen dat alle beschuldigingen van 'verkeerde gedragingen' nauwkeurig zouden worden onderzocht en dat er naar een manier zou worden gezocht om ervoor te zorgen dat de getuigen van het buitensporige geweld niet de dupe zouden worden van hun verklaringen.⁸ Aangezien de motie niet op de steun van een meerderheid van de Kamer kon rekenen wist Goedhart dat hij met deze agendering van het probleem het maximale had bereikt.

Dat betekende echter niet dat Goedhart het idee van een onafhankelijk onderzoek naar oorlogsmisdaden in Indonesië losliet. Hij werd daarbij geholpen door een stroom aan berichten in de pers over het geweld dat na het decemberoffensief was losgebarsten. Vooral een brief uit Yogyakarta van de dienstplichtige officier Ko Zweeres, op 26 februari gepubliceerd in *De Groene Amsterdammer*, zorgde voor beroering in het parlement en daarbuiten.⁹ Op Goedharts verzoek werden op 25 en 29 maart vier gedemobiliseerde mariniers op het ministerie van Overzeese Gebiedsdelen gehoord door mr. A.S. Block, een oud-procureur-generaal bij het Hooggerechtshof van Nederlands-Indië, die op dat moment hoofd juridische zaken op dat ministerie was. Hoewel de mariniers bevestigden dat er tijdens verhoren mishande-

lingen plaatsvonden, dat er ongewapende burgers werden gedood en dat er kampongs werden platgebrand zonder dat daartoe een militaire noodzaak bestond, leidde dit niet tot een uitzending naar Indonesië van een commissie van onderzoek.¹⁰

De linkse pers voerde intussen de druk op Goedhart op; in het christen-socialistische tijdschrift *Tijd en Taak* van 9 april typeerde Koos Bomhoff het intrekken van de motie als een fase in een almaar voortdurende cyclus van 'schandaal-protest-sussen-stilte', terwijl in de brochure *Wat gebeurt in Indonesië?* van het Comité voor Vrede in Indonesië vraagtekens werden gezet bij de waarde en de oprechtheid van de toezegging van Van Maarseveen om een onafhankelijk onderzoek 'in overweging' te nemen.¹¹ Ook de rechtse oppositie had zich in het debat gemengd, vooral in de persoon van KNP-Kamerlid en oud-minister van Koloniën Charles Welter, die Van Maarseveen op 13 april schriftelijk vroeg of hij wilde bevorderen, dat in 'elke officiële en officiëuze publicatie' over door Nederlandse militairen gepleegd excessief geweld 'zo volledig mogelijk melding zal worden gemaakt van de provocaties, welke eventueel represailles van de zijde der troepen onder Nederlands bevel uitgelokt kunnen hebben.'¹²

Om beweging in de zaak te krijgen zag Goedhart, die meermalen tegenover Van Maarseveen had aangegeven niet uit te zijn op een 'openbaar schandaal', zich uiteindelijk genoodzaakt om tijdens het Kamerdebat van 17 mei over het Van Roijen-Roemakkoord het buitensporige Nederlandse oorlogsgeweld opnieuw aan te kaarten.¹³ Zijn waarschuwing dat hij in de Kamer op de zaak terug zou komen als de regering geen onafhankelijk onderzoek zou instellen werd echter door Henk Gortzak gepareerd met een motie waarin hij voorstelde de onderzoekscommissie door de Kamer zelf te laten benoemen.¹⁴ Goedhart stemde de volgende dag tegen deze motie, maar kondigde in reactie wel een interpellatie aan over klachten over het militaire optreden in Indonesië, waarvoor uiteindelijk op 24 juni door de Kamer toestemming werd verleend.¹⁵

De toezending van de vragen die Goedhart van plan was bij de interpellatie te stellen vormde voor Van Maarseveen aanleiding om alsnog in actie te komen.¹⁶ Begin juli vond op het ministerie van Overzeese Gebiedsdelen een bespreking plaats tussen de minister, Goedhart en PvdA-fractie leider Marinus van der Goes van Naters, die als resultaat had dat Van Maarseveen op 12 juli per codetelegram Hoge Vertegenwoordiger van de Kroon (HVK) Tony Lovink de vraag stelde of hij 'het niet op prijs [zou] stellen indien enige juristen werden uitgezonden', die onder zijn leiding zouden worden belast

‘met het instellen van een niet-justitieel onderzoek naar de aard en de omvang der gepleegde excessen en de maatregelen daartegen genomen.’¹⁷ Voor de constructie van een op uitnodiging van de HVK uitgezonden commissie was gekozen om eventuele staatsrechtelijke bezwaren te ondervangen tegen directe Nederlandse bemoeienis met Indonesische bestuursaangelegenheden.¹⁸ Bijkomend voordeel voor Van Maarseveen was uiteraard dat het onderzoek hierdoor werd gedepolitiseerd.

Na advies te hebben ingewonnen bij legercommandant D.C. Buurman van Vreeden en procureur-generaal Urip Kartodirdjo liet Lovink weten inderdaad graag de beschikking te hebben over ‘een drie à viertal Nederlandse juristen’, die hij op zijn beurt ter beschikking zou willen stellen van procureur-generaal Kartodirdjo om hem te helpen ‘de formulering van de eindconclusie van nog in onderzoek zijnde zaken te bespoedigen’.¹⁹ Van Maarseveen gaf gevolg aan dit door hemzelf uitgelokte verzoek, waarna hij op 21 juli Van der Goes van Naters en Goedhart over zijn besluit informeerde.²⁰ Laatstgenoemde reageerde verbolgen, niet alleen omdat er weinig overbleef van de onafhankelijkheid van de commissie ten aanzien van de Indonesische bureaucratie, maar vooral omdat er van een integraal en niet-justitieel onderzoek naar de aard en omvang van het buitensporige geweld geen sprake meer was. In plaats daarvan zouden er slechts individuele strafzaken worden onderzocht die op dat moment aanhangig waren.²¹ Van Maarseveen liet Goedhart hierop weten hem op de hoogte te zullen stellen van Lovinks reactie op deze bezwaren. Die liet echter zo lang op zich wachten dat de precieze opdracht en status van de commissie binnen het Indonesische regeringsbestel tijdens de voorbereiding van haar uitzending onduidelijk bleven.²² Dit had uiteindelijk verstrekkende gevolgen voor het functioneren van de commissie in Indonesië.

SAMENSTELLING

Intussen was de eerste kandidaat voor de commissie al voorgedragen: op 22 juli, daags nadat Van Maarseveen zijn besluit had genomen, wees minister van Oorlog Wim Schokking in dit verband op Kees van Rij, op dat moment advocaat-fiscaal bij het Bijzonder Gerechtshof in Amsterdam. Met het oog op de aanstaande opheffing van dat gerechtshof had Van Rij hem namelijk aangeschreven met de vraag of hij ‘nog iets voor hem wist’.²³ De commissie kreeg op 27 augustus verder vorm tijdens een ontmoeting in Den Haag tussen Van Maarseveen en Kartodirdjo, die vanwege de Nederlands-Indonesische Rondetafelconferentie toevallig in Nederland was.²⁴ Tijdens deze

ontmoeting werden details over salaris en huisvesting besproken, de beoogde tewerkstellingstermijn vastgelegd op zes maanden en het aantal uit te zenden juristen vastgesteld op drie.²⁵

Met deze parameters gingen Block, Kartodirdjo en het hoofd van de afdeling personeelszaken van het ministerie van Justitie de daaropvolgende week aan de slag. Dit resulteerde op 12 september in een brief van de secretaris-generaal van het ministerie van Justitie J.C. Tenkink, met daarin een lijst van vijf juristen die zich in beginsel bereid hadden verklaard om uitgezonden te worden.²⁶ Meer dan de vijf genoemde juristen sprong echter de naam in het oog van de eveneens in de brief genoemde jhr. mr. F.A. Groeninx van Zoelen, raadsheer-plaatsvervanger bij het Bijzonder Gerechtshof in Amsterdam en hoofd van de Nederlandse missie tot opsporing van oorlogsmisdadigers in Duitsland, die vanwege zijn verblijf in het buitenland nog niet door Tenkink was gepolst.²⁷ Groeninx van Zoelen bleek tot uitzending bereid, waardoor van de juristen op de lijst alleen Wim Stam nog voor een bespreking werd uitgenodigd, waarschijnlijk omdat de officier van justitie in Zutphen had aangegeven dat bij een eventuele keuze tussen de twee genoemde juristen uit zijn arrondissement zijn voorkeur uitging naar Stam.²⁸ Op 15 oktober volgde een ministerieel besluit met de opdracht aan Van Rij, Groeninx van Zoelen en Stam om zich 'zo spoedig mogelijk naar Indonesië te begeven en zich ter beschikking te stellen van de Regering van Indonesië teneinde te worden belast met een onderzoek naar beweerde excessen van militairen.²⁹ Een verdere specificering van de onderzoeksopdracht werd niet gegeven, en het besluit liet ook in het midden of de uitgezonden juristen een zelfstandige commissie zouden vormen of slechts als aanvullende krachten zouden worden toegevoegd aan het hoofdparket van Kartodirdjo. Een tegelijk met het besluit verzonden telegram stelde de uitreisdatum van Van Rij en Stam vast op 22 oktober; Groeninx van Zoelen zou op 31 oktober volgen.³⁰

De commissie vormde een merkwaardig driemanschap. Van Rij, naast advocaat en procureur ook reserve-officier, was tijdens de Duitse inval in mei 1940 commandant geweest van een batterij artillerie aan de Grebbelinie.³¹ Na de capitulatie zette hij in Amsterdam een verzetsgroep op en was hij buitenlandredacteur van het illegale *Vrij Nederland*, tot hij in mei 1941 werd gearresteerd en vanwege verzetsactiviteiten ter dood werd veroordeeld.³² Na langdurige gevangenschap in Duitsland werd hij in 1945 in de rang van kolonel belast met de leiding van de sectie repatriëring van ontheemden van de Nederlandse Militaire Missie bij de Geallieerde Bestuursraad in Berlijn.³³ Teruggekeerd in Nederland werd hij als raadsheer en later als advocaat-fis-

Stam en Van Rij op Schiphol vlak voor hun vertrek naar Indonesië. Foto uit Het Parool van 24 oktober 1949, opnieuw afgedrukt op 25 januari 1969.

caal aangesteld bij het Bijzonder Gerechtshof in Amsterdam, waar hij onder meer als aanklager in het proces tegen Willy Lages de doodstraf eiste. In juni 1949 werd hij bovendien in Amsterdam verkozen tot gemeenteraadslid voor ARP-CHU. Van Rij genoot dus ten tijde van zijn uitzending al een zeker aanzien en kon op het vlak van de vervolging van oorlogsmisdaden bogen op ruime ervaring.³⁴ Groeninx van Zoelen had een minder indrukwekkend cv, maar had als raadsheer-plaatsvervanger bij hetzelfde Amsterdamse hof en als hoofd van de Nederlandse missie tot opsporing van oorlogsmisdadigers in Duitsland toch ook de nodige ervaring met het oorlogsstrafrecht. Stam had tijdens zijn loopbaan als substituut-officier van justitie in Zutphen echter nooit enige blijk gegeven van affiniteit met het oorlogsstrafrecht, en stond eerder bekend als een enthousiaste natuurfotograaf.³⁵ Geen van drieën had voorgaande ervaring in Indonesië.

IN INDONESIAË

Van Rij en Stam arriveerden op 26 oktober 1949 in Batavia en hadden de dag erna een gesprek met Kartodirdjo, die al eerder naar Indonesië was teruggekeerd. Hij deelde hun mee dat de soevereiniteitsoverdracht aan de Verenigde Staten van Indonesië (VSI) al over zes weken zou plaatsvinden en dat de werkzaamheden van de commissie als gevolg daarvan onmogelijk voltooid zouden kunnen worden, tenzij er een regeling werd getroffen met de VSI.³⁶ Lovink liet echter tijdens een bespreking op 8 november weten zeer ernstige bezwaren te hebben tegen een dergelijke regeling.³⁷ Ook Van Maarseveen achtte een dergelijke constructie niet erg gelukkig en vroeg Kartodirdjo de drie juristen te verzoeken 'hun onderzoek te beperken en te beëindigen voor de soevereiniteitsoverdracht'.³⁸ Lovink, die van alle leden van de voorlopige federale regering de grootste reserves had tegenover het onderzoek van de juristen en hen het liefst als aanvullende krachten had toegevoegd aan de Krijgsraden te Velde, voorzag echter meer problemen bij de uitvoering van de onderzoeksopdracht.³⁹ Hij verzette zich 'om redenen van politieke en tactische aard' tegen een bezoek van de commissie aan plaatsen waar excessen zouden zijn voorgevallen en sprak zich daarnaast ook uit tegen het onderfragen van Indonesische getuigen, terwijl Europese militairen volgens hem zoveel mogelijk in Batavia moesten worden gehoord.⁴⁰ Kartodirdjo, die in Nederland de commissie mede had vormgegeven, had zich vanaf het eerste moment gunstiger uitgelaten over het idee van een niet-justitieel onderzoek. Dat zou in zijn ogen niet zozeer moeten gaan over de 'aard en omvang' van de gepleegde excessen, maar eerder, indachtig de schriftelijke vragen van Welter, over de 'omstandigheden waaronder deze zijn begaan', waarmee dan vooral het Indonesische geweld werd bedoeld, waarop het Nederlandse excessieve geweld een antwoord heette te zijn.⁴¹

Nog voor Groeninx van Zoelen was gearriveerd kwamen Stam en Van Rij een werkverdeling overeen, die inhield dat de leden van de commissie alle drie kennis zouden nemen van de dossiers die hun ter hand werden gesteld, maar dat de deelrapporten steeds door een van hen zouden worden geschreven. Volgens Van Rij had Groeninx van Zoelen na zijn aankomst ingestemd met deze werkwijze.⁴² De ter hand gestelde dossiers vielen grofweg uiteen in twee categorieën. Allereerst waren er de zaken die door aandacht van journalisten, briefschrijvers of andere derde partijen voor beroering hadden gezorgd, vooral na het tweede offensief van december 1948. Hieronder vielen de moorden op arrestanten bij vliegveld Maguwo in Yogyakarta, de executie van Masdulah Nasution bij Kaliurang, de zaak-Peniwen, de brief aan ko-

ningin Juliana over hardhandig optreden van het KNIL-bataljon Gadjah Me-rah bij Purbalingga, de 'bloedbruiloft' in Gunung Simpang, de klewangaanval op een noodhospitaal in Solo, en de in opdracht van kolonel Krönig en luitenant-kolonel Maris tijdens patrouillegangen uitgevoerde executies van gevangenen bij Malang.⁴³ De commissie nam ook kennis van dossiers van twee eerdere zaken, namelijk het treintransport van Bondowoso, waarbij tientallen gevangenen door verstikking om het leven gekomen waren, en de zuiveringsacties in Zuid-Sulawesi door het Depot Speciale Troepen onder leiding van kapitein Raymond Westerling.⁴⁴ Daarnaast kreeg de commissie de beschikking over dossiers van krijgsraadzaken die door de auditeur-militair bij de Krijgsraad te Velde waren aangemerkt als gevallen van excessief geweld.⁴⁵ Deze zaken waren voor het grote publiek min of meer verborgen gebleven.⁴⁶

Op basis van de verslagen van verhoren en de eigen correspondentie kunnen de werkzaamheden van de commissie in Indonesië met enige nauwkeurigheid worden gereconstrueerd. In de eerste helft van november besteedde de commissie vooral aandacht aan de door sergeant-majoor P.M. Geelhoed gepleegde moorden op arrestanten bij Maguwo op 19 december 1948, die waren beschreven in de door *De Groene Amsterdammer* gepubliceerde officiersbrief, en de eveneens door hem uitgevoerde executie van Masdulhak Nasution bij Kaliurang twee dagen later.⁴⁷ Een eerste verhoor met een getuige van deze moorden vond, in afwezigheid van Groeninx van Zoelen, al op 4 november plaats in Batavia, waarna op 11 november in Bandung een verhoorsessie door de gehele commissie volgde met vier betrokken militairen. Een vijfde militaire getuige werd de dag erna door alleen Van Rij en Stam gehoord.⁴⁸ Op 21 november werden in Batavia drie verhoren afgenomen in de zaak-Henri Schrijver en werd ook Geelhoed zelf gehoord.⁴⁹ De dag erna werd, ondanks de genoemde bezwaren van Lovink, een bezoek gebracht aan een plaats delict, Peniwen.⁵⁰

Op 15 november had Lovink per telegram aan Van Maarseveen het advies gegeven om met de beantwoording van Kamervragen van Goedhart over de bloedbruiloft bij Gunung Simpang te wachten tot de commissie zich over die zaak had gebogen. Hoewel de minister zijn antwoord aan Goedhart al gereed had, gaf hij gehoor aan dit advies.⁵¹ De commissie diende op 20 december 1949 een voorlopig rapport over die zaak bij Lovink in. Opvallend hierbij was dat Groeninx van Zoelen in een aangehechte nota afstand nam van de kritiek die de beide andere commissieleden hadden op de vrijspraak van de betrokken officier door de krijgsraad.⁵²

Op 24 december, na een verblijf van minder dan twee maanden in Indonesië, vingen alle leden van de commissie hun terugreis naar Nederland aan.⁵³ Twee dagen eerder waren de dossiers van de commissie al als twee koffers diplomatieke stukken naar het ministerie van Overzeese Gebiedsdelen in Den Haag vervoerd, waar Stam ze op 28 december weer in ontvangst nam.⁵⁴ Hiermee kwam een einde aan een veldonderzoek dat heel anders was verlopen dan de commissieleden zich bij vertrek hadden voorgesteld.⁵⁵ Hoewel er hard was gewerkt had de commissie vooral kennisgenomen van dossiers; het eigen onderzoek was beperkt gebleven tot een klein aantal verhoren en een bezoek aan Peniwen. Terug in eigen land restte de uitdaging om van de verzamelde gegevens een rapport op te stellen en dit, bij gebrek aan een dienstdoende Nederlandse landvoogd in Indonesië, aan te bieden aan de minister van Overzeese Gebiedsdelen.⁵⁶

TERUG IN NEDERLAND

Vrijwel onmiddellijk na terugkomst ontstond er echter grote onenigheid tussen de leden van de commissie over de te nemen vervolgstappen in het onderzoek. Zonder zijn medecommissieleden daarin te kennen stelde Groeninix van Zoelen per brief aan Van Maarseveen voor om, met het oog op de soevereiniteitsoverdracht en de toekomstige samenwerking tussen Nederland en Indonesië in de Nederlands-Indonesische Unie, een 'sober en objectief verslag' in te dienen dat niet te veel zeer, 'dat nog niet oud genoemd [kon] worden', zou oprakelen.⁵⁷ Van Maarseveen kon zich goed in deze suggestie vinden en liet Block op 11 januari een brief aan alle commissieleden sturen met een overeenkomstige aanbeveling.⁵⁸ Van Rij reageerde hierop, mede namens Stam, met een lang schrijven waarin hij niet alleen zijn afkeuring uitsprak over het feit dat Groeninix van Zoelen zich zonder overleg met zijn medecommissieleden tot de minister had gewend, maar ook bezwaar aantekende tegen het besluit van Van Maarseveen om een op die brief gebaseerde aanbeveling te doen.

Van Rij voelde zich genoodzaakt de gang van zaken in Indonesië tegenover de minister uit de doeken te doen. Volgens hem had Groeninix van Zoelen een 'innerlijk verzet' gehad tegen de opdracht om een onderzoek in te stellen 'naar de houding van "flinke" militairen en hun leiders' en deinsde hij ervoor terug het onderzoek 'uit te breiden tot zeer hooggeplaatste personen uit het militaire apparaat of het burgerlijk bestuur'.⁵⁹ Net als zijn brief aan de minister bleek Groeninix van Zoelen ook zijn minderheidsstandpunt bij het rapport over de bloedbruiloft in Gunung Simpang zonder overleg met Van

Rij en Stam bij Lovink te hebben ingediend. Daarnaast zou hij volgens Van Rij kort voor het vertrek hebben geprobeerd een aanwijzing te verkrijgen van een lid van de staf van de Hoge Vertegenwoordiger van de Kroon om een bepaalde zaak buiten het zicht van de commissie te houden, omdat 'in die zaak de naam van een Generaal werd genoemd'. Over het Zuid-Sulawesidossier, dat in eerste instantie aan Groeninx van Zoelen was toebedeeld, schreef Groeninx van Zoelen volgens Van Rij in drie dagen een conceptrapport van anderhalve pagina, waarin hij constateerde dat de 'onderzoekingen op zeer deskundige en nauwgezette wijze [waren] verricht' en waarin hij besloot dat, 'gezien het feit, dat het dossier thans ter beschikking van de bevoegde rechterlijke autoriteiten staat, het passend [was] thans geen commentaar te geven'. Meer in het algemeen had Van Rij moeite met de werkhouding van Groeninx van Zoelen, die vaak 'in beslag genomen werd door zijn sociale plichten' en volgens Van Rij niet alleen weigerde om 's avonds door te werken, maar ook 's ochtends meermalen verstek liet gaan.⁶⁰

Zonder wederhoor van Groeninx van Zoelen is het moeilijk om de precieze gang van zaken te reconstrueren. Uit de brief van Van Rij blijkt in ieder geval dat Groeninx van Zoelen steun zocht – en waarschijnlijk ook vond – bij de kring rond Hoge Vertegenwoordiger van de Kroon Tony Lovink, die, zoals eerder genoemd, sceptisch stond tegenover een niet-justitieel onderzoek, vooral omdat dit de samenwerking tussen Nederland en Indonesië zou kunnen schaden.⁶¹ Van Rij en Stam zaten eerder op de lijn van procureur-generaal Urip Kartodirdjo, die een niet-justitieel onderzoek naar de 'achtergronden' van de excessen had voorgestaan, waarmee hij in de eerste plaats de Indonesische 'provocaties' had bedoeld, waarop volgens hem de Nederlandse excessen doorgaans reacties waren geweest.⁶² Dit inhoudelijke meningsverschil over de taak van de commissie had gemakkelijk ondervangen kunnen worden door de commissie een duidelijke onderzoeksopdracht te geven. De oorzaak van de klacht over de werkhouding van Groeninx van Zoelen lag wellicht ook dieper dan alleen een gebrek aan motivatie of inzet; Van Rij, die op het gebied van het oorlogsstrafrecht veel meer ervaring had dan Stam, gedroeg zich na aankomst in Indonesië als voorzitter van de commissie, waarmee hij wellicht de later gearriveerde Groeninx van Zoelen tegen zich in het harnas heeft gejaagd.⁶³ Dit had door de autoriteiten eenvoudig voorkomen kunnen worden door een commissievoorzitter te benoemen.

Het conflict leidde er in ieder geval toe dat Van Rij en Stam hun rapporten niet langer aan Groeninx van Zoelen wilden voorleggen, om daarmee te

voorkomen dat hij op basis van het werk van zijn collega's opnieuw met een minderheidsstandpunt zou komen. Van Rij stelde Van Maarseveen dan ook voor om Groeninx van Zoelen uit te nodigen zelfstandig een rapport in te dienen. Deze gaf hieraan gehoor en verzocht Groeninx van Zoelen op 20 maart 1950 om, indien hij geen medewerking verleende aan de opstelling van een gezamenlijk rapport, een eigen verslag in te dienen.⁶⁴

Een tweede ontwikkeling in deze periode had eveneens grote invloed op de uiteindelijke rapportage van de commissie. Minister zonder portefeuille Lubbertus Götzen, die belast was met de financieel-economische aangelegenheden van Uniezaken en Overzeese Rijksdelen, informeerde in februari 1950 op het ministerie naar de stand van zaken van het in 1949 door raadsheer-commissaris J.L. Paardekooper begonnen gerechtelijk vooronderzoek in de Zuid-Sulawesizaak. Hij verwachtte namelijk dat er tijdens de parlementaire behandeling van de begroting van het ministerie vragen over gesteld zouden worden, zeker nu Westerling zich in Indonesië opnieuw in de kijker had gespeeld door in Bandung een coup poging te plegen.

Het antwoord van het hoofd van de afdeling militaire zaken, W.J. van Gulik, verbaasde Götzen nogal, omdat het met geen woord repte over het onderzoek van Paardekooper, maar wel wees op het te verwachten rapport van Van Rij, Stam en Groeninx van Zoelen, dat aan deze zaak ook aandacht schonk.⁶⁵ Het antwoord van Van Gulik liet zich echter goed verklaren door het bezoek dat Van Rij en Stam kort daarvoor hadden gebracht aan het ministerie, waarbij Van Rij tegenover Block had gesproken over zijn voorstellen om in het kader van zijn rapportage over de Zuid-Sulawesizaak in Nederland nog een aantal betrokken hoge ambtenaren te horen.⁶⁶ Omdat over het vooronderzoek van Paardekooper op het ministerie niets bekend bleek, zond Götzen op 14 februari een telegram aan Hoge Commissaris H.M. Hirschfeld met het verzoek de stand van zaken te seinen. Het antwoord was niet waarop men in Den Haag had gehoopt: na de soevereiniteitsoverdracht was het dossier van Paardekooper per abuis aan het Indonesische Hoog Militair Gerechtshof overgedragen en niet, zoals had gemoeten, aan de Indonesische kamer van het Nederlandse Hoog Militair Gerechtshof. Indonesië weigerde het dossier opnieuw aan Nederland toe te vertrouwen.⁶⁷

In deze context werd het door Van Rij op te stellen rapport over de Zuid-Sulawesizaak in ambtelijke nota's steeds opgevoerd als alternatief voor het kwijtgespeelde gerechtelijk vooronderzoek. Toen Henk Gortzak op 28 augustus 1950 schriftelijke vragen stelde over een eventuele strafrechtelijke

vervolging van de juist in Brussel gearriveerde Raymond Westerling, herinnerde raadadviseur F.E.J. van der Valk minister Van Maarseveen dan ook aan het door de commissie uit te brengen rapport.⁶⁸

VERTRAGING

Inmiddels was de eindrapportage ernstig vertraagd. Van Rij had in een brief van 19 januari 1950 aangegeven dat hij zijn deel tegen het einde van februari of begin maart dacht af te hebben, maar schreef op 27 maart dat, vanwege zijn aanstelling als *juge-asseur* bij het proces in Rastatt tegen de Duitse oorlogsmisdadigers Fritz Suhren en Hans Pflaum, de voltooiing van het rapport een maand vertraging had opgelopen.⁶⁹ Toen er halverwege juni nog geen rapport was ontvangen vroeg Van Maarseveen om opheldering. Stam antwoordde op 24 juni dat de inzending van het rapport door het herhaalde verblijf van Van Rij in het buitenland was vertraagd, maar op zeer korte termijn kon worden tegemoetgezien.⁷⁰

Een maand later was er echter nog steeds geen rapport ingediend. Op een herinneringsbrief van 31 juli antwoordde Stam dat zijn deel reeds gereed was en dat Van Rij hem had bericht dat hij op korte termijn de zaak met Block op het ministerie wilde bespreken. Een vervolgbrief van Stam, waarin hij meedeelde Van Rij meerdere malen te hebben aangespoord om zijn deel af te maken, werd toevalligerwijs daags na de indiening van de schriftelijke vragen van Gortzak over de vervolging van Westerling verzonden en is hoogstwaarschijnlijk de reden dat Van der Valk in dat kader het onderzoek van de commissie noemde.⁷¹ In september volgden op aandringen van Van der Valk verschillende telefoongesprekken met Stam en Van Rij om duidelijk te krijgen in hoeverre het onderzoek van de commissie zich uitstrekte tot de Zuid-Sulawesizaak en welke stukken de commissie onder ogen had gezien.⁷² Van Rij schatte toen in dat het rapport half oktober ingediend kon worden, maar uit latere brieven van het ministerie van Overzeese Gebiedsdelen aan Van Rij, daterend van maart en mei 1951, blijkt dat er verder niets meer van de commissie is vernomen.⁷³ De vele nevenactiviteiten van Van Rij, die intussen onder meer voorzitter was geworden van het Nationaal Comité tegen het Concentratiekampstelsel, lid van het hoofdbestuur van de Nederlandse Vereniging van ex-Politieke Gevangenen (Expogé) en lid van het studiec comité onder leiding van de Belgische oud-premier Paul-Henri Spaak voor de opstelling van een Europese Grondwet, zullen ongetwijfeld hebben bijgedragen aan de vertraging.⁷⁴

Begin 1952 leek de kans dat de commissie ooit nog een rapport zou indienen verkeken, maar net als in augustus 1950 zorgden de gedragingen van

Westerling zelf ervoor dat het onderzoek op het ministerie van Justitie opnieuw in de belangstelling kwam te staan. Op 28 maart 1952 stak Westerling, moegestreden na mislukte avonturen in Marokko, Frankrijk en West-Duitsland, de Duits-Nederlandse grens over om onder te duiken in kasteel Enghuizen in Hummelo. Daar werd hij op 16 april gearresteerd in verband met een in januari 1951 aangevangen gerechtelijk vooronderzoek naar zijn betrokkenheid bij de coup poging in Bandung.⁷⁵ Tot het einde van 1952 werden in het kader van dat onderzoek getuigen gehoord en in 1953 werd er op het Openbaar Ministerie en het ministerie van Justitie overlegd over vervolgstappen. Met het oog hierop verzocht minister van Justitie L.A. Donker zijn afdelingshoofd straf- en staatsrecht E.J. Hoogenraad om bij Overzeese Rijksdelen na te gaan wat het strafrechtelijke verloop was geweest van de Zuid-Sulawesizaak, aangezien Westerling ook daarin een belangrijke rol had gespeeld.⁷⁶ In opdracht van Hoogenraad maakte ambtenaar O.E. van Schravendijk een samenvatting van de stukken, waarin hij ook aandacht schonk aan het kwijtspelen van het vooronderzoek van Paardekooper en aan het onderzoek van de drie juristen.⁷⁷ Dat laatste wekte de interesse van minister Donker, die op 26 september met rode pen op een nota van Hoogenraad aantekende: ‘Mr. Hoogenraad: Zoudt U nog eens kunnen informeren of de rapporten van de heer Groeninx van Zoelen en van de heren Stam en van Rij, waarvan sprake is op laatste bladzijde van de nota van mr. van Schravendijk d.d. 7 juli 1953 inderdaad zijn uitgebracht? Zo ja, dan stel ik het op prijs daarvan alsnog kennis te nemen.’⁷⁸ Hoogenraad beloofde hierop Van Rij en Stam te rappelleren.⁷⁹ Dit lijkt het moment te zijn waarop Van Rij alsnog besloot om het rapport, in samenwerking met Stam, af te schrijven.⁸⁰

Op 27 augustus 1954 diende Van Rij, mede namens Stam, specifiek over de Zuid-Sulawesizaak een rapport in bij de ministers van Justitie, Overzeese Rijksdelen en Oorlog.⁸¹ Het was een lijvig document van 77 pagina’s dat geen recht deed aan de aanbeveling van Van Maarseveen om een sober en zakelijk verslag op te stellen, maar dit was, gelet op de omstandigheden waaronder minister Donker om het rapport had gevraagd, eerder een voordeel dan een nadeel. Van Rij en Stam oordeelden in hun rapport vooral vernietigend over de nauwelijks omliggende *toepassing* van het standrecht in Zuid-Sulawesi, dat volgens hen vanwege de aldaar heersende toestand in 1946 op zichzelf genomen een gerechtvaardigde maatregel was. De invoering van het standrecht was echter niet behoorlijk afgekondigd, er was geen onpartijdig oordelend rechter, geen verhoor van verdachten en geen mogelijkheid tot verdediging door een raads-

man of door de verdachten zelf. Bovendien werd het standrecht ook – en juist vooral – toegepast op personen die niet op heterdaad waren betrapt, en soms zelfs op gevangenen tegen wie een zaak in onderzoek was. Van Rij en Stam concludeerden dus dat het optreden niet gekwalificeerd kon worden als standrecht, maar slechts als ‘een volstrekt onwettig handelen, dat met alle regelen van rechtspraak, zoals die onder beschaafde naties gelden, brak’.⁸² Hiervoor stelden zij in de eerste plaats de autoriteiten verantwoordelijk. Westerling beoordeelden zij in opvallend milde bewoordingen als ‘een uitstekend en betrouwbaar compagniescommandant, zich bewust van zijn verantwoordelijkheid en deze ook volledig aanvaardende – maar niet geheel aangepast aan westerse begrippen’.⁸³

Kabinetschef J.J. Rombach, voor wie de indiening van het rapport blijkbaar onverwachts kwam, stelde vast dat het rapport voor het ministerie van Overzeese Rijksdelen ‘nog slechts documentaire waarde’ had, aangezien Indonesische aangelegenheden in 1953 waren overgedragen aan Buitenlandse Zaken. Voor zijn ministerie kon dus worden volstaan met aanneming voor kennisgeving, waarbij hij ook aangaf dat het hem weinig gewenst scheen ‘deze oude geschiedenissen zonder noodzaak nu nog te gaan oprakelen’, omdat dan ook zou blijken dat ‘niet alleen militairen, doch ook hoge burgerlijke autoriteiten in Indonesië [waren] tekort geschoten’.⁸⁴

Op het ministerie van Justitie, dat per slot van rekening om het rapport had gevraagd, werd het rapport door twee raadadviseurs uitvoerig becommentarieerd. Een van hen, de latere hoogleraar staatsrecht A.D. Belinfante, meende dat het oordeel van Van Rij en Stam over de onrechtmatige toepassing van het standrecht nog uitging van een ‘te gunstige premisse voor de betrokkenen’. Hij stelde dat een rechtvaardiging van de toepassing van standrecht met een beroep op noodrecht nooit kon slagen. Raadadviseur B.H. Kazemier was het met deze zienswijze eens en diepte in zijn bijdrage de termen standrecht en noodrecht verder uit.⁸⁵ In twee afzonderlijke nota’s kwam Belinfante tot de conclusie dat Westerling voor een militaire rechter gebracht zou kunnen worden, maar dat daarvoor toestemming van de minister van Oorlog vereist was.⁸⁶

In de ministerraadsvergaderingen van 20 en 27 december 1954 werd de kwestie van de vervolging van de Zuid-Sulawesizaak mondeling ingebracht door minister Donker. Uiteindelijk werd met meerderheid van stemmen besloten om niet tot vervolging over te gaan, mede omdat een veroordeling van Westerling door een sepotbesluit van luitenant-gouverneur-generaal Van Mook onwaarschijnlijk was.⁸⁷ Het rapport van Van Rij en Stam werd, waarschijnlijk vooral om geen verdere ruchtbaarheid te geven aan de ernstige verwijten die de civiele autoriteiten werden gemaakt, niet met de Kamer

gedeeld; uit een nota van Rombach van 8 januari 1955 blijkt in ieder geval dat het besluit om de kwestie mondeling in te brengen voortkwam uit de wens om het rapport niet in groteren getale te hoeven verspreiden.⁸⁸

N A S L E E P

Zo bleef de kennis van het bestaan van beide rapporten lange tijd beperkt tot een kleine groep ministers uit de kabinetten van Drees en enkele hoge ambtenaren. Het televisieoptreden van Joop Hueting in de VARA-rubriek *Achter het Nieuws* van 17 januari 1969, dat volgde op een interview in *de Volkskrant* een maand eerder, bracht hierin verandering.⁸⁹ Naar aanleiding van Hueting's getuigenis over door hem waargenomen en gepleegde oorlogsmisdaden sprak PvdA-fractie leider Joop den Uyl op 21 januari in de Tweede Kamer de wens uit om een bijzondere commissie van onderzoek in te stellen naar deze aantijgingen. Hij besloot echter te wachten met de indiening van een voorstel ter zake, omdat hem ter ore was gekomen dat het onderzoek naar aanleiding van de in februari 1949 ingetrokken motie-Goedhart uiteindelijk wel was ingesteld, maar dat de resultaten daarvan nooit aan de Kamer ter kennis waren gebracht. Met een verzoek, dat zonder hoofdelijke stemming door de Kamer werd overgenomen, werd de regering gevraagd een nota op te stellen waarin de resultaten van de eerdere onderzoeken naar excessief geweld zouden worden samengebracht.⁹⁰

Op 29 januari antwoordde de regering bij monde van minister-president Piet de Jong dat de uitgezonden commissie inderdaad in 1954 een rapport over de Zuid-Sulawesizaak had uitgebracht.⁹¹ Voor de Kamer was die mededeling op dat moment oud nieuws, aangezien *Het Parool* het weekend ervoor dat rapport uitgebreid had samengevat.⁹² De Jong deelde echter ook mee dat, anders dan op basis van de ingetrokken motie-Goedhart kon worden verondersteld, 'de Regering geen samenvattende rapporten ter beschikking [stonden], die een algemene indruk zouden kunnen geven' van het excessieve Nederlandse oorlogsgeweld. Hij zegde toe met spoed het bestaande, slecht geïnventariseerde materiaal in de departementale archieven bij elkaar te zoeken en te ordenen en zich daarna opnieuw met de Kamer in verbinding te stellen.⁹³

Aan deze mededeling ging een zoektocht vooraf naar de nog nader te zenden 'andere, reeds in 1950 vastgestelde rapporten', waarvan Van Rij in de aanbiedingsbrief van het rapport over de Zuid-Sulawesizaak van 27 augustus 1954 melding had gemaakt, maar die nimmer waren ontvangen. Aangezien Van Rij in 1958 was overleden werd hiervoor Stam benaderd, die, geconfron-

teerd met de aanbiedingsbrief uit 1954, op 28 januari liet weten dat volgens hem Van Rij daarmee slechts de ‘samenvattingen’ bedoeld kon hebben van ‘de strafzaken die in het rapport verwerkt waren’.⁹⁴ Doorslagen van enkele van die samenvattingen – niet volledig, in de herinnering van Stam – waren volgens hem te vinden in de mappen die inmiddels door hem op het ministerie van Justitie waren overgedragen aan Cees Fasseur, de secretaris van de coördinatiegroep die de overheidsarchieven zou gaan inventariseren.⁹⁵ In een ultieme poging de volledige verzameling opgestelde rapporten boven water te krijgen nam Leo Oranje, hoofd van de afdeling staats- en strafrecht van het ministerie van Justitie, de volgende dag telefonisch contact op met mr. J.P. van Rij, de in Brussel wonende zoon van Van Rij. Deze meende zich vaag te herinneren dat zijn vader en Stam, naast een rapport over de Zuid-Sulawesizaak, ook een rapport over Java hadden opgesteld, maar gaf tevens aan dat veel van zijn vaders spullen in 1958 waren opgeruimd.⁹⁶

De verklaring van Stam roept op het eerste gezicht veel vragen op. De door hem aangehaalde doorslagen, die inderdaad in de door hem overgedragen dossiers te vinden zijn, behelsden namelijk niet slechts samenvattingen van strafzaken, maar rapporten die, hoewel sober en zakelijk, een oordeel van de commissie inhielden. In tegenstelling tot wat Stam beweerde waren deze ‘samenvattingen’ niet in een overkoepelend rapport verwerkt – althans, een dergelijk rapport is nooit aangetroffen. De herinnering van de zoon van Van Rij doet echter vermoeden dat er ooit wel een bundeling van de rapporten van de onderzochte zaken op Java is geweest. Een dergelijke bundeling zou ook verklaren waarom Van Rij in 1954 gewag maakte van na te zenden *rapporten*, terwijl Stam in 1969 sprak over ‘samenvattingen van de strafzaken die in het *rapport* verwerkt waren’. Het is waarschijnlijk dat er in deze klaarblijkelijk zoekgeraakte bundeling ook aan andere zaken aandacht is besteed, in het bijzonder aan de zaken Maguwo en Kaliurang, aangezien juist in die beide zaken veel verhoren waren afgenomen. Stam gaf in 1969 in ieder geval aan dat de door hem overgedragen doorslagen in zijn herinnering niet volledig waren, terwijl hij tegelijkertijd in augustus 1950 aan Van Maarseveen had meegedeeld dat zijn bijdrage aan het eindrapport gereed was. Het lijkt dus aannemelijk dat de onvolledigheid waar Stam in 1969 op doelde betrekking had op de rapportage over zaken die aan Van Rij waren toebedeeld.⁹⁷

Naast een doorslag van het in 1949 ingediende rapport over de bloedbruiloft bij Gunung Simpang, dat kort daarna ook op Binnenlandse Zaken in het archief van het voormalige ministerie van Overzeese Gebiedsdelen werd gevonden, bevatten de door Stam overgedragen dossiers tevens rap-

porten over de zaken Bondowoso, Peniwen, Malang, Schrijver, Krijnen/Verburght en Nordmann *cum suis*. Voor de coördinatiegroep kwam het door Stam overdragen archief als een geschenk uit de hemel, want op het ministerie van Justitie, dat min of meer de leiding had over het onderzoek, was over excessief geweld in Indonesië weinig te vinden.⁹⁸ Fasseur maakte dankbaar gebruik van deze eerste toegang tot het archiefmateriaal door op basis van de dossiers en rapporten van de commissie over Peniwen, Malang en Gunung Simpang, stukken op te vragen uit het archief van het voormalige ministerie van Overzeese Gebiedsdelen en vervolgens een samenvatting van die zaken op te stellen.⁹⁹ Dit is de reden waarom juist van die drie zaken samenvattingen zijn opgenomen in bijlage 5 van de *Excessennota*, terwijl bij de overige beschreven excessen slechts opsommingen worden gegeven van het aangetroffen archiefmateriaal.¹⁰⁰

In de uiteindelijk aan de Kamer aangeboden *Excessennota* nam de Zuid-Sulawesizaak een prominente plaats in. In bijlage 2 werd een samenvatting gegeven van de feiten en van de parlementaire en strafrechtelijke behandeling van de zaak, waarbij sterk werd geleund op gegevens uit het rapport van Van Rij en Stam. De conclusies van het rapport werden in geanonimiseerde vorm opgenomen in de bijlage, terwijl het gehele rapport ter vertrouwelijke kennisname werd aangeboden aan de Kamer.¹⁰¹ Dit gebeurde niet met het rapport van de commissie over de Gunung Simpangzaak, dat weer in het archief van het voormalige ministerie van Overzeese Gebiedsdelen verdween. De overige rapporten verhuisden voor lange tijd naar de zolder van Fasseur, die het archief van de commissie mee naar huis had genomen en het pas in 1986 weer zou overdragen aan Justitie.¹⁰²

Sinds de beperkte openbaarmaking in 1969 is het rapport van Van Rij en Stam over de Zuid-Sulawesizaak vooral geprezen vanwege de nauwgezette en diepgravende bestudering van het beschikbare bronnenmateriaal en vanwege de scherpe conclusies waarin de verantwoordelijkheden van politici, hoge officieren en ambtenaren niet onder stoelen of banken werden geschoven. In die trant omschreef Joop den Uyl tijdens het Kamerdebat van 1 juli 1969 de conclusies van de commissie in die zaak als 'scrupuleus, haarzuiver en een voorbeeld voor de wijze, waarop Nederlanders behoren te kijken naar wat Nederlanders hebben gedaan.'¹⁰³ Willem IJzereef baseerde zich voor zijn in 1984 verschenen monografie over de Zuid-Sulawesizaak voor een belangrijk deel op het in het 'uitstekende rapport' samengebrachte materiaal, waarbij hij slechts bezwaar maakte tegen het feit dat 'Van Rij en Stam zich

zonder kritiek hebben neergelegd bij de beschrijving van de toestand voor de komst van het DST in Zuid-Celebes, die zij uit de officiële bronnen en de gesprekken met de Nederlanders te horen kregen.¹⁰⁴ Ook voor het televisieprogramma *Andere Tijden*, dat in 2007 twee afleveringen besteedde aan de DST-acties in Zuid-Sulawesi, was het rapport van Van Rij en Stam de voornaamste geschreven bron.¹⁰⁵ De aandacht die de actualiteitenrubriek *Altijd Wat* in 2012 aan het rapport besteedde gaf, na Kamervragen van Harry van Bommel (SP), aanleiding tot het online publiceren van scans van het rapport door *HP/De Tijd*.¹⁰⁶ Recent heeft ook de nota die raadadviseur Belinfante opstelde naar aanleiding van de indiening van het rapport hernieuwde aandacht gekregen.¹⁰⁷

De overige dossiers en rapporten van de commissie bleven, afgezien van wat daarover in de *Excessennota* werd opgenomen, voor het grote publiek verborgen totdat Rémy Limpach voor de in zijn proefschrift opgenomen casestudy's uitvoerig gebruikmaakte van het door de commissie bijeengebrachte materiaal over de bloedbruiloft bij Gunung Simpang, de executies van gevangenen bij Malang, het gevangentransport bij Bondowoso en de zaak-Henri Schrijver in Cililitan. Vooral die laatste casus illustreert de unieke waarde van het archief van de commissie, aangezien er in de reguliere archieven van het bestuur, de strijdkrachten en de rechterlijke macht geen spoor van deze zaak is te vinden.¹⁰⁸

Meer in het algemeen vormden de werkzaamheden van de commissie de eerste poging om het gebruik van excessief geweld door Nederlandse militairen tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog enigszins systematisch in kaart te brengen en te beoordelen. Mede omdat de commissie bij de uitvoering van haar taak te maken kreeg met matige ondersteuning vanuit de overheid, met een noodgedwongen vroegtijdig afgebroken veldonderzoek en met onenigheid in haar eigen gelederen, heeft zij uiteindelijk slechts over acht zaken gerapporteerd – onvoldoende om er een algemeen oordeel over de systematiek van het oorlogsgeweld aan te kunnen verbinden. Desalniettemin is de latere geschiedschrijving over het buitensporige geweld in hoge mate schatplichtig aan het pionierswerk van de commissie.

Verantwoording

In deze bronpublicatie is geprobeerd de overgeleverde tekst van de rapporten zo getrouw mogelijk weer te geven. Aangezien de rapporten slechts overgeleverd zijn als typoscripten moesten er echter enkele redactionele keuzes worden gemaakt. Deze keuzes worden hier verantwoord.

In de eerste plaats is de gehele tekst overgebracht in de huidige spelling, zoals vastgelegd in de *Woordenlijst van de Nederlandse Taal* (Utrecht 2015). De rapporten gebruiken tamelijk consequent de spelling-Marchant van 1934, die in 1947 officieel werd ingevoerd in Nederland en die slechts in beperkte mate afwijkt van de spelling die vandaag de dag gehanteerd wordt. Aangezien het tamelijk ondoenlijk is om de tekst te corrigeren naar de spelling die tussen 1947 en de publicatie van het *Groene Boekje* van 1954 heeft gegolden, en omdat de verschillen met de huidige spelling gering zijn, lijkt mij dit een verdedigbare keuze.

Daarnaast is ervoor gekozen om de afkortingen die de lezer voluit zal uitspreken ook voluit te schrijven (z.g. → zogenaamd(e), d.w.z. → dat wil zeggen, m.a.w. → met andere woorden). Initiaalwoorden en letterwoorden worden, overeenkomstig de leidraad van de *Woordenlijst*, zonder punten weergegeven (K.N.I.L. → KNIL). De namen van instanties worden bij hun introductie eerst volledig weergegeven, gevolgd door een afkorting tussen haken (M(ilitaire) I(nlichtingen) D(ienst) → Militaire Inlichtingendienst (MID)). Getallen tot twintig, tientallen tot honderd, honderdtallen tot dui-

zend en duizendtallen tot en met twaalfduizend worden voluit geschreven ('30 of 40 tal' → 'dertig- of veertigtal'), behalve als dat zou betekenen dat in een zin zowel cijfers als voluit geschreven getallen zouden voorkomen. In dat laatste geval is gekozen voor cijfers. In aangehaalde brieven en telegrammen zijn deze ingrepen achterwege gebleven.

De gehanteerde plaatsnamen zijn gehandhaafd. In de rapporten wordt dus gesproken van Celebes in plaats van Sulawesi en van Batavia in plaats van Jakarta. Ook de naamvals-n is gehandhaafd, aangezien het gebruik van naamvallen in het huidige geschreven Nederlands ongebruikelijk, maar niet verboden is. Verkeerd gespelde namen zijn gecorrigeerd.

Typografische ingrepen zijn in hoofdzaak beperkt gebleven tot het wijzigen van onderstreepte in schuingedrukte tekst en het weergeven van lange citaten als aparte ingesprongen blokken. Daarnaast zijn dubbele aanhalingstekens vervangen door enkele en zijn opmerkingen van Van Rij en Stam bij aangehaalde citaten geplaatst tussen vierkante in plaats van ronde haken.

In de rapporten over de zaken Gunung Simpang en Zuid-Sulawesi wordt verwezen naar andere bladzijden binnen hetzelfde rapport. In het geval van het Zuid-Sulawesirapport is er ook door andere auteurs verwezen naar specifieke bladzijden. Hierom is de oorspronkelijke paginanummering van die rapporten gehandhaafd tussen vierkante haken. Dit geldt ook voor de nota's van Belinfante en Kazemier. In de overige rapporten is de oorspronkelijke paginanummering geheel losgelaten.

Een beperkt aantal noten is toegevoegd aan de rapporten om te verwijzen naar de huidige vindplaats van enkele belangrijke aangehaalde documenten. De oorspronkelijke rapporten kennen geen noten; alle noten zijn dus bij deze bezorging toegevoegd.

Het typoscript van het rapport over de Zuid-Sulawesizaak kent per abuis twee hoofdstukken V. Om de hoofdstuknummering niet geheel overhoop te halen is het tweede hoofdstuk V over de toekenning van noodrechtbevoegdheden aan anderen door mij omgenummerd naar hoofdstuk *V bis*.

INGEDIENDE RAPPORTEN

Mr. C. VAN RIJ

AMSTERDAM-Z., 27 Augustus 19 54.

SAXEN WEIMARLAAN 1
TELEFOON 27337

Kabinet M.v.O.
Ingek. 28/8.
No: 1256

Persoonlijk.

Aan Zijne Excellentie de Minister
van Oorlog

Pléin

's GRAVENHAGE.

Excellentie,

Mede uit naam van de Heer Mr.W.J.H.Stam moge ik Uwe Excellentie hierbij aanbieden een van de drie exemplaren van ons rapport inzake de zogenaamde Zuid-Celebes)zaak.

De beide andere exemplaren zijn gezonden respectievelijk aan Hunne Excellenties de Ministers van Justitie en Overzeese Gebiedsdelen.

In de loop van de volgende week hopen wij Uwe Excellentie de andere, reeds in 1950 vastgestelde, rapporten te doen toekomen.

Hoogachtend,
van Uwe Excellentie de dw.dr.

Aanbiedingsbrief van het Zuid-Sulawesirapport aan de minister van Oorlog, 27 augustus

1954. Bron: Nationaal Archief te Den Haag, toegang 2.13.5372, inv.nr. 379.

De affaire- Goenoeng Simping (Bruiloftszaak)^I

Op 1 augustus 1949 zou ten huize van zekere Somadihardjo, wonende in desa Goenoeng Simping, in het onderdistrict Tjilatjap, een feest worden gegeven ter ere van het huwelijk van een vrouwelijk familielid, genaamd Madijem, oud 18 jaar, met zekere Sopawi, oud 25 jaar, die volgens het huwelijksboek in de missigit van Tjilatjap eveneens in Goenoeng Simping woonachtig was.

Door de assistent-wedana van Tjilatjap werd naar aanleiding van een verzoek van Somadihardjo door deze assistent-wedana van Tjilatjap schriftelijk vergunning voor dit feest gegeven onder voorwaarde dat de avondklokbepalingen in acht genomen moesten worden, dat wil zeggen dat het feest om 19.00 uur beëindigd moest zijn. De loerah van Goenoeng Simping verklaarde, dat deze voorwaarde niet aan de aanvrager is doorgegeven, terwijl voorts is gebleken dat de wedana van Tjilatjap niet van het verlenen van de vergunning door deze assistent op de hoogte is gesteld.

Dien avond kwam omstreeks 19.00 uur een informant van de Militaire Inlichtingendienst (MID) te Tjilatjap ten burele van den inlichtingenofficier 3-11 RI, den eerste luitenant voor algemene dienst Derk Gerrit Franken, met de mededeling, dat in de desa Goenoeng Simping in het huis van zekere Somadihardjo omstreeks vijftig leden van de TNI aanwezig zouden zijn, in groene uniformen gekleed en gedeeltelijk bewapend en dat hij, informant, wist dat deze Somadihardjo rijst en andere goederen verzamelde voor de TNI. Deze melding gedaan aan de in het kantoor van de ID dienstdoende soldaat eerste

klasse D. van der Ent, werd even later herhaald aan deze luitenant Franken. Beiden, zowel de luitenant Franken als de soldaat eerste klasse Van der Ent, verklaren, dat de informant heeft medegedeeld de TNI-soldaten zelf te hebben gezien. Deze ontkent dit en verklaart te hebben gezegd de inlichtingen te hebben bekomen van een Indonesiër die bij het feest tegenwoordig was en die hem verteld had, dat een nicht van de huiseigenaar met een militair was getrouwd en dat een aantal TNI-militairen in genoemde woning aanwezig waren, waarvan een gedeelte bewapend. Volgens de luitenant Franken heeft de informant beslist niet over een feest of een bruiloft gesproken.

De MID had reeds tevoren, naar de luitenant Franken heeft verklaard, deze Somadihardjo horen signaleren als een lid van een Onderdistrict Militair (ODM). Bovendien had bedoelde informant reeds eerder inlichtingen verstrekt die doorgaans betrouwbaar bleken, zodat voor hem geen reden bestond aan de juistheid van de verkregen gegevens te twijfelen.

De luitenant Franken heeft zich daarop in verbinding gesteld met zijn bataljonscommandant, luitenant-kolonel Bastiaanse, die instemde met het plan van luitenant Franken zich ter plaatse te begeven en hem vijftien man ter beschikking stelde.

Alvorens zich met deze patrouille, waaraan nog twee manschappen van de ID waren toegevoegd, op weg te begeven, heeft de luitenant Franken, toen deze in de twee trucks hadden plaatsgenomen, de mededeling gedaan, dat zich in een kampong, welke door de informant zou worden aangewezen, in en nabij een aldaar staande woning 50 TNI-militairen bevonden, waarvan ongeveer 25 man met vuurwapens waren bewapend.

De luitenant Franken meende met deze mededeling, die naar uit de getuigenverklaringen is gebleken, niet door alle leden van de patrouille is gehoord, te kunnen volstaan en zij wisten daarmede, naar zijn mening, voldoende hoe gehandeld moest worden.

Tevens heeft de luitenant Franken alvorens te vertrekken de wedana van Tjilatjap over zijn plan ingelicht. Aangezien evenwel deze niet op de hoogte was van het te Goenoeng Simpang plaatsvindend feest, heeft ook deze daarvan de luitenant Franken niet op de hoogte gesteld.

[2] Omstreeks acht uur werd afgereden met de beide trucks. Het laatste deel van de tocht werd te voet afgelegd. De beide chauffeurs en twee soldaten als dekking achterlatend, bestond met de elf man, hem door de bataljonscommandant ter beschikking gesteld, twee manschappen van de MID en de informant als gids, de patrouille, de luitenant Franken inbegrepen, uit vijftien man.

Nabij de kampong Bosok gekomen, op enige afstand – de luitenant spreekt van vijftig meter – van een woning, waaruit licht straalde en die hem door de informant als de bewuste woning werd aangewezen, gaf de luitenant opdracht dat het huis omsingeld moest worden. Een gedetailleerd bevel werd hierbij niet gegeven, dat wisten zijn mensen wel, meent de luitenant Franken. Ook zijn sergeant lichtte hij over zijn plannen verder niet in.

De patrouille deelde zich intussen. De ene helft stelde zich verspreid op voor de woning op de kampongweg, terwijl de andere helft zich noordoostelijk van de woning opstelde.

Voor de woning aangekomen zag de luitenant Franken dat in de woning een feest gaande was. Rondom de zogenaamde pendopo, een voor de woning aangebouwde voorgalerij, door een petroleum druklamp verlicht, stonden en zaten een vierhonderdtal personen, mannen, vrouwen en kinderen, terwijl een gamelan speelde.

De luitenant Franken stond hier voor een hem verrassende situatie. Hij nam enige minuten de situatie waar en besloot toen de woning binnen te treden, teneinde de aanwezigen te waarschuwen zich rustig te houden zodra ontdekt was dat de woning omsingeld was. Kennelijk had men de aanwezigheid van een patrouille nog niet opgemerkt. Hij deelde een en ander aan de naastbij zijnde militair, de soldaat Van der Ent, mede, onder bijvoeging dat niet geschoten mocht worden. De luitenant Franken vatte dit op als een fluisterbevel hetwelk, als gebruikelijk op een sluippatrouille, moest worden doorgegeven, doch gaf niet de aanwijzing: ‘doorgeven’, noch ook gaf hij enig bevel of enige aanwijzing aan zijn bevelsopvolger. De soldaat Van der Ent, van mening dat deze mededeling ook wel aan de andere militairen was gedaan, gaf dit bevel niet door.

De luitenant Franken liep daarop met zijn pistool in de rechterhand, waarbij hij zegt: naar beneden gericht, voor de woning langs, naar de noordoostzijde van deze woning. Naar hij verklaart zag hij in de pendopo een in volledig groen uniform geklede militair zitten, waarnaast nog een dertigtal jonge mannen. Wapenen zag hij niet. Hij meent echter met zekerheid te kunnen zeggen dat dit dertigtal tot de TNI behoorde. Een persoon zag hij aan de noordoostzijde van het huis weglopen.

Toen hij zich tussen de mensenmenigte bevond, viel een schot, naar waarschijnlijkheid een pistoolschot, van dichtbij uit noordwestelijke richting. De luitenant Franken verklaart dat hij de kogel langs zich hoorde fluiten. Hij bevond zich toen in het licht van de op de pendopo aanwezige lamp. Na een ogenblik stilte riep een der soldaten: ‘Ze schieten op de luitenant’, of

woorden van gelijke strekking. Vrijwel direct hierop barstte vuur van twee zijden los.

Uit verschillende verklaringen blijkt dat na de eerste schoten (vermoedelijk geweschoten) een aantal der aanwezigen vluchtte en dat dit vluchten weer aanleiding is geweest van het hernieuwd of voortgezet vuur van de militairen.

De luitenant Franken liet zich vallen tussen de mensenmenigte zodra het vuur geopend werd en riep: 'ophouden met vuren', waarop vrijwel onmiddellijk het vuren werd gestaakt.

Wie het eerste schot gelost heeft is bij het gehouden onderzoek niet kunnen blijken. De meningen zijn daarover verdeeld. Twee Indonesische getuigen verklaren gezien te hebben, dat de militair op het erf, de luitenant Franken derhalve, zijn pistool heeft opgeheven en daarmee een schot heeft gelost. Een dezer getuigen bevond zich [3] dicht bij de luitenant Franken; de andere stond op het kampongpad achter de de woning omsingeld hebbende militairen. Een Indonesiër, staande naast luitenant Franken, verklaart daarentegen weer, dat de luitenant niet heeft geschoten. Verscheidene Indonesiërs verklaren het woord: 'Sciet' te hebben gehoord. Om verschillende redenen is het onaannemelijk dat de luitenant Franken inderdaad opdracht tot vuren zou hebben gegeven. In de eerste plaats zou dit een poging tot zelfmoord hebben betekend, maar bovendien is het woord 'schiet' geen in het leger gebruikelijk vuurbevel. Dat bij latere controle door de commissaris van politie in het pistool van de luitenant Franken geen kruitslijm is aangetroffen, kan, voor zover aangenomen mag worden, dat dit pistool voordien niet is gereinigd, een aanwijzing zijn, dat door hem niet is geschoten.

Na een vluchtige doorzoeking in het huis, waarbij niets bijzonders werd aangetroffen, heeft de luitenant Franken zijn patrouille op het kampongpad verzameld en is naar de trucks afgemarcheerd.

In Tjilatjap aangekomen heeft hij een en ander onmiddellijk gerapporteerd aan den basiscommandant, die maatregelen nam voor het overbrengen van de gewonden naar het hospitaal te Tjilatjap. Volgens zijn bataljonscommandant was de luitenant Franken zelf zeer geschokt door dit gebeuren.

Gebleken is dat door het vuur van de militairen 26 Indonesische personen zijn gedood en plusminus 33 ernstig gewond.

Het door de militaire politie met voortvarendheid en nauwkeurigheid gehouden onderzoek van de omstandigheden waaronder het drama van het

bruiloftsfeest te Goenoeng Simping zich heeft afgespeeld, geeft geen reden tot enigerlei opmerking.²

Terzake van dood door schuld werd de luitenant Franken gedaagd voor de Krijgsraad te Velde voor de Koninklijke Landmacht, samengesteld als volgt: majoor mr. M.P. Plantenga, president, en de majoors J.J.W. Berkhout en J. Beets, leden, die bij vonnis van 12 september 1949 gewezen te Poerwokerto hem vrijsprak van het hem ten laste gelegde, daarbij overwegende, dat niet was gebleken, dat beklagde gezien de omstandigheden waaronder hij en de onder zijn commando staande militairen zich bevonden, en gelet op de taak die hij en zijn mannen in deze hadden te vervullen, tekort is geschoten in zijn bevelvoering en het geven van aanwijzingen, zodat bij hem in het onderhavige geval van schuld in strafrechtelijke zin niet kan worden gesproken.

Het bovenvermelde vonnis van de Krijgsraad te Velde KL werd door de legercommandant gefiatteerd.

Met de gegeven vrijspraak en de motivering daarvan, te weten dat de luitenant Franken niet zou zijn tekortgeschoten in zijn bevelvoering en het geven van aanwijzingen, kan de commissie zich bezwaarlijk verenigen.

Het komt de commissie voor dat de luitenant Franken te dezen wel moest, doch weinig in een commandant vereist beleid heeft getoond en hij in velerlei opzicht als patrouillecommandant tekort is geschoten en dat een direct causaal verband tussen deze tekortkomingen en het feit, dat tengevolge van het vuur van de militairen een aantal Indonesiërs is gedood, bewezen is.

Welke waren deze tekortkomingen?

De luitenant Franken rukte uit met een voor deze gelegenheid samengestelde patrouille waarmede hij niet geregeld opereerde, en die hij dus als zodanig niet kende, welker [4] vuurdiscipline hij niet kon beoordelen en die hij dus, indien zich bijzondere omstandigheden voordeden, onder straffe leiding van zichzelf of van zijn opvolger in het commando moest houden.

De luitenant Franken heeft dit in genen dele gedaan.

Hij heeft zijn troep een (niet eens door allen gehoorde) slechts algemene

aanwijzing gegeven. Uit niets is gebleken dat hij zijn opvolger in het commando voldoende heeft ingelicht. Hij heeft hem generlei instructies gegeven.

De luitenant Franken beroept zich op het feit, dat zijn manschappen wel zouden begrijpen wat zij te doen hadden, en dat hij meent, dat zij wel eens eerder met hem als commandant waren uitgerukt, zodat zij zijn werkmethode kenden. Wanneer de luitenant Franken zich gerealiseerd had, de strenge eis van de VPTL, dat een commandant van een patrouille voortdurend de situatie moet kunnen overzien en moet zorg dragen, dat hij zijn mensen in de hand houdt (waarbij dit voorschrift van het KNIL in zijn toelichting sterke nadruk legt op de noodzaak van een goede vuurdiscipline om ongelukken te voorkomen zowel jegens de onschuldigen onder de bevolking als jegens de eigen troep) zou hij, staande voor de verrassende situatie van niet ogenschijnlijk een bijeenkomst van gewapende TNI-soldaten, doch van een feest, zeker met zijn sergeant contact op hebben genomen, dezen mededeling van zijn plan van handeling hebben gedaan en door aan al zijn soldaten het bevel 'niet vuren' te geven of te doen geven de vuurkracht van zijn troep in de hand hebben gehouden.

Indien de luitenant het onder de omstandigheden nodig achtte, zelf als commandant zich van zijn troep te scheiden en het erf te betreden (hetgeen volgens het VPTL zeker geen regel mag zijn) had hij de troep in de hand en onder de leiding van zijn sergeant moeten stellen.

De luitenant Franken heeft slechts aan de naast hem staande militair Van der Ent hoorbaar het bevel gegeven: 'niet vuren', doch Van der Ent niet gezegd: 'doorgeven'. Trouwens, onmiddellijk daarna is de luitenant het erf op gelopen; het bevel kon toen toch moeilijk – gesteld het ware doorgegeven – aan al zijn manschappen bekend zijn geworden.

Waar na het 'cease-fire' is gebleken, dat op korte afstand van de betrokken woning de staf gevestigd is geweest van een bataljon van de TNI, acht de commissie het niet onwaarschijnlijk dat luitenant Frankens verklaring 'er waren TNI-soldaten aanwezig die bij elkaar zaten' juist is geweest. De commissie vindt dan echter het optreden van den luitenant Franken – zij het ook moedig – te minder getuigen van juist beleid, omdat hij nu immers moest voorzien, dat een botsing mogelijk, zo al niet waarschijnlijk was te achten en hij als commandant dan zeker allereerst verplicht was zijn troep te leiden.

Toen het eerste schot, waarvan de commissie meent te moeten aannemen, dat het niet door de luitenant is gelost, gevallen was, is tengevolge van het tekort aan duidelijke instructies, onvoldoende leiding en gebrek aan vuurdiscipline, de schietpartij met het noodlottig gevolg ontstaan.

In hoeverre de territoriaal tevens troepencommandant Midden-Java na het vrijsprekend vonnis van de krijgsraad aanleiding heeft gevonden administratieve maatregelen tegen genoemde officier te treffen, is der commissie niet bekend.

[5] De commissie concludeert:

- 1) dat het noodlottig gebeuren te Goenoeng Simpang niet is geweest een opzettelijk met vuurwapens optreden tegen burgerpersonen, doch een reactie van een troep die meende dat zijn commandant gedood was of in levensgevaar verkeerde;
- 2) dat dit gebeuren te wijten is aan ernstige beleidsfouten van een overigens moedige jonge officier en aan onvoldoende vuurdiscipline bij zijn manschappen;
- 3) dat deze officier op dat ogenblik belast is geweest met een commando, dat blijkens de feiten te zwaar voor hem is geweest.

Batavia, 21 december 1949

Een lid van de commissie kan zich niet verenigen met de conclusies en beschouwingen op pagina 3 en volgende neergelegd de vermelding dat het vonnis van de krijgsraad door den heer legercommandant werd gefatteerd, behalve ten aanzien van conclusie 1, weergegeven op pagina 5, welke conclusie ten volle wordt onderschreven.

De bezwaren van dit lid kunnen in het kort als volgt worden samengevat:

Door te stellen, dat de vrijspraak van de krijgsraad onjuist is, moet de meerderheid van de commissie *ipso facto* tot de gevolgtrekking komen, dat beklaagde door grove schuld aansprakelijk is voor de dood van 26 mensen, zulks door zijn pretense tekortkomingen in zijn beleid als patrouillecommandant. De feiten wettigen deze constructie niet naar de bescheiden mening van ondergetekende.

De luitenant, werkend met een hem vreemde patrouille, waarmee hij niet vertrouwd was, stuitte in stede van op de verwachte bijeenkomst van TNI-leden, op een grote verzameling volk. Teneinde, zoals hij zegt, de situatie op te nemen en de aanwezigen kalmerend toe te spreken begaf hij zich naar voren. Gezien de geringe afmetingen van het onderwerpelijke terrein en het feit dat de daarop staande 'pendopo' naar drie zijden open was, kan niet zonder meer aangenomen worden, dat hij zich dusdanig van zijn troep verwijder-

de, dat er aanleiding bestond, om bijzondere instructies aan zijn sergeant te geven, als ware hij tijdelijk buiten staat, zelf bevel te voeren. Uit de stukken, aan de commissie voorgelegd, heeft ondergetekende de indruk gekregen dat beklagde, als inlichtingenofficier met geruime tijd dienst in Indonesië, eerder in aanmerking kwam de bevolking toe te spreken, dan bijvoorbeeld de sergeant of een ander van zijn ondergeschikten, leden van de KL van wie niet vaststaat, dat zij de landstaal voldoende beheersen.

Ook is het niet wel vast te stellen, in hoeverre beklagde aansprakelijk is voor de vuurdiscipline van de hem vreemde troep. Dat deze het vuur opende nadat een schot uit de menigte was gevallen, terwijl de luitenant zich in deze menigte, aldus in het schootsveld, bevond, wettigt het vermoeden, dat een of meer leden van de troep ook zonder bevel gevuurd zouden hebben, indien de luitenant nog in de eigen linie had vertoefd. Wellicht was het te betreuren feit, dat het fluisterbevel, niet te vuren, niet is doorgegeven, achterwege gebleven bij een eenheid, die geregeld met den commandant in het veld geopereerd had. Bij de beoordeling van het gehele incident speelt een grote rol de ervaring en geoefendheid van de ter beschikking van de luitenant gestelde eenheid.

Uiteraard onttrekken zich deze factoren aan de beoordeling van de commissie.

Concluderend meen ik te mogen betogen, dat het vonnis van de krijgsraad juist is. Opgemerkt zij dat zowel de heer legercommandant als de heer procureur-generaal in Indonesië, dewelken advies was gevraagd, deze mening delen.

Uit een thans aan de commissie ter inzage verstrekt schrijven d.d. 8 december 1949 no. Kab/4042/23916/P.Z., gericht aan Uwe Excellentie en afkomstig van den heer commandant van het leger in Indonesië blijkt, dat tegen betrokkene geen administratieve maatregelen zijn getroffen.

jhr. mr. F.A. Groeninx van Zoelen.

Zuid-Celebes^I

INLEIDING

Gedurende het verblijf in het toenmalige Batavia, werden aan ondergetekenden voorgelegd een aantal dossiers, betrekking hebbende op een door de raadsheer-commissaris bij het Hoog Militair Gerechtshof te Batavia, de luitenant-kolonel der infanterie KNIL J.L. Paardekooper, ingesteld onderzoek. Deze dossiers bevatten verhoren van een belangrijk aantal getuigen in de toen nog niet afgesloten zaken tegen de beschuldigen J. Stufkens, B.E. Rijborz en J.B. Vermeulen, alsmede processen-verbaal van verhoor dezer beschuldigen.² Alle verklaringen hadden betrekking op de beweerde excessen, die door de beschuldigen gepleegd zouden zijn bij zuiveringsacties in de afdeling Paré-Paré op Zuid-Celebes.

Een volledig beeld van de toestanden en acties over het gehele gebied van Zuid-Celebes vanaf de bevrijding tot aan het begin van 1948 gaven deze dossiers niet. Het mocht de ondergetekenden echter gelukken, tijdens de duur van hun verblijf in Batavia tot op de voorlaatste dag toe, diverse stukken in handen te krijgen, waaronder een afschrift van het rapport, uitgebracht door de zogenaamde commissie-Enthoven,³ alsmede afschriften van een aantal tussen Zijne Excellentie de legercommandant, de procureur-generaal en anderen gewisselde brieven en telegrammen, terwijl bij een nader doorzoeken der bergkasten op het Hoog Militair Gerechtshof de mogelijkheid ontstond, het aantal dossiers op deze zaak betrekking heb-

bend, tot 22 uit te breiden. Ook daarmee verkregen ondergetekenden niet de overtuiging, dat alle stukken van onderzoek nu aan hen waren ter hand gesteld, terwijl hun door de late verkrijging de mogelijkheid ontbrak nog noodzakelijke verhoren ter nadere vaststelling van feiten af te nemen. Er zou, volgens een later aan een hunner gedane mededeling, op het parket van het Hoog Militair Gerechtshof aanwezig zijn geweest een privé-dossier van de procureur-generaal, mr. Felderhof, dat niet aan ondergetekenden is getoond en dat zich thans in handen der regering van de Republiek Indonezia zou bevinden.

Nadrukkelijk wensen ondergetekenden te constateren, dat hun alle medewerking verleend is tot het verkrijgen van een zo volledig mogelijk inzicht, zowel van de zijde van de betrokken auditeur-militair van de auditie van het Hoog Militair Gerechtshof, als van de staf van de legercommandant, en dat zij de overtuiging hebben, dat het ontbreken van stukken (waaronder zeer belangrijke verhoren voor leden der commissie-Enthoven) te wijten is geweest aan de verwarrende omstandigheden, die zich vóór de soevereiniteitsoverdracht hebben voorgedaan. Zij kunnen het slechts betreuren dat de waarnemend chef der auditie bij het Hoog Militair Gerechtshof, mr. Mertens, aan hun verzoek om de beschikbare stukken aan hen mede te geven naar Nederland, heeft geweigerd te voldoen onder de opmerking, dat deze aan het Hof toebehoorden en in het archief van het Hof aanwezig moesten blijven. Naar het oordeel van ondergetekenden hadden deze stukken, bevattende zeer belangrijke gegevens omtrent het optreden van het KNIL en van Nederlands-Indische bestuursambtenaren, vóór de soevereiniteitsoverdracht naar Nederland moeten zijn vervoerd.

Na een oppervlakkige kennisname van een aantal stukken, waaronder het belangrijke rapport-Enthoven, meenden ondergetekenden, dat voor het vestigen van een eigen onafhankelijk oordeel, een bezoek aan Zuid-Celebes noodzakelijk was. Op grond van de argumentatie van Zijne Excellentie de Hoge Vertegenwoordiger der Kroon, alsmede van weerstanden tegen zulk een bezoek in de kringen der Oost-Indonesische Regering (die ook reeds politieke bezwaren tegen vorige onderzoekingen had geopperd), en van gebrek aan tijd, is van zulk een bezoek afgezien.

Het oordeel van ondergetekenden is dus gegrond op studie van het rapport-Enthoven en op de onderzoekingen door de luitenant-kolonel Paardekooper en de officier van justitie te Makassar mr. A.G. Veldhuis ingesteld, voor zover de processen-verbaal aanwezig [2] waren, benevens op het verhoor van de kapitein Westerling, van de generaal-majoor Engles, van de heer

H.J. Schäfer, voormalig assistent-resident eerste klasse in Bonthain, en de bespreking met de heer P.J.A. Idenburg door een der ondergetekenden.

I. DE TOESTAND

Celebes bevond zich in de dagen, waarin de gebeurtenissen voorvielen, welke het voorwerp van onderzoek onzer commissie uitmaakten, formeel onder Nederlands gezag. Zuid-Celebes werd, na de capitulatie van Japan, door Australische troepen bezet met een zeer geringe troepenmacht. De Australische commandant liet aanvankelijk na (om aan de commissie niet gebleken redenen) daarbij van de hulp van Nederlandse ambtenaren het gebruik te maken, dat mogelijk was. Onder de bevolking werd van inheemse zijde het gerucht verspreid, dat de Nederlanders niet meer terug zouden keren, en dat de Amerikanen en de Britten het hoogste gezag over de archipel op zich zouden nemen. Dit was de eerste aanleiding tot ongeregelheden tegen Nederlanders en Nederlandsgezinde ambtenaren.

Daarbij kwamen een aantal andere factoren. Nog op 27 augustus 1945 hadden de Japanners de heer Ratulangi tot gouverneur van Celebes benoemd. Na 2 september werden alle civiele functies aan Indonesiërs overgedragen, waardoor de bevolking de indruk kreeg, dat het bestuur aan hun eigen leiders zou overgaan. Daar de Nederlanders niet onmiddellijk terugkeerden ontstond er een gezagsvacuüm, terwijl de anti-Nederlandse agitatie, gesteund vanuit Java, doorging. De Australiërs namen een afwachtende houding aan en lieten de rampokkers, die terreur uitoefenden tegen allen, die met de NICA samenwerkten, ongemoeid. Het gerucht ging, dat er tussen de Nederlanders en de Australiërs vijandschap was ontstaan, en dat de Nederlanders vermoord mochten worden. Toen eind oktober 1945 de Australische brigade-generaal vervangen werd door generaal Chilton, veranderde deze houding, doch toen was het ergste kwaad reeds geschied door de mening, die bij de bevolking had postgevat en die gesteund werd door allen, die tijdens de bezetting aan de zijde der Japanners hadden gestaan, of die van de onder die bezetting ingetreden verhoudingen hadden geprofiteerd, of die van de verwarring onder de nieuwe wordende omstandigheden profijt hoopten te trekken, soms voor zichzelf, soms voor hun ideaal van zelfstandigheid. Tot de eerste dezer groepen behoorden de collaborateurs en diegenen, die in dienst der Japanners waren opgetreden of uit hun handen benoemingen hadden aangenomen, zoals een deel der politieke leiders en een aantal der vorsten, die groter macht onder de Japanse bezetting hadden gekregen. Men treft deze ook aan onder de tweede groep, naast figuren,

die zich onrechtmatig hadden verrijkt met het bezit van inheemsen, en die nu getuigen van hun handelen uit de weg wilden zien geruimd. In de derde groep behoorden teleurgestelde adellijken zoals de karaeng Riboerane, die als soelewatang van Tempe door een Nederlands gerecht vóór de oorlog wegens verduistering was veroordeeld; de familie van het vrouwelijke zelfbestuurslid de ranreng toea, die streed tegen de zelfbestuurder de aroe matowa, en, wijl deze de zijde van het Nederlandse bestuur had gekozen, dus streed tegen Nederland; de datoek van Soeppa: Andi Abdullah Baoe Massepe, de ex-datoek van Soeppa: Andi Makkasaoe, en Andi Pawelloi, die teleurgesteld waren omdat in 1939 niet Baoe Massepe doch Andi Makkasaoe tot adatoeang van Sawitto was benoemd, terwijl Andi Makkasaoe op grond van zijn goede houding tegenover de Japanners gehoopt had, in een der zelfbesturen van Adjatapparang benoemd te worden, doch daarin de oude figuren weer zag optreden zodat voor hem geen plaats overbleef; en vrouwe Depoe, bekend onder de titel: maradia Tobaina, die haar grote invloed als zodanig in het Balanipase rijk heeft aangewend om haar vroegere [3] echtgenoot Andi Baso, kleinzoon van To Kappe (die nog gestreden heeft tegen de Compagnie), onmogelijk te maken als maradia Balanipa wijl Andi Baso haar op grond van haar zeer geëmancipeerd gedrag en haar omgang met Japanners, na de capitulatie van Japan had verstoten; en verder: rampokkers, die van oudsher in Zuid-Celebes talrijk zijn geweest; dan mensen die geloofden, dat vrijheid gelijk stond met afschaffing van herendiensten en belastingen, en de families die profiteerden van de – meest gedwongen – rijstleveranties ten behoeve van de elders opererende TRI-eenheden (welke rijst echter geheel of grotendeels met een winst van miljoenen guldens op de markt is verkocht).

De vorsten van Zuid-Celebes, en in het algemeen de adel, oefenden een grote invloed uit op hun onderhorigen, die een zeer geringe graad van ontwikkeling bezaten. Over het eerste klaagde de bendeleider Mongisidi: 'Zij volgen slechts hun vorsten. Indien de vorst op nationalistisch standpunt staat, gaan zij daarin met hem mee. Indien de vorst de partij van de NICA is toegegaan, dan zijn zij ook grotendeels voor de NICA.'

Over het tweede verklaarde de door kapitein Westerling op 14 december 1946 in Makassar gevangengenomen TRI-luitenant Abdul Latip (die als overtuigd nationalist door de heer Westerling is gespaard, wijl hem geen gruwelen ten laste konden worden gelegd) tegen de commissie-Enthoven: 'Ik zie in, dat de strijd met wapens om de vrijheid hier, tengevolge van de geringe graad van ontwikkeling van de mensen en de onvoldoende bewapening, de mensen toch geen kansen biedt en meer schade dan voordeel zou opleveren.'

En ten slotte verklaarde de in januari 1947 bij een landingspoging in Barroe gesneuvelde extremist Jan Soeroto, lid van de bende van de zeer beruchte Andi Selle:

Ik heb de strijd in Celebes bestudeerd en daarbij drie dingen bevonden:

- I. Als ze zien, dat de mensen veel geld en goud hebben, dan worden ze meteen beschuldigd van spionage en vermoord, terwijl het niet om spionage gaat maar alleen om de zucht naar goud en geld.
- II. Als zij vroeger eens ruzie hebben gehad over een of ander, maar zij geen genoegdoening hebben kunnen krijgen omdat zij bang waren, beschuldigen zij nu de mensen van spionage om ze te kunnen vermoorden.
- III. Als ze aan iemand een sawa verpand hebben of van iemand geld hebben geleend, maar niet kunnen betalen, wel, dan wordt hij beschuldigd van spionage, opdat hij gedood wordt, terwijl zij dan hun schuld niet meer betalen. Deze drie dingen zijn veel voorgekomen in Celebes.

Een eerste grote uitbarsting, en wel in Makassar omstreeks oktober 1945, was georganiseerd door pemoeda's. De stad werd overstroomd met rampokkers uit Djenepono, Polombangkeng en Limboeng. Enige Ambonese families, bestaande uit vijftig à zestig mannen, vrouwen en kinderen, zijn toen vermoord, waartegenover Ambonezen enige 'rood-witte' partijleden in Makassar vermoordden. Vermoedelijk heeft deze terreurpoging zich niet verder in Celebes doorgezet wegens het optreden van de Australische Captain Gerke, die in Bone, Senkang en Watempone zeer krachtig optrad en orde en rust herstelde. De afpersingen van de bevolking, in het bijzonder van rijst, die door de afpersers en door de ex-datoek van Soeppa, Andi Makkasaoe, opgerichte Vereniging van Indonesische Handelaren, de Sarikat Dagang Indonesia, met enorme winst in Makassar werd verkocht, gingen echter door.

Een tweede grote uitbarsting was de opstand van 22 januari 1946 in Palopo, waarbij vrijwel het gehele zelfbestuur duidelijk aan de zijde van de opstandelingen stond. Het lid van het zelfbestuur: Andi Baso Lanrang, die niet meedeed, werd door de opstandelingen vermoord. Het duurde tot omstreeks medio 1946, eer deze [4] opstand onderdrukt was.

Daarna traden een aantal bewegingen op, die het verzet tegen Nederland meer algemeen en minder openlijk gingen organiseren, vooral na het verbieden van de Partai Nasional Indonesia (PNI). Deze staatkundige vereniging beoogde langs legale weg tot onafhankelijkheid te komen, doch ging na de

Malinoconferentie over tot terreur en intimidatie, waarbij van rampokkers gebruik werd gemaakt. Men kon zich daarvoor vrijwaren door toetreding tot de PNI, wat tot gevolg had, dat er in lidmaatschapskaarten van de PNI een drukke handel werd gedreven, om aldus voor roof en plundering bewaard te worden. Daar de klachten over berovingen, rampokpartijen, ontvoeringen en brandstichtingen steeds in aantal toenamen, verklaarde de luitenant-gouverneur-generaal, op voorstel van de Zuid-Celebesraad, op 10 september 1946 de PNI in de residentie Zuid-Celebes 'in strijd te zijn met de openbare orde'.

De grootste beweging was de Lapris (Laskar Pembontak Rajat Indonesia Soelawesie), opgericht om alle vormen van verzet- en terreurorganisaties te coördineren. Zij zetelde in Polombangkeng.

Min of meer met haar samenwerkend waren:

In *Paré-Paré en omstreken*: de datoek van Soeppa, Andi Abdullah Baeo Massepe; de gewezen datoek van Soeppa: Andi Makkasaoe; Andi Pawelloi; aroe Djampoe en de pabitjara van Amparita: La Soelolipoe. Een berucht bendeleider hier was Andi Selle.

In *Madjene en Polewali*: Hamasalek, die verzetsleider aldaar was, en omtrent wie een bundel stukken in Batavia aanwezig was, betrekking hebbende op het afslachten van een vrouw als mata mata NICA (spionne voor de Nederlanders), welke afschuwelijke moord op zijn bevel had plaats gehad volgens die stukken. Hij bezat een eigen organisatie, de 'Gapri (Gaboengan Pambrontak Indonesia 5/3/1)'.

Naast deze organisaties bestond daar nog de 'Kris Moeda', onder leiding van vrouwe Depoe, die met Hamasaleh samenwerkte.

In *Barroe, Pangkadjene en Maros* opereerde de 'Tentara Harimau Indonesia' onder leiding van Andi Mappede, terwijl in Maros nog de terreurorganisatie van de beruchte moordenaar en wapensmokkelaar Badarra, alias Maha-roedin Daeng Sitoeroe optrad.

In *Makassar, Goa, Takalar en Djeneponto* werkte de 'Tentara Lipan Badjeng' (Het Badjengse Duizenpotenleger) onder de invloedrijke karaeng van Polombangkang: Padjong Daeng Ngalle (of Hgalle; ondergetekenden vonden beide schrijfwijzen). Uit een tijdens een actie gevonden boek van deze organisatie, waarin eigen en aan de vijand toegebrachte verliezen waren opgetekend, bleek dat deze groep alleen al in enkele maanden 309 vijanden had gedood. Onder al deze bij name aangegeven vijanden, allen Indonesiërs, bevonden zich ook kinderen.

Naast deze bende opereerde in *Makassar* nog de 'Semoet Merah' (de Rode Mier), die zich specialiseerde in het stichten van branden, maar ook

aan moord en ontvoering schuldig was, terwijl in november 1946 door van Java overgekomen jongeren (althans volgens de eerste mededeling dezer organisatie) de KRIS werd gesticht (de Kebaktian Rajat Indonesia Soelawesie).

Deze organisaties (waarnaast nog kleinere rampokkende opereerden) werkten met intimidatie, brandstichting, moord en ontvoering, en zulks in toenemende mate en in groter wordende groepen.

De ondergetekenden volstaan met enkele bewijzen voor het bovengestelde.

Uit een stuk van 2 augustus 1946 van Expeditie P/111 Gebied C.28/II/x houdende: Organisatie van een expeditie naar Celebes: Doel: een geheime strijd, en getekend door: Ontwerper Alg. Hoofdkwartier ALRI, Afd. Celebes-divisie, Djohan Daeng Mangoen, wordt vermeld:

‘Het doel van deze geheime strijd is door middel van moord naar vermogen verstoring te brengen in de strategie en veiligheid van de vijand’ – terwijl onder 3 ‘Sabotage-activiteit’ in punt *d* wordt aangegeven:

‘*d* overal sluipmoorden te plegen op personen, die de vijand [5] steunen.’

In een uit het archief van de Laptoer buitgemaakt rapport blijkt dat deze driehonderd moorden heeft gepleegd in een korte periode, namelijk enkele in september 1946 en januari 1947 en zeer vele in november en december 1946. Deze doden komen voor op twee lijsten, waarvan de eerste vermeldt: ‘afgemaakt onder goedkeuring van het volk en de leden omdat hij...’ waarna de reden volgt en wel in de meeste gevallen: ‘spion was’, in andere echter: ‘werd beschouwd als’ of ‘was te beschouwen als’ spion. Op de tweede lijst ontbreekt de vermelding der goedkeuring van het volk en de leden. Er komt daarop zelfs een vermoorde voor wegens het vervoer van levensmiddelen naar Makassar.

Onder de doden is een jongen van veertien jaar; een ‘manspersoon Batjo, kampong Tanetoea, oud tien jaar, afgemaakt door de beul L.D. Tompo, aangezien hij als spion van de vijand en verrader altijd logies en kost verstrekte aan de NICA-soldaten’; ‘een jongere van Sangnging, oud dertien jaar, afgemaakt door de Tarowanggroep omdat hij een vijandelijke spion en verrader was’; ‘de manspersoon Ladja en diens twee kinderen uit kampong Ag. Djene, Patalassang, omdat hij spion en verrader was’.

Op een lijst van 481 door de extremisten in de afdeling Djenoponto tussen juli 1946 en juli 1947 vermoorde personen komen, voor zover de leeftijd is aangegeven, voor: een van een jaar; een van anderhalf jaar; een van zeven jaar; drie van acht jaar; twee van negen jaar; twee van tien jaar; twee van veertien jaar en acht van vijftien jaar. Hamzah, patjalla van het zelfbestuur van Goa, Soenggoeminas, verklaarde op 13 juli 1947, na melding te hebben

gemaakt van de eerste moord in Batoea, op de kepala van Batoea gepleegd, over de terreur het volgende:

In oktober (namelijk 1946) werden acht mensen van de politiekamp in Limboeng onthoofd en 'ditjingtjang'. Tussen oktober en januari zijn 123 moorden gepleegd, waaronder ook vrouwen en baby's. Ze begonnen van Polombangkeng uit. Een andere bende werkte van hieruit in de richting van Polombangkeng. In september 1946 is vermoord de gelarang van Pantjambeang op weg naar Malino. Hij is met zijn hele familie, achttien mensen, uitgemoord (doodgeschoten en doodgestoken). Wij gingen erheen en werden beschoten. Een nieuwe gelarang werd aangesteld en op 26 december werd deze nieuwe gelarang met zijn hele familie vermoord: zeven mensen (ook kinderen). Ik heb zelf ook eens het lijk gezien van een zwangere vrouw: hoofd, armen en benen waren afgehakt en met een bamboe door de buik was het lijk opgehangen aan een boom... De meeste moorden zijn gepleegd in Malakadji. In kampong Kandjilo is een put ontdekt met tachtig koppen. De adjunct-djaksa heeft deze gezien. Gisteren is weer een lijk in een put ontdekt. Gegevens komen nu nog steeds binnen. In dit ressort zijn minstens vijfhonderd mensen gedood door extremisten.

Op 17 december 1946 werd de adspirant-controleur J. Westhof, uit Malino, toen hij het terrein in was om textiel uit te delen, door zestig man overvallen en met blanke wapens vermoord. Volgens het situatierapport waren er aanwijzingen, dat deze moord was geënceneerd door de hoofdbestuursambtenaar van Malino: A. Magarangi en de aroe van Pao: Baso Makoempelle, terwijl ook de karaeng van Parigi was ingeschakeld. De eerste zou een volledige bekentenis hebben afgelegd. Hij was beschermheer van de Kris Moeda.

De controleur van Pinrang, de heer T. de Koning, heeft in zijn verhoor door de commissie-Barendrecht (plaatsvervangend voorzitter van de commissie-Enthoven) uit de verschrikkelijke moordverhalen der inheemse bevolking in zijn gebied enige hartverscheurende staaltjes vermeld.

De kapitein Horsthuis uit Bonthain rapporteerde aan de genoemde commissie:

In Tolo zijn, naar de Djannang van Parigi mij mededeelde, circa twintig mensen geslacht als karbouwen en hun lijken zijn in de rivier geworpen. De normale wijze van ter dood brengen was, het slachtoffer op de

grond leggen (of vasthouden) en hem de hals afsnijden met een badik (dolkmes).

En verder:

In Gentarang, Boeloekoemba, zijn in ongeveer drie weken tijds (december 1946 tot januari 1947) circa tweehonderd moorden gepleegd. 93 [6] slachtoffers zijn bij name bekend; de anderen, mensen van buiten Boeloekoemba, zullen wel altijd onbekend blijven, onder andere padisnijders en padistampers uit Djenepono, die onderweg werden overvallen.

En de controleur J. Swartz uit Boeloekoemba verklaarde aan deze commissie onder meer:

Aboe Bakar, verdacht van moord en uitlokking van moord, verklaarde dat zij aan de mensen, die zij verdachten mata mata NICA te zijn, onder meer vroegen of zij wel eens boter hadden gegeten. Bij bevestigend antwoord werd aangenomen dat ze schuldig waren.

De karaeng van Tanete, I Nodjeng, rapporteerde twintig vermoorden in zijn ressort, en bovendien nog zeven (twee vrouwen, vier kinderen en een karbouwenhoeder) levend met hun huis verbrand.

Het bestuurshoofd van Takalar, Mappasolong, telt tot en met november 1946 104 vermoorden in Polombangkeng, 14 in Takalar en 80 in Galesong, waaronder weder op de schrikkelijkste wijze gedoden.

Salela, de hoofdposthuiscommandant te Soenggoeminasas, vertelt naast moorden (waaronder drie jongetjes van zeven jaar als doodgeschotenen) van verkrachting van twee meisjes van elf en dertien jaar.

Ten slotte vermeldt het rapport-Enthoven aan de hand van door adatgemeenschapshoofden verstrekte gegevens over de periode juli 1948 tot en met juni 1947: 1210 door extremisten vermoorde personen, met 408 vermisten en 300 ontvoerden, met de mededeling, dat de cijfers vermoedelijk hoger liggen, daar niet alle gevallen zijn gerapporteerd, en dat aangenomen moet worden, dat de vermisten en ontvoerden grotendeels tot de categorie vermoorden moeten worden gerekend. Het aantal bekend geworden rampokgevallen bedraagt 2661, terwijl 555 gevallen van brandstichting zijn gemeld.

Het bestuur bevond zich tegenover een toestand van volslagen anarchie in Zuid-Celebes, waartegenover de te geringe macht van het KNIL niet met succes kon optreden, zulks te meer niet, omdat de eenvoudige bevolking, die rust verlangde, zich voor een zeer moeilijke keus zag gesteld. Weigerde zij hulp aan de zogenaamde extremisten, dan werd zij bedreigd met moord, plundering en verbranding van haar bezittingen. Verleende zij hulp, dan werd zij bedreigd met gevangenneming door het Nederlandse gezag, waarbij in de regel goed voedsel werd verstrekt en de gevangenschap toch weer na korter of langer tijd zou eindigen. Zij koos dus in de regel de weg van het minste kwaad voor zichzelf.

De heer mr. Bernard Jan Lambers, in 1946 hoofdambtenaar ter beschikking van de procureur-generaal voor de gebieden buiten Java, tekende de situatie op Zuid-Celebes in de volgende bewoordingen:

De terreur bereikte november-december 1946 zijn hoogtepunt. Aangezien na de opheffing van de staat van oorlog en beleg in juli het middel van internering – afgezien van de exorbitante rechten – en andere bevoegdheden van het militaire gezag, niet meer ter beschikking stonden, trachtte men dit manco te omzeilen langs de weg van toepassing van adatregelen in de gebieden met zelfbestuursrechtspraak, langdurige politionele aanhouding, arrest van de auditeur-militair, een soort quasi-krijgsgevangenschap, verboden van vergadering, enzovoort. Dit alles kon de terroristische kracht niet breken, terwijl de grens tussen terroristische en onmisdadige politieke actie vaak moeilijk te trekken en bijna nimmer bewijsbaar was. De gehele algemene politieke constellatie en onvoldoende troepenmacht om voldoende bescherming aan de kampongs te geven alleen reeds, maakte legaal militair-politionele zuivering onmogelijk. Onvoldoende beschermd, week de bevolking voor de terreur en schaarde zich ook daar, waar vrijheidsverlangen geen rol speelde, achter Javaans rood-wit. Doch ook al waren deze factoren gunstiger geweest, waar was het civiele gezagsvervolgings- en rechtspraakapparaat? Ter hoofdplaats Makassar was langzamerhand wel een enigszins betrouwbare politionele kern [7] georganiseerd. Maar buiten Makassar? En de vervolging en rechtspraak? Een auditeur-militair tevens officier van justitie met enkele substituten, overkropt met opstandszaken en zaken van oorlogsmisdadigers en collaborateurs. Landrechters, die zonder levensgevaar lang niet overal in het binnenland konden komen, waar overigens ook geen rechtspraakapparaat

aanwezig was. Een krijgsraad, waarvan de samenstelling en de bijeenroeping telkens grote moeilijkheden gaf. Kortom, zelfs voor niet-bijzondere omstandigheden een ontstellend tekort aan ambtelijke apparatuur en personeel.

Daartegenover een welbesloten Republikeinse kern, gerugsteund door Java, waartegenover althans de schijn van democratie moest worden opgehouden. Nimmer kon een der beide uiterste mogelijkheden: aanvaarden van een Republikeins bestuur in Zuid-Celebes, of: verbod van alle Javaanse gerichte Republikeinse politieke actie en propaganda, gaaf als politieke richtlijn worden aangenomen. Tegenover een noodzakelijkerwijze onmachtig RVD-propaganda-apparaat, een hartstochtelijke persoonlijke propaganda in bijna elke kampong door rood-wit en de mogelijkheid van de Javaanse radiostem tot in de verst gelegene streken. Tegenover pogingen tot herstel en handhaving van orde, welbewust als politiek middel benutte terreur in de ergste vorm. Eind november 1946 was het zover, dat men aan Nederlandse zijde zich zelfs in Makassar ernstig bezorgd moest maken over eigen leven.

Ondergetekenden stemmen, op grond van de zeer vele door hen gelezen verklaringen van Nederlanders en van in Zuid-Celebes wonende inheemsen, met dit oordeel volkomen in. Zij voegen er nog aan toe, dat het blijkens die verklaringen voorgekomen is, dat gevangengenomen en in een gevangenis ingeleverde terreurdaders door een vreesachtig gevangenisdirecteur weer op vrije voeten werden gesteld, waarop na de terugkeer dezer bevrijden op verschrikkelijke wijze wraak werd geoefend aan diegenen, die door hun aanwijzingen tot de arrestatie hadden bijgedragen of er op enigerlei wijze bij betrokken werden geacht, en aan derzelfer families, ascendenten inbegrepen. Daardoor sloeg de bevolking tegenover het gezagsapparaat nog meer toe.

II. HET OVERLEG OVER TE NEMEN MAATREGELEN

Omstreeks het midden van november 1946 begaf de toenmalige troepencommandant Grote Oost en Borneo, de kolonel KNIL Hendrik Johannes de Vries, zich tezamen met dr. C. Lion Cachet, toenmalig resident van Zuid-Celebes, naar Batavia om de ernst van de toestand in Zuid-Celebes onder de aandacht te brengen van de autoriteiten in Batavia en om middelen te vragen, om aan de steeds toenemende terreur het hoofd te bieden.

Op of omstreeks 16 november 1946 (indien de verklaringen van Vermeulen over zijn vertrekdatum juist zijn, moet dit op 14 november zijn geweest)

had een bespreking plaats ten paleize van de luitenant-gouverneur-generaal dr. Van Mook, waarbij in elk geval aanwezig waren de heer Van Mook, de leden van de Commissie-Generaal, de legercommandant, dr. Hoven, de kolonel H.J. de Vries en dr. C. Lion Cachet (verklaring van dr. Lion Cachet voor de raadsheer-commissaris overste J.L. Paardekooper). In deze bespreking werd besloten, dat er eenheden van de Koninklijke Landmacht naar Zuid-Celebes zouden worden gedirigeerd, dat de staat van oorlog zou worden afgekondigd, en dat het DST (Detachement Speciale Troepen) naar Zuid-Celebes zou komen onder commando van de kapitein Westerling (aldus kolonel De Vries). De kolonel De Vries meent zich te herinneren, dat op deze vergadering gesproken is over 'noodrecht' – de heer Lion Cachet verklaart: 'Op de vergadering is niet gesproken over noodrecht.'

Eerder op de dag hadden beide bezoekers uit Celebes reeds een bespreking gehad op het Algemeen Hoofdkwartier, waarbij door de legercommandant aan de kolonel De Vries was medegedeeld, dat behalve de gewone troepen ook het DST zou worden gezonden. [8] Kolonel De Vries zou tegen dit laatste bezwaar hebben gemaakt (aldus dr. Lion Cachet).

De legercommandant heeft blijkbaar direct voorbereidende maatregelen getroffen en met de Directeur Centrale Opleiding (DCO), de generaal-majoor Engles, de zaak besproken, of hij heeft dit gedaan onmiddellijk na de bespreking ten paleize. Immers het DST, welks opleiding nog niet geheel was voltooid, stond onder commando van deze generaal-majoor. Op 14 november 1946 toch heeft de toenmalige eerste luitenant R.P.P. Westerling, als Commandant Speciale Troepen, aan de onderluitenant der artillerie J.B. Vermeulen de orders verstrekt voor de 'Operatie Samba', waarbij deze naar Celebes werd uitgezonden met twee groepen, en wel een groep A, reizende in burgerkleding, sterk in totaal acht man, en een groep B, sterk twaalf man, reizende op de gebruikelijke wijze. De opdracht luidde: 'U en Uw afdeling worden verzocht een inlichtingendienst op te bouwen zodat de Commando bij aankomst, actie kan voeren op Uw gegevens.'

De afdeling mocht zelf geen actie voeren, met uitzondering van het geval van zelfverdediging. Aan de deelnemers moesten de volgende principes worden ingeprent:

1. Een neutrale houding ten opzichte van de tegengestelde politieke mening van Hollanders en Indonesiërs.
2. Alle onbillijkheid en slechtheid bestrijden.
3. Alle mogelijke steun en samenwerking verlenen voor het vestigen van

vrede en orde en het brengen van de economische toestand op een hoger plan.

4. Armen en onderdrukten helpen zonder onderscheid van ras.
5. De gemeenschappelijke vijand, de Japanner, bestrijden, welke nog steeds tracht desorganisatie en corruptie te doen bloeien door als leiders van extremistenbendes op te treden.
6. Er absoluut zeker van zijn dat rapporten, welke het Commando bereiken, waar en betrouwbaar zijn en niet gebaseerd op fantasie of persoonlijke gevoelens.

Gegevens dienden te worden verzameld omtrent de stemming onder de bevolking, en in het bijzonder de namen en andere bijzonderheden omtrent moordenaars en extremistenleiders. Daartoe moesten personen naar verschillende plaatsen uitgezonden worden.

Aan het slot werd vermeld:

N.B. In geen geval zal enig Nederlandse Autoriteit op dit moment op Celebes aanwezig zijn met Uw werk mogen inlaten. Mocht dit toch plaatsvinden, meld dit dan onmiddellijk aan het Algemeen Hoofdkwartier-Commando Batavia.

Op 15 november 1946 vertrok de onderluitenant Vermeulen naar Makassar, vergezeld van zes man DST, namelijk twee Chinezen en vier Indische jongens. Hij ontdekte, dat het uiterst moeilijk was om berichten te krijgen en bezocht persoonlijk Soenggoemina, het Polobangkenggebied (waar hij de haard van het verzet vond), Malino, Djenepono en Malakadji. Ook zijn mannen zwermden uit. Daardoor kreeg hij belangrijke gegevens, die hij de kapitein Westerling bij diens aankomst met de gehele troep (groot 130 man) op 5 december 1946, ter hand stelde.

III. DE BEVELSVERHOUDING EN DE OPDRACHT AAN WESTERLING

Westerling verklaart, dat zijn directe chef was de DCO, de generaal-majoor Engles; dat hij operationeel stond onder de CGS, de generaal-majoor Buurman van Vreeden, en dat hij rechtstreeks verantwoording verschuldigd was 'aan de territoriaal tevens troepencommandant GOB de kolonel De Vries' en bovendien de troepen van Zuid-Celebes ter beschikking had voor zijn operatiën.

De kolonel De Vries verklaart, dat hij Westerling, na diens aankomst te Makassar, de *opdracht* heeft gegeven de omgeving van Makassar te zuiveren en de terreur te breken. Hij heeft Westerling niet gezegd, wat 'het noodrecht' (waarover hieronder) precies inhield en op welke wijze hij dit noodrecht moest toepassen. Hij was van mening, dat dit hem duidelijk was.

[9] Hiermede schijnt hij een 'beveld'-verhouding tussen hem en Westerling te bevestigen. Westerling verklaart nog nader, dat hij in Makassar een plan van actie voorgebracht heeft bij de kolonel De Vries, doch tegen hem niet gezegd heeft, op welke wijze hij zou trachten rust en orde, recht en vrede te herstellen.

En de kolonel De Vries verklaart dan later, dat Westerling rechtstreeks onder zijn commando is opgetreden, zulks ingevolge opdracht van de DCO, de generaal-majoor Engles. Westerlings troep en deze zelf zijn *niet* onder commando van de troepencommandant van Zuid-Celebes gesteld. 'Taak en opdracht van de DST werden door mijn hoofdkwartier en staf (HGOB) verzorgd onder mijn supervisie en in samenwerking en overleg met het troepencommando Zuid-Celebes' – aldus kolonel De Vries.

De opdracht om zich naar Makassar te begeven is Westerling verstrekt door de meergenoemde DCO. Westerling verklaarde, dat die opdracht was: 'doorgaan met opleiding van de Speciale Troepen. Het terrein in Zuid-Celebes was beter geschikt voor oefeningen.' Dit was zijn eerste verklaring. Westerling zei daarbij, dat er niet officieel over terreur was gesproken en dat hij noch officieel noch officieus opdracht had gehad om daaraan een einde te maken, maar deze opdracht heeft gekregen toen hij eenmaal aan de gang was. Verder, dat de kolonel De Vries zijn fiat heeft gegeven na de eerste zuiveringsactie en alleen zeide, niet te overdrijven, dat wil zeggen niet te veel mensen dood te schieten. Westerling weigerde nadrukkelijk zijn superieuren in te schakelen en nam de verantwoording voor het gebeurde op zich. Hij had veel rapporten over Celebes gelezen en wist, hoe Celebes was.

In een tweemaal telkens gedurende enkele uren gevoerd rustig gesprek met ondergetekenden in Bandoeng, verklaarde Westerling eveneens, dat hem niet met zoveel woorden was opgedragen om te doen wat hij in Zuid-Celebes heeft gedaan. 'Maar', voegde hij er ten slotte aan toe, 'als men u als reserveofficier, uw opvattingen en methodes kennende, naar zulk een gebied stuurt met de opdracht de orde te herstellen, wat concludeert u dan daaruit? De generaal-majoor Engles kende mijn opvattingen en methodes en gaf mij de opdracht er heen te gaan en voor orde te zorgen. Toen wist ik, wat ik te doen had.'

De lezing van de heer Westerling, die nimmer bij zijn verhoren de feiten heeft trachten te verdoezelen, en die op ondergetekenden in zijn verklaringen een betrouwbare indruk maakte, komt hun aannemelijk voor. Men had Westerling met zijn DST. Men had hem in actie gezien. Het is mogelijk, dat Westerling zijn 'methode' reeds op Java of elders had toegepast, ook al zijn daaromtrent aan de ondergetekenden geen feiten bekend. Het was, naar het oordeel van enige hoge leidinggevende personen, in Celebes nodig op te treden onder hantering van een zeker 'noodrecht' of 'nood-standrecht'. Men meende in Westerling de zeer daartoe geëigende figuur te vinden: een goed commandant, die zijn troep in de hand hield; kalm, wel overlegend en met een groot gevoel voor rechtvaardigheid. Ook op ondergetekenden maakte de heer Westerling deze indruk, al moeten zij eraan toevoegen, dat hij naar hun oordeel slechts in een ondergeschikt troepencommando op zijn plaats was, dat hij alle politieke visie bleek te missen, en dat zijn grootste kwaliteiten lagen in zijn gaven als leider van een troep in het gevecht, waarbij een direct contact met die troep mogelijk was. Met andere woorden een uitstekend en betrouwbaar compagniescommandant, zich bewust van zijn verantwoordelijkheid en deze ook volledig aanvaardende – maar niet geheel aangepast aan westerse begrippen. Dit bleek onder meer uit zijn verklaring omtrent het ook door ondergetekenden onderzochte geval van zijn ordonnans Syaranamual, die beschuldigd werd van verkrachting en moord. 'Had ik direct de schuld van Syaranamual kunnen vaststellen, dan had ik hem in de kampong zelf doodgeschoten' verklaarde de heer Westerling. Toen ondergetekenden hem erop wezen, dat ook deze man er recht op had door een voor hem geldend gerecht gehoord te worden, deelde hij mede, dat een vaststaand misdrijf, ter wille van de indruk bij de inheemse bevolking en haar gevoelens van rechtvaardigheid, ter [10] plaatse door de commandant direct moest worden bestraft – en dit ook met het oog op de discipline in eigen troep.

Het is dus aannemelijk, dat aan Westerling een zeer summiere opdracht is gegeven, wijl men wist wat men van hem kon verwachten. Echter vermenen de ondergetekenden, dat er hetzij te Batavia, hetzij te Makassar, toch met hem over iets meer gesproken moet zijn dan alleen een voortgaan met de opleiding van de Speciale Troepen of een herstel van de orde, gezien Westerlings eigen verklaring over het 'noodrecht'.

Ten aanzien van de generaal-majoor Engles valt te constateren, dat diens verantwoordelijkheid eindigde met het stellen van het DST (operationeel) onder commando van de kolonel De Vries, wat ook verder zijn opvattingen

en bedoelingen geweest mogen zijn, daar generlei bewijs voorligt van een meer gepreciseerde order zijnerzijds omtrent de toepassing van bepaalde methodes.

Men kan slechts betreuren, dat noch in de bespreking ten paleize, noch in de daarop gegeven opdrachten aan Westerling, hetzij door de generaal-majoor Engles, hetzij door de kolonel De Vries, meer omlinjnde en schriftelijk vastgelegde bevelen zijn uitgereikt. Bij de generaal-majoor Engles is dat nog te begrijpen, daar deze een troep aan de bevelsmacht van een ander afstond. Bij de kolonel De Vries komt dit neer op een accepteren van wat men de 'methode-Westerling' noemde.

IV. HET 'NOODRECHT'

Wie de term 'noodrecht' heeft uitgevonden, is niet met zekerheid vast te stellen. In de verklaringen, door de betrokkenen op latere data afgelegd, komt de term telkens voor om aan te duiden een geheel van zeer exceptionele bevoegdheden, aan betrokkenen nadrukkelijk, of naar hun mening, verleend. Een officieel gebruik van het woord vindt men voor het eerst in een telegram van 6 januari 1947 van de heer procureur-generaal, waarin hij de methode-Westerling goedkeurt en deze noemt 'een in noodrecht gegronde militaire actie'. (Zie de zeer geheime nota ter oriëntatie voor de procureur-fiscaal bij het Hoog Militair Gerechtshof te Batavia d.d. 12 augustus 1949 van de raadsheer-commissaris J.L. Paardekooper.⁴)

In een telegram van TPC Zuid-Celebes naar de CDT Inf. XV en XVII d.d. 1 februari (1947) wordt gesproken van 'standrecht' in deze bewoordingen:

Toepassing standrecht als eerder besproken door C.S.A.H.K. beperkt tot bepaaldelijk door Tr.TPC aan te wijzen officieren die door bedachtzaamheid e.d. daartoe geschikt stop verzoeken opgave geschikte officieren c.q. zeer geselecteerde hoogere onderofficieren stop anderen eventueel toegekende bevoegdheid ontnemen einde.

Een brief van de troepencommandant RZC te Makassar, de overste H.J. Veenendaal, aan de territoriaal tevens troepencommandant Grote Oost en Borneo te Makassar, de kolonel De Vries d.d. 5 februari 1947 onder no. 118/C/Zeer geheim gezonden (welke brief overigens als onderschrift draagt: Makassar, 6 februari 1947. Gezien en accoord de Terr. tevens Troepencommandant GOB w.g. H.J. de Vries, kolonel) luidt:

Ter voldoening aan Uw opdracht enige officieren voor te dragen door bedachtzaamheid e.d. geschikt voor het toekennen van de bevoegdheid om in samenwerking met een vertrouwd hadatshoofd, dan wel districtshoofd, het standrecht toe te passen, moge ik de navolgende officieren in aanmerking brengen:

Inf. xv	Maj. Stufkens J.
	Kap. Rijborz B.E.
	Kap. Fuchter H.
	Luit. Riepma D.M.
Inf. xvi	Maj. Dom R.M.
	Kap. Korinth O.A.L.
	Kap. Horsthuis G.J.
	Kap. v. Oortmerssen T.C.W.

[11] Uit het hier geciteerde telegram moet worden afgeleid, dat de kolonel De Vries (of wellicht iemand namens hem) een bespreking over *dit* standrecht of de toepassing ervan met de overste Veenendaal heeft gehad, en uit de brief volgt, dat daarbij gesproken is over een noodzakelijke samenwerking met een adathoofd of districtshoofd bij de uitoefening ervan, wat men toch bij het onder 'standrecht' bedoelde optreden niet kent.

Bij zijn verhoor voor de raadsheer-commissaris op 4 juni 1949 verklaarde de kolonel De Vries:

Ik heb Westerling niet gezegd, wat het noodrecht precies inhield en op welke wijze hij dit noodrecht moest toepassen. Ik was van mening, dat dit hem duidelijk was. Na zijn aankomst heb ik hem de opdracht gegeven de omgeving van Makassar te zuiveren en de terreur te breken. De toepassing van noodrecht hield in dat personen schuldig aan ernstige terreurmisdrijven ter plaatse in een versnelde procedure terecht konden worden gesteld. De bevolking van een bepaalde kampong of kampongcomplex werd bijeengedreven, de terreurmisdadigers werden eruit gehaald, met behulp van inlichtingen van de inlichtingendienst of spionnen en op aanwijzingen van de bevolking werd de schuld vastgesteld en kon de betrokkene na schuldig te zijn bevonden worden terechtgesteld. Alleen terreurmisdadigers, bendeleiders en diegenen in het algemeen, die de aanzetters waren tot het plegen van terreurmisdaden, als moord, grote rampok en dergelijke misdrijven, mochten met toepassing van noodrecht worden geëxecu-

teerd. Vrouwen, ook al waren zij djahats, mochten niet worden geëxecuteerd, zij mochten uiteraard indien daartoe aanleiding bestond wel gevangelijk worden weggevoerd. Het louter in bezit hebben van grijsgroene kleding, lidmaatschapkaarten van subversieve organisaties en insignes was niet voldoende om tot het executeren over te gaan. De betrokkenen moesten misdrijven hebben gepleegd of aanstichters tot misdrijven zijn geweest. Het noodrecht mocht worden toegepast niet door de hele DST doch door Westerling en Vermeulen alleen, die bij de uitoefening gebruik mochten maken van de DST-militairen. Westerling is rechtstreeks onder mijn commando opgetreden, zulks ingevolge opdracht van de DCO, generaal-majoor Engles. Zijn troep en hijzelf zijn niet onder commando van de troepencommandant van Zuid-Celebes gesteld. Er bestond uiteraard wel samenwerking tussen Westerling en de diverse infanteriecommandanten. Taak en opdracht van de DST werden door mijn hoofdkwartier en staf (HGOB) verzorgd onder mijn supervisie en in samenwerking en overleg met het troepencommando Zuid-Celebes. Ik teken ten overvloede aan dat mijn gebied als Trg/Tpnc. Grote Oost en Borneo behalve het troepencommando Zuid-Celebes nog zeven andere troepencommando's omvatte. Het noodrecht hield ook in, dat djahats aan terreurmisdrijven, die kortere of langere tijd in een gevangenis hadden gezeten, konden worden terechtgesteld. Dat deze personen nog niet dadelijk ter plaatse waren geëxecuteerd, hield veelal verband met de omstandigheid, dat niet direct voldoende bewijzen aanwezig waren van het volgens de adat 'des doods schuldig' zijn. Opgemerkt wordt dat volgens begrippen van de bevolking dergelijke personen ter dood moesten worden gebracht. Geschiedde zulks niet, dan nam men aan dat zij voor kortere of langere tijd zouden worden gevangengezet om daarna naar hun kampong terug te keren en zich op de goedwillenden en aangevers te wreken. Het noodrecht was feitelijk een ter plaatse gehouden versnelde rechtspraak en executie na schuldigbevinding.

Het verbranden van kamponghuizen waarin discriminerende goederen waren gevonden als handgranaten, munitie en dergelijke was toegestaan. Ook woningen waar vergaderingen van rampokkers werden gehouden en welke meestal werden bewoond door een terreur-misdadiger zelf, konden in brand worden gestoken. Deze woningen waren veelal afgelegen of bevonden zich in geheel of ten dele verlaten kampongs. Ook woningen waaruit de [12] militairen werden bescho-

ten werden veelal als schrikwekkend voorbeeld verbrand. Toen de omgeving van Makassar voor een groot deel was gezuiverd en nodig was gebleken, dat ook in het Parése op gelijke voet zou worden opgetreden, heb ik last gegeven, dat de DST daarheen zou gaan. Door kapitein Westering kon in verband met de afwikkeling van zaken in de omgeving van Makassar in de aanvang slechts een gedeelte van de DST naar het Parése worden gedirigeerd. Als commandant van dit deel werd de ondercommandant onderluitenant Vermeulen hiervoor aangewezen. Dit onderdeel kreeg een bepaald afgerond gebied ter zuivering. Ik heb de regeling van de bevelsverhouding tussen Stufkens en Vermeulen aan Veenendaal overgelaten. Het was zo geregeld als u mij met stuk gemerkt rood G. aantoont. Stufkens bleef medeverantwoordelijk echter voor al wat in zijn bataljonsvak voorviel en hij was natuurlijk als meerdere verplicht in te grijpen en zulks zeker te rapporteren.

Op de vraag, hoe dit noodrecht bekend is gesteld aan de bepaald ter toepassing ervan aangewezen officieren verklaarde de kolonel De Vries:

Ik heb dit overgelaten aan de troepencommandant Zuid-Celebes. Ik heb zelf niet nader dit noodrecht gepreciseerd, noch op een of andere wijze ter kennis gebracht aan betrokken officieren, hoe dit noodrecht diende te worden uitgeoefend. Hetgeen onder noodrecht werd verstaan en de toepassing daarvan waren trouwens meermalen bij besprekingen in behandeling gekomen.

En op de vraag, hoe de majoor Stufkens kon weten wat noodrecht inhield, verklaarde hij:

Dit moet Veenendaal Stufkens hebben medegedeeld. Veenendaal kon heel goed weten, wat noodrecht inhield, daar er talloze besprekingen geweest zijn, die over dit onderwerp zijn gehouden. Als men nu zegt, dat men nimmer precies geweten heeft wat noodrecht inhield, waarom heeft men dat dan nimmer gevraagd toen de opdracht werd gegeven om noodrecht toe te passen en wat een dergelijke opdracht inhield...

Dr. C. Lion Cachet, toenmalig resident van Zuid-Celebes, verklaarde voor genoemde raadsheer-commissaris, dat hem niet bekend was, welke autoriteit het noodrecht had verleend, en dat hem nooit een omschrijving was

gegeven van aard en omvang van het noodrecht. Wél verklaarde hij in hetzelfde verhoor ook:

Het doodschieten van gevangenen was naar mijn mening niet in noodrecht inbegrepen.

Blijkbaar had deze getuige dus voor zichzelf daarvan wel een beeld gevormd, hetgeen bij een man van zijn verantwoordelijkheid ook moeilijk anders kan, terwijl hij toch ook enige malen aan besprekingen over verlening van exceptionele bevoegdheden heeft deelgenomen.

Overigens weigert hij enige verantwoordelijkheid te aanvaarden zoals blijkt uit de woorden:

Wel ben ik van mening, dat hij, die belast is met de toepassing van dat recht [namelijk het noodrecht], uitsluitend hiervoor verantwoordelijk is. Dit ligt in de aard van het noodrecht gesloten. Ik onderscheid dan bij de uitoefening van het noodrecht door militairen drie categorieën. Onder de eerste categorie zou ik willen verstaan, die gevallen die behoren tot de 'normale' uitoefening van het noodrecht. Dit zijn de gevallen waarbij met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid is vastgesteld, dat betrokkene schuldig is. Een overtuiging die verkregen is uit bewijsstukken en getuigenverklaringen. De persoon op wie dit 'normale' noodrecht wordt toegepast is hij, die tijdens een actie in handen van het leger is gevallen. Dergelijke personen noem ik geen civiele gevangenen.

De tweede categorie zijn de gevallen, die ik zou willen omschrijven als gevallen, waarop het noodrecht ongeoorloofd is toegepast. Dit zijn die personen, die wel in ernstige mate [13] schuldig zijn aan terreurmisdrijven, doch die reeds aan justitie en bestuur zijn overgegeven. Wel heeft de executant nog sterker dan bij de eerste categorie de overtuiging dat de betrokkene schuldig is, immers zijn bewijsmateriaal kan veel beter zijn, doch het blijft echter ongeoorloofd, omdat de overdracht van gevangenen aan justitie en bestuur moet impliceren dat geen noodrecht zal plaatsvinden.

De derde categorie is het complex van gevallen, waarbij kennelijk excessen hebben plaatsgevonden en waarbij de grenzen van het 'normale' noodrecht duidelijk zijn overschreden. Hier worden derhalve mensen, waarvan niet is vastgesteld, dat zij schuldig zijn aan enig misdrijf, geëxecuteerd. Het is derhalve ongeoorloofd, ook willekeurig en misdadig.

De getuige geeft dus niet een definitie van noodrecht; hij neemt aan, dat er 'normaal noodrecht' bestaat, en omschrijft een voorwaarde, waaraan iemand moet voldoen om onder dit noodrecht te vallen alsmede de grondslag der 'overtuiging van schuld', verkregen uit bepaald aangewezen acta, en onderscheidt daarbij degenen, op wie het noodrecht is toegepast, in drie categorieën en wel:

- a. degenen, die tijdens een actie in handen van het leger zijn gevallen. Deze noemt hij geen civiele gevangenen en kennelijk mochten deze worden doodgeschoten, indien hun schuld met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid uit bewijsstukken en getuigenverklaringen was vastgesteld;
- b. overige ernstig schuldige gevangenen, die reeds in handen van justitie en bestuur zijn;
- c. degenen, wier schuld aan enig misdrijf niet is vastgesteld.

De categorieën b. en c. mochten dan niet op grond van het noodrecht worden neergeschoten.

Dit is dus een zeer formele onderscheiding van twee soorten gevangenen, waarbij de vraag der directe executie zonder rechterlijk vonnis wordt beslist door het ambtelijk karakter van de arresterende autoriteit en zelfs, na inlevering door die autoriteit in een gevangenis, door het niet onmiddellijk instellen van een politie- of justitieonderzoek tegen hen.

Ondergetekenden wijzen erop, dat dr. Lion Cachet aanvankelijk bij zijn verhoor heeft verklaard, dat hij op een bespreking te Paré-Paré, gehouden op 19 januari 1947, 'geen verschil [heeft] gemaakt tussen civiele en militaire gevangenen, omdat de algemene regel geldt, dat militaire gevangenen aan de Justitie moeten worden overgegeven'. Dat hij bij het woord 'militair' niet gedacht heeft aan de status van de gevangene, als behorende tot enige militaire organisatie, doch ook toen aan het karakter van deze arresterende autoriteit, valt af te leiden uit het feit, dat deze verklaring is afgelegd naar aanleiding van de bespreking over het executeren van 23 personen, door de militaire autoriteiten gevangengenomen, te Paré-Paré gevangengezet en op 14 januari 1947 aldaar op de autobusstandplaats door het DST onder leiding van de onderluitenant Vermeulen zonder rechterlijk vonnis geëxecuteerd.

Overigens verklaarde de heer Lion Cachet later weer, dat hij *meende* zich te herinneren, dat tegen deze 23 zogenaamde Paré-Parégevangenen reeds een politieonderzoek was aangevangen, zodat zij onder de categorie 'civiele' gevangenen vielen.

De luitenant-kolonel Infanterie KNIL, H.J. Veenendaal, op 19 april 1949 door de raadsheer-commissaris Paardekooper gehoord, verklaart:

Ik zelf wist, dat de DST blanco volmachten had, doch waarin deze volmachten bestonden wist ik niet.

Toen een opstand te Boeloekoemba werd verwacht en de DST daar niet aanwezig kon zijn, heb ik in Bonthain een bespreking gehad met de assistent-resident Schäfer, resident Lion Cachet, luitenant Krol en kapitein Horsthuis. Er is toen besproken, dat er een rechtspraak ter plaatse bij een eventuele zuiveringsactie diende te worden gehouden, uit te oefenen door een officier, die daartoe noodrecht kreeg, en een vertrouwd adathoofd.

[14] Deze zouden dan gezamenlijk uitmaken wie schuldig was, echter moest een volle overtuiging van schuld bij de betrokken officier aanwezig zijn. Het is de bedoeling geweest, dat er een billijke en snelle rechtspraak zou worden uitgeoefend over terroristen, terwijl een snelle civiele rechtspraak onmogelijk werd geacht. Ik heb hierover gesproken met de resident, kolonel De Vries en anderen. Ik heb kolonel De Vries gevraagd aan alle officieren in mijn gebied het noodrecht te verlenen op bovengenoemde wijze. Dit verzoek is door kolonel De Vries toegestaan en naar mij later bleek ook op Java besproken.

Van de bespreking te Bonthain is indertijd het Ontwerp-Noodrecht gemaakt, waar dit is gebeven weet ik niet meer. Het te verlenen noodrecht werd toen omschreven als boven vermeld, namelijk dat een officier in het gebied waar terreur heerste, noodrecht kon toepassen in deze zin, dat deze officier een zuiveringsactie kon houden en samen met het adathoofd schuldig bevonden misdadigers aan terreurmisdrijven ter plaatse kon berechten en ter plaatse kon straffen met de dood door de kogel.

Ons streven bij de bespreking in Bonthain is geweest het rechtsgevoel te bevredigen op een wijze, die de willekeur uitsloot zó, dat geen onschuldigen daarbij werden gedood.

Ik kende het optreden van de DST uit de verhalen... Ikzelf was het eens met het optreden van de DST en ben ervan overtuigd, dat de DST de terreur heeft gebroken.

Deze getuige wijst dan op de verschrikkelijke terreur, die was ontstaan en zegt, dat men bij 'de beoordeling van de toepassing van het standrecht, noodrecht of snelrecht of zoals men het ook noemen moge', voor ogen moet houden, dat de terreur dermate vat had op de bevolking, dat men zich alleen gerust voelde indien de bendeleiders ter plaatse werden gedood, wijl men anders vreesde voor weerwraak voor het geval deze leiders later weer op vrije voeten mochten komen. Hij gaat dan verder:

Voldoet een en ander het rechtsgevoel niet, toch gaat het erom de bevolking te beschermen tegen deze bendes en hun leiders, en moet een en ander vergeleken worden met bedwingen van een oproer in een Europese stad of mijnengebied, waarbij van de wapens gebruikgemaakt moet worden, men schiet en riskeert onschuldigen te treffen om erger te voorkomen.

De getuige ziet dus in het noodrecht een, naar normale opvatting het rechtsgevoel niet bevredigende, handelwijze van daartoe bevoegd verklaarde autoriteiten (namelijk een officier en een adathoofd) om in een onhoudbare noodtoestand met een zeer onvormelijke en summiere berechting ter plaatse, op grond van een zeer summier onderzoek, naar de door hem gekende en goedgekeurde methoden van het DST, ter voorkoming van het sneuvelen van onschuldigen, misdadigers te straffen met de hoogste straf, welke onmiddellijk ter plaatse wordt geëxecuteerd.

De opvatting van deze getuige wordt bevestigd door de kapitein Inf. KNIL, G.J. Horsthuis, destijds detachementscommandant in Bonthain. Hij verklaart, dat hij in januari 1947 de verstrekkende bevoegdheid heeft verkregen, welke ook Westerling had. Naar zijn gevoelen kreeg hij toen de bevoegdheid standrecht uit te oefenen ten aanzien van die personen, die door middel van moorden en rampokpartijen terreur uitoefenden op de bevolking en tevens leiders van dergelijke moordenaars en rampokkers. Hoe hij dat standrecht moest uitoefenen is hem nooit medegedeeld; wél is hem gezegd, dat hij het oordeel en de zienswijze van de adathoofden ten aanzien van de terreurjahats moest inwinnen en dat uitgegaan moest worden van de vergeldingsidee. Hij deed het dan op deze manier: als hij op actie djahats ving nam hij ze mee en gaf ze over aan het bestuur. Dit zocht dan uit waaraan zij schuldig waren en wat zij gedaan hadden. Het bestuur gaf hem dan de inlichtingen en zeide min of [15] meer: deze man moet dood. Hij vormde dan zijn eigen mening, gebaseerd op in-

lichtingen van het leger met die van de politie en die van het bestuur. Was het resultaat van meningsvorming, dat de man dood moest, dan liet hij hem door een of door enkelen van zijn mensen executeren. Met zuiver civiele gevangenen bemoeide hij zich niet. Hoewel meestal de aangebrachten, die des doods schuldig waren, nog dezelfde dag werden geëxecuteerd, gebeurde het ook wel, dat laat aangevoerde mensen ter bewaring eerst nog in de gevangenis kwamen. Hij nam nimmer de verantwoordelijkheid voor het vaststellen van de schuld alleen op zich, maar wenste het oordeel van de magistraat en bestuur.

De assistent-resident eerste klasse in Bonthain, de heer R.J. Schäfer, spreekt van een volksgericht. Bij een dergelijke actie die hij meemaakte en waarbij de moordenaars van de vrouw en de gehele schoonfamilie van een kleermaker, op de gruwelijkste manier afgeslacht omdat de man kleine reparatiewerkzaamheden voor Nederlands-Indische militairen had verricht, voor de verzamelde kampongbewoners werden gesteld, veroordeelden deze zeer verontwaardigde bewoners hen ter dood, waarop zij werden neergelegd. Hij loofde de samenwerking, die tussen de kapitein Horsthuis en hem bestond, en bevestigde dat deze niet op eigen gezag gevangenen, die reeds geruime tijd waren opgesloten, uit de gevangenis haalde om ze neer te schieten, alsmede dat deze kapitein zeer rustig optrad en bij voorkeur gemaakte gevangenen ter berechting aan de bevoegde rechters overdroeg.

Ook de heer R.M. Dom, destijds dienende bij het xvii^e Bataljon Infanterie te Makassar, die bij de bespreking was waarop (door de overste Veenendaal in tegenwoordigheid van de auditeur-militair) de noodrechtbevoegdheid aan de kapitein Horsthuis is verleend, zegt, dat hem nimmer precies is verteld, wat het noodrecht inhield; dat hij nimmer gehoord heeft dat het een in noodrecht gegronde militaire actie was; en dat hij altijd de overtuiging heeft gehad, dat het noodrecht inhield, dat in een soort verkorte rechtsprocedure terreurdjahats mochten worden geëxecuteerd, in welke procedure ook adathoofden waren ingeschakeld. Van waar hij deze overtuiging heeft verkregen, staat niet vast. Naar zijn mening was het dan ook volkomen logisch, dat ook gevangenen, in elk geval die uit een militaire boei, onder de vigeur van dit noodrecht werden geëxecuteerd, uiteraard alleen wanneer zij zich hadden schuldig gemaakt aan ernstige terreurmisdrijven.

Ten slotte omschreef de toenmalige reserve-eerste-luitenant KNIL, G.L. Krol, die als hoofd MID van het troepencommando te Makassar aanwezig was en

als zodanig de opdracht moest uitvoeren om de kapitein Westerling met zijn DST zoveel mogelijk in te lichten, het noodrecht op grond van wat hij er uit de praktijk van begrepen had als volgt:

Onder het noodrecht konden mensen worden geëxecuteerd die zich schuldig hadden gemaakt aan subversieve activiteit, meer speciaal aan halsmisdrijven, grote rampok, afpersing van de bevolking op grote schaal en andere misdrijven bedoeld om terreur uit te oefenen. Ook misdadigers die reeds in een gevangenis zaten en zich schuldig hadden gemaakt aan dergelijke misdrijven konden uit de gevangenis worden gehaald en worden geëxecuteerd. Ik was toen van mening dat mede deze bevoegdheid door het noodrecht werd meegebracht. Het in het bezit hebben van lidmaatschapskaarten van bepaalde strijd- en terreurorganisaties was in bepaalde gevallen voldoende om iemand te executeren. Ook het in het bezit hebben van grijsgroene kleding en dergelijke discriminerende goederen werd een sterke aanwijzing geacht van iemands schuld aan dergelijke subversieve activiteit... Kolonel De Vries hield de DST en alles wat daarmee samenhang in eigen hand...

Deze getuige vertelt dan verder, dat hij naar Paré-Paré is gegaan om de majoor Stufkens in te lichten over de komst van het [16] DST. Wat hij dezen over noodrecht en DST-methoden heeft verteld kan hij zich niet herinneren.

Hij herinnert zich wel, dat er te Bonthain een vergadering is geweest over noodrecht. Behoudens het besprokene aldaar heeft hij nooit gehoord, dat aan de officieren aan wie het noodrecht werd verleend, een precisatie daarvan werd gegeven. Hij denkt 'dat men dat uit de praktijk moest ervaren en naar eigen inzicht handelen'.

De commissie-Enthoven, ook wel genoemd: commissie-Barendrecht, bij besluit van de luitenant-gouverneur-generaal d.d. 9 april 1947 no. 3 ingesteld om 'een onderzoek in te stellen naar de oorzaken, de omvang en verschijningsvormen van de ongeregeldheden, welke gedurende het tijdvak december 1946-februari 1947 in Zuid-Celebes hebben plaatsgevonden, alsmede de maatregelen en acties, welke hebben gevoerd tot het herstel van orde en rust in het betrokken gebied [...] aan een kritische beschouwing te onderwerpen' (welke commissie bestond uit de heren mr. K.L.J. Enthoven, buitengewoon adviseur in algemene dienst bij het kabinet van de luitenant-gouverneur-generaal mr. J. Barendrecht; professor dr. A.A. Cense; de luitenant-kolonel

M.T. Stenger; mr. A. Verhoef en Andi Pabenteng Daeng Palawa Sulthan Mohammad Idris Alimoeddin, zelfbestuurder van Bone) constateert in haar rapport, dat er in vier afdelingen van Zuid-Celebes een noodtoestand bestond, ten gevolge van een groeiende terreur, ter beëindiging waarvan de gewone middelen ontoereikend waren, en waartoe de overheid bijzondere maatregelen moest nemen.

De commissie, die een zeer diepgaand onderzoek ter plaatse instelde, beroept zich in haar rapport op hetgeen professor Kranenburg in zijn Grondslagen der Rechtswetenschap op pagina 96-97 zegt, namelijk:⁵

Zo zal men in het staatsrecht maatregelen als geoorloofd moeten erkennen, die in normale omstandigheden onrechtmatig zouden zijn, maar die in de zeer speciale omstandigheden van de noodtoestand onvermijdelijk zijn gebleken, beter, die geboden zijn ter verzekering van de bestaansgrond zelve der staatsrechtelijke ordening, die onmisbaar zijn gebleken voor de verwezenlijking van de essentiële doeleinden der staatsorganisatie, met name de verwezenlijking en bescherming van het recht, dat zonder die maatregelen onherstelbaar geschonden zou worden.

Zij vermeldt dan onder meer de volgende conclusies:

13. Strengere maatregelen ter bestrijding van de alom heersende terreur waren geboden ter bevrijding van de bevolking uit de greep van de haar terroriserende elementen, terwijl de genomen maatregelen ook ten doel hadden om de door angst afgedwongen samenwerking met de terroristen tegen te gaan en aan de bevolking duidelijk te maken, dat de overheid had besloten aan de tuchteloosheid een einde te maken.
14. De strenge maatregelen door de militairen toegepast, te weten de snelle berechting en eliminering van de elementen, die zich aan de meest ernstige terreurdaden hadden schuldig gemaakt, moeten in de gegeven noodtoestand gezien worden als de geboden uitoefening van de bevoegdheden van de overheid voor de bestrijding van de terreur en herstel van recht en veiligheid.

De commissie meende dus, dat het optreden van het militaire apparaat, als in Zuid-Celebes geconstateerd (behoudens een aantal excessen, waarover hieronder gesproken zal worden), welk optreden door de commissie

wordt aangeduid als een publieke en snelle berechting en eliminering van zware misdadigers, gezien moet worden als de geboden uitoefening van de bevoegdheden der overheid tot herstel van recht en veiligheid, in de noodtoestand, die was ontstaan.

V. DE 'METHODE-WESTERLING'

[17] Zoals boven is aangegeven, noemde de heer procureur-generaal bij het Hoogerechtshof van Nederlands-Indië, mr. H.W. Felderhof, het noodzakelijk geachte optreden 'een in noodrecht gegronde militaire actie'. In een brief van 2 augustus 1948, no. 4122/G.B. Zeer Geheim, gericht aan de luitenant-gouverneur-generaal, verdedigt hij de toegepaste methode, die noemde 'op zichzelf betreurenswaardige zuiveringsacties', als een dwingende overheidsmaatregel in een toestand, waarin het niet mogelijk was met normale gezagsmiddelen aan de terreur het hoofd te bieden, 'zodat noodzakelijkerwijs in deze noodtoestand tot maatregelen moest worden besloten, welke onder normale omstandigheden nimmer verdedigbaar zouden zijn'.

Ondergetekenden hebben uit de hun voorgelegde stukken de indruk verkregen, dat de heer procureur-generaal deze actie, waartegen hij grote bezwaren koesterde, doch die hij in het belang van volk en land meende te moeten goedkeuren, zeer sterk gebonden heeft gezien aan de persoon van de heer Westerling, en dat dus van een goedkeuring ener 'methode-Westerling' mag worden gesproken. Dat is niet alleen het geval in het boven op pagina 10 genoemde telegram van 6 januari 1947, door de raadsheer-commissaris Paardekooper vermeld in diens zeer geheime nota, doch het blijkt ook uit de verklaring van dr. P.J. Koets, destijds directeur Kabinet van de Hoge Vertegenwoordiger van de Kroon, op 18 juli 1949 afgelegd, welke verklaring onder meer inhoudt:

Ik heb toen de actie Westerling eenmaal aan de gang was eenmaal een vergadering meegemaakt ongeveer begin januari 1947 voorgezeten door dr. Idenburg en waar onder meer dr. Felderhof, dr. Hoven en ik meen ook dr. Lion Cachet aanwezig waren. Het resultaat van deze vergadering is geweest, dat om politieke redenen is besloten dat het optreden van Westerling zelf, niet gelegaliseerd zou worden. Er is toen gezegd dat de persoon van Westerling zodanig was, dat dit optreden van hem goedgekeurd kon worden. Er is echter een onderscheid gemaakt tussen het optreden van Westerling zelf en de methode-Westerling en er is toen uitdrukkelijk besloten, dat de methode-Westerling niet uitgebreid

mocht worden, dat dus niet aan andere officieren ditzelfde optreden kon worden toegestaan. Indien dit wel zou gebeuren dan kon men immers niet anders verwachten dan dat het mis zou gaan. Slechts Westerlings persoonlijkheid bleek volgens de inlichtingen, die van de zijde van de PG kwamen, voldoende waarborg dat niet over de schreef zou worden gegaan. Hoe men er later toe gekomen is andere officieren aan te wijzen om de methode-Westerling toe te passen kan ik niet verklaren.

De heer dr. P.J.A. Idenburg, door een der ondergetekenden na hun terugkomst begin 1950 hier in Nederland gehoord, kon zich eerst niet veel meer van het besprokene op deze vergadering herinneren, maar meende bij enig nadenken, dat de verklaring van dr. Koets, waarvan hem de inhoud daarop zakelijk is medegedeeld, over het algemeen wel juist was. In elk geval herinnerde hij zich, dat de kapitein Westerling met instemming der daar verzamelde autoriteiten optrad.

De ondergetekenden vonden in de stukken algemeen een zeer gunstig oordeel over het optreden van de heer Westerling persoonlijk. De heer mr. B.J. Lambers constateerde dan ook:

Van Westerling nam men, behoudens rapport van het tegendeel, aan, dat hij binnen de grenzen bleef [namelijk van het noodrecht]. Deze speciale militaire actie hield in wezen een informele rechtspraak in, waarbij bij schuldigbevinding aan moord en terreur, ter plaatse tot fusillering van de schuldigen werd overgegaan. Op grond van wat de procureur-generaal van verschillende betrouwbare zijden vernam, had hij de overtuiging dat Westerling met veel intuïtie, kalm overleg, rechtvaardigheidszin en zelfbeheersing te werk ging.

De heer Westerling deelde omtrent zijn methode het volgende mede:

Het tegen het Hollandse Gezag gekante deel der bevolking was [18] te onderscheiden in:

- a. waarachtige nationalisten (numeriek vrijwel te verwaarlozen);
- b. nationalisten, strevende naar eigen bate (vrij talrijk; dit zijn de terreur- en rampokbedrijvers);
- c. door dwang en terreur genoodzaakten;
- d. middels infiltratie geïmporteerde TRI-mensen.

Hij stelde zich bestrijding van groep b. ten doel. Zijn tweede doelstelling was, de bevolking weer tot bebouwing der sawa's en tot pasarbezoek te bren-

gen. Zijn derde: de bevolking zelf bij de terreurbestrijding te doen medewerken.

Voor deze beide laatste doeleinden was het nodig, de bevolking *demonstratief* een harder optreden dan dat van de terroristen voor te leggen, en tegelijkertijd te voorkomen (wat anders bij strafacties meestal in ruime mate geschiedt) dat onschuldigen als slachtoffers zouden vallen en schuldigen zouden ontkomen.

Hij moest er mede rekenen, dat in een kampong, die bezet werd nadat er vuur uit ontvangen was, vrijwel nooit een aanwijsbare vijand te vinden was, en evenmin wapens gevonden werden. Daarom moest de bevolking zelf ingeschakeld worden om het kaf van het koren te scheiden.

Mijn acties [aldus de heer Westerling] hadden het volgende verloop:

Aan de hand van ingewonnen inlichtingen werd een bepaalde streek als operatieterrain gekozen. Van deze streek werd de bevolking bijeengedreven en toegesproken. Hierbij werd de bevolking uitgelegd *waarom* de actie plaats had en gewezen op de voordelen die deze actie voor hen had. De door spionnen bekende extremisten en moordenaars werden voor de bevolking geleid en deze beoordeelde het al of niet executeren van den betrokkene. Voor elke kampong werd een nieuwe kampongpolitie aangesteld, zulks niet alleen of in de eerste plaats ter wille van de veiligheid van de kampong, maar bedoeld als geste van vertrouwen in de bevolking. Waar nodig werd een nieuwe kepala-kampong aangesteld, door de bevolking gekozen. Vervolgens werd de bevolking een sembaja afgenomen, waarbij zij beloofde terug te gaan naar hun kampongs, af te zien van rampokpartijen en deelnemers hieraan aan te geven of uit te leveren, de sawa's weer te bewerken en steun te verlenen aan militairen waar en wanneer dit nodig zijn zou; in het algemeen mee te werken met hen die verstoorders van rust en orde van het land bestreden.

Gedurende onze acties werd gebruikgemaakt van gevangengenomen TRI-officieren. Deze werden door mij niet als krijgsgevangene of misdadiger beschouwd en behandeld, doch konden zich vrij bewegen. Zij hebben bij verschillende gelegenheden voor de radio hun mening ten beste gegeven over de toestand.

Dagelijks werden zij door mij ingelicht over de situatie in al haar

aspecten. Veel diensten hebben zij verricht, bij verhoren en de meest volledige samenwerking met ons betoond.

De heer Westerling verklaarde nog aan ondergetekenden, dat hij aan de bevolking telkens uiteenzette, dat hij zich niet mengde in de vraag van het zelfbestuur voor het Nederlands-Indische gebied. Dat was een vraag, die door de politici van Nederland en Java moest worden uitgemaakt. Maar het was zijn taak te zorgen, dat moord en rampok ophield en dat de sawa's weer vreedig bebouwd konden worden en daartoe moest de bevolking medewerken. Zo heeft hij in bepaalde kampongs 'lichte' gevallen ingedeeld bij de nieuwe kampongpolie en het succes gehad, dat dezen nu zelf rampokkers bij het gezag gingen inleveren.

Uit onderscheidene stukken is gebleken, dat het vorenstaande als juist kan worden aangenomen.

De heer Van der Wolk, controleur van Maros, zegt in een verslag d.d. 18 februari 1947, dat bij de actie tegen Lisoe een zeer goed bijgehouden archief gevonden werd van de bende van Dimar Moehamad en Andi Mappe, en van de 'zuigarmen' op de toch al ernstig aan [19] voedselgebrek lijdende bevolking. De bende had hoofdfourageurs die de bevolking onder bedreiging dwongen tot afgifte van geld, vis, tabak enzovoort. De helft werd dan door hen afgedragen en de andere helft in eigen zak gestoken. Dankzij dat archief konden vier hoofdfourageurs worden gegrepen, benevens twee notoire boeven die zogenaamde 'NICA-spionnen' hadden vermoord. De controleur vroeg een voorzichtige zuivering aan; voorzichtig, omdat hij vreesde dat bij ruw optreden de sawabewerking geheel zou worden stopgezet. Hij kan slechts verklaren, dat het optreden 'beheerst, waardig en zonder incidenten' was. De zuivering vond op 14 februari 1947 plaats. Ongeveer zesduizend man werden bij Watoangin (Matoangin?) bijeengedreven. Dit vond plaats vóór 9 uur voormiddag. De verzamelde menigte werd toegesproken en hun werd verklaard, waarom de zuivering geschiedde. Zij moest zich teweerstellen tegen een afpersing als had plaatsgevonden. Aan de boosdoeners werd gelegenheid gegeven zich als 'akte van berouw' te melden. 34 leden van de 'Tentara Harimau' meldden zich vrijwillig. Toen de meldingstermijn om was wees de bevolking nog vijf djahats aan. Deze werden toen met de zes eerder gevangengenomenen neergeschoten. Daarop werd een kampongpolie ingesteld en door de godsdienstig hoofden de belofte van naleving der wettig gegeven bevelen genomen. De 34 berouwvollen werden ook in de

kampongpolitie benoemd. Zij bewezen direct de echtheid van hun berouw. Des middags reeds (de actie was te 11.00 voormiddag afgelopen) brachten zij twee al geruime tijd gezochte, en al die tijd rustig in hun kampong vertoevende moordenaars bij het bestuur aan. De heer Van der Wolk prijst de zijns inziens waarlijk psychologisch juist gerichte toespraak van de heer Westerling, die de bevolking helder uiteenzette hoe laks zij geweest was in het weren van ongere elementen van elders, die wees op de plicht om gezamenlijk have en goed veilig te stellen en sprak over de wijze, waarop zij zich behoorde los te maken uit haar angstpsychose voor de benden en zichzelf verdedigen.

De bevolking was voelbaar opgelucht en toog 's middags reeds opgewekt aan de arbeid. Toen de dag daarna een grote prauw uit Java, bemand met een TRI-afdeling, daar trachtte te landen, hielp de bevolking dit beletten. De kampongpolitie ontdekte, dat vier der inzittenden op het eilandje Goesoenge aan land gingen. Daar deze bewapend waren onder andere met een revolver kon men hen niet arresteren maar gaf alarm waardoor de landing tot Barroe toe belet kon worden en een DST-patrouille met bevolkingsprauwtjes de prauw tot landen kon dwingen. 21 inzittenden werden gevangengenomen; 6 waren in het gevecht gesneuveld; 9 ontsnapten, doch werden daarna door de bevolking gepakt.

Een verder resultaat was, dat verscheidene rampokkers, ook leden van de kernbende, zich bij het bestuur kwamen melden. Onder hen was Andi Mangkowa, een der drie zoons-bendeleden van Andi Mappede.

Op 17 februari vond weer een zuiveringsactie plaats. Nu werden ongeveer drieduizend zielen verzameld te Taraweang en driehonderd te Bornong-Bornong. Bij de zuivering waren aanwezig de karaengs van Pangkadjene, Boengoro, Segeri en Lebakkang. In totaal werden veertien personen in dit grote en slecht bestuurde gebied geëlimineerd (zes beruchte lieden uit dit gebied waren tevoren opgepakt en werden met bevolkingsinstemming berecht; acht beruchte bendeleden, rampokkers, moordenaars werden door de bevolking aangewezen, nadat meerdere rechtstreekse en zijdelingse bendeleden gebruikgemaakt hadden van de geschonken gelegenheid om zich vrijwillig te melden).

Na afloop van de zuiveringsactie betuigden karaengs en bevolking op enthousiaste wijze hun dank aan de kapitein Westerling.

Het verslag eindigt met de woorden: De karaeng van Segeri ving reeds een politionele zuivering aan.

De ondergetekenden hebben uit dit verslag zulke brede aanhalingen gedaan, omdat het direct na deze actie is geschreven, [20] dus nog onder de

verse indruk der gebeurtenissen (terwijl vrijwel alle andere verklaringen van veel lateren datum zijn) en omdat het de 'methode-Westerling' zo uitstekend schetst in het kader van de oorzaken en de gevolgen der actie.

De heer Walter Diederik Pöttger, destijds inspecteur van politie te Makassar, die met de kapitein Westerling meegegaan is bij twee zuiveringsacties, waaronder die in Batoea (de eerste op 9/10 december, volgens de operationele orders no 1 voor de eerste luitenant Westerling op 11 december 1946) verklaart, dat de kapitein Westerling een lijst bij zich had met namen van mensen, die schuldig waren en gezocht werden. Hij beschikte over gegevens, die hij ter plaatse met behulp van de kepala verifieerde.

De kamponghoofden wezen mensen aan, die meegedaan hadden aan terreur(moorden) met de bende van Mongisidi. Enige mensen zijn aangewezen, die op hun beurt hun kornuiten moesten aanwijzen. Kapitein Westerling vroeg wat ze gedaan hadden en wie Mongisidi was; zij bekenden meegedaan te hebben. Soms zei de kepala kampong: 'ini tida salah' en dan werden ze weggestuurd... Degenen die werkelijk fout waren werden neergeschoten.

De bevolking was ontzettend bang vanwege de terreur. Mensen die het een of ander bij ons kwamen rapporteren werden prompt later vermoord gevonden. Kapitein Westerling drong er bij de kepala's op aan niet bang te zijn, daar nu orde en veiligheid gebracht zou worden. Ik was bang, dat mijn agenten onder verkeerde invloed zouden raken; ik moest ertegen waken dat zij niet mee gingen doen.

Ik ben bij de zuivering van Batoea en Djongaja geweest. Bij de zuivering moesten de aangewezenen op hun beurt weer medeplichtigen aanwijzen. Deze werden eruit gehaald en met de kepala geconfronteerd. Ik heb ook eens de aandacht gevestigd op een man, die kennelijk vanwege een vete was aangewezen; deze man, de broer van mijn cipier van Soenggoeminasa, is toen na mijn inmenging door kapitein Westerling vrijgelaten.

Na afloop der actie heeft Westerling zich onder de bevolking begeven, handen gedrukt, ouden van dagen geholpen en af en toe wat gegeven.

Kapitein Westerling had een eigen inlichtingensysteem, waarvan ik niet op de hoogte ben. Volgens mij was er geen andere weg dan gevolgd is. Het was in Soenggoeminasa een complete opstand, waar ik midden-

in heb gezeten. Niemand durfde meer aangifte te doen, want dan liep men kans met zijn familie vermoord te worden.

De heer Westerling, door ondergetekenden gevraagd naar zijn optreden, verklaarde, dat hij ter plaatse optrad als openbaar ministerie, rechter en beul tegelijkertijd, en dat hij zich van zijn verantwoordelijkheid altijd ten volle bewust was geweest. Hij ging slechts tot 'veroordeling' van verdachten tot de doodstraf over, als bij hem de overtuiging was gevestigd, op grond van verkregen wetenschap, dat de betrokkene zich aan ernstige misdrijven had schuldig gemaakt. Die wetenschap berustte op inlichtingen, door zijn afdeling, door het KNIL of door het bestuur hem verschaft, en op de ter plaatse van de bevolking verkregen inlichtingen. Met de laatste was hij zeer voorzichtig, omdat hij de gevaren daarvan begreep. Hij meende, dat hij slechts in een geval een onschuldige had neergelegd, zulks op grond van hem gegeven *onjuiste* inlichtingen. De heer Westerling heeft daarbij aan ondergetekenden dezelfde indruk van zijn persoon gegeven, als aan de bevolking, namelijk dat het hem inderdaad erom te doen was, in het belang van de bevolking werkzaam te zijn door orde en rust te herstellen en naar rechtvaardige regelen de ernstige misdadigers te straffen.

Over de bij zulk een methode dreigende gevaren spreekt een verklaring van de pabitjara Djero, lid van het zelfbestuur van Tanete [21] die in Lisoe bij een actie van de kapitein Westerling aanwezig was. Hij deelt mede, dat enkele in de bergen aangetroffen mensen, verdacht van moord op een kamponghoofd en berichtgever, hun medeplichtigen moesten aanwijzen. Die moesten weer andere schuldigen aanwijzen, en deze laatsten weer anderen. Hij zegt dan verder:

Bij deze aanwijzingen kan men naar mijn mening drie gevallen onderscheiden:

1. werkelijke medeplichtigen werden aangewezen;
2. uit vrees voor eigen leven wees men mensen aan;
3. men wees persoonlijke vijanden aan.

Hij verhaalt dan verder, dat op 7 februari 1947, bij een actie in Lisoe, een zware en sterke figuur, die door een magere man werd aangewezen, ruzie kreeg met de magere figuur en dat beiden toen op bevel van een tolk moesten vechten. De magere man verloor van de sterke en werd toen doodgeschoten.

De ondergetekenden hebben deze toedracht van het gebeuren, voorkomend in een verklaring van 8 september 1947, dus niet vele maanden na de actie, in geen andere verklaring bevestigd gevonden, behoudens gewijzigd in een verklaring van de kapitein Westerling. De heer Westerling zeide, wel mensen te hebben geëxecuteerd, van wie hij de indruk had dat zij deze gelegenheid tot eliminatie van persoonlijke vijanden of crediteuren wilden aangrijpen (het was immers gebleken, dat men zulke figuren bij de extremisten aanmeldde als NICA-spionnen, en ter meerdere zekerheid van eliminatie, bij de Nederlanders als helpers van de extremisten), maar hij ontkende zulks door een zogenaamd godsoordeel te hebben laten uitmaken. *Hij* hield bij alles de beslissing in handen, ook al fungeerde de bevolking als een soort jury en hij executeerde alleen na verkregen overtuiging van schuld. Wel erkende hij eenmaal opdracht te hebben gegeven aan twee mensen om samen te vechten. Deze lieden hadden namelijk samen met anderen, die nog niet gepakt waren, gestolen en iemand doodgemarteld; daarop gaf hij bevel, dat deze mensen zouden vechten tot een van hen dood zou gaan. Aan de bevolking heeft hij gezegd, dat hij deze mensen nu eens wilde laten voelen wat zij hun slachtoffers hadden aangedaan. Ter plaatse is geen van deze mensen doodgeschoten, doch hij meent, dat beiden later gedood zijn.

Een Javaans makelaar, Raden Imam Soedjono Sosro Atmadja, gehoord op 28 juli 1947, verklaart dat extremisten op 21 oktober 1946 de kampong Balangbodong-Djongaja overvielen. Het was een bende onder Mongisidi, die bij hem twee horloges, f. 480,-, twee gouden ringen en boeken stal. Mongisidi zou dit later bekend hebben. Hem werd (door de commissie-Barendrecht) voorgelezen het artikel van 5 juli 1947 in *Vrij Nederland* verschenen.

Atmadja zegt hierop: Dit is een Hollandse vertaling van een stuk in het Maleis, dat ik heb opgemaakt, op verzoek van den heer Palar. Wat ik geschreven heb is gebeurd in kampong Balangbodong Djongaja. Naast mijn huis werden wij verzameld. Terwijl wij verzameld waren, doorzochten de soldaten de huizen, wellicht om wapens te zoeken. Er is onder andere een complete militaire uitrusting met revolver gevonden (helm, uniform, beenkappen, schoenen, gordelriem en revolver). De bezitter hiervan is na een pak slaag geëxecuteerd.

Ik weet niet wie de persoon was, die de mensen moest aanwijzen. Toen de man niemand aanwees, kreeg hij stoten met het geweer en toen wees hij ten slotte mensen aan. Familieleden van de doodgeschoten personen hebben later geklaagd bij karaeng Karaewisi. Voor zover ik

weet is mijn kampong altijd rustig geweest. Op 16 december zijn mijn bezittingen, welke ik nog over had, geroofd door de militairen. Dat wil zeggen, dat is mijn conclusie aangezien er niemand anders meer in de kampong was. Er zijn twee of drie mensen geweest die mensen aanwezen; ze spraken Makassar. De man die weigerde (zie de verklaring van getuige in het krantenartikel) kreeg een schot in zijn dijbeen van kapitein Westerling, dat wil zeggen, ik hoorde later dat het kapitein Westerling was. Ik heb hem later nog herhaaldelijk gezien. Personen, die zijn doodgeschoten, zijn niet ondervraagd toen zij ontkenen. Ik weet alleen, dat de man die de uitrusting had, schuldig moet zijn geweest. Misschien is door zijn toedoen tot het executeren van [22] anderen overgegaan. Het was iemand uit Palopo, die bij een familielid inwoonde, een oude heer, die niet is doodgeschoten voor zover ik weet. Ik weet niet wat die man, die de uitrusting had, daar deed. Het betrof een kampong bij Makassar, ik meen Baeng Baeng. De militairen zeiden: 'Ini boektinja' (dit is bewijs) toen ze met die uitrusting aankwamen.

Bij een hadji vonden ze een bewijs van lidmaatschap van de PNI. Het complex kampongs, dat bij de actie betrokken was, omvatte Sambong djawa, langs de rivier naar Djongaja, de leprozerie, de helft van Goenoengsari en Baeng Baeng. De man met de uitrusting moest mensen aanwijzen, maar zeide 'Tida tahoe, saja boekan orang dari sini' (ik weet het niet; ik ben niet van hier). Mensen zijn neergeschoten bij een gat dat er al was; dit is niet opzettelijk op die dag gegraven (zoals in het artikel is vermeld)... Mensen die aanwezig zijn zelf ook doodgeschoten. De radja van Goa, de karaeng van Karoewisi en de karaeng Sapanang waren bij de actie aanwezig. Zo ook de hoofdagent Pöttger (Soenggoeminasa) en een zekere Ambo Dalle. Voor zover ik weet heeft Ambo Dalle geen mensen aangewezen.

Verder verklaart hij nog, dat bij de actie in Djongaja uit de zakken der militairen allerlei voorwerpen, zoals kleren, sarongs en andere zaken puilden.

Deze laatste mededeling is voorgehouden aan de eerdergenoemde W.D. Pöttger, die haar van A tot Z gelogen noemde. Abdul Gani, karaeng van Gentarang, die om zuivering had gevraagd wijl er een aanval op Boeloekoemba dreigde, verklaarde, dat alleen werden neergelegd schuldigen, die bekend waren omdat het dossier in handen van het bestuur was gevallen en meldde, dat de militairen behoorlijk optraden; er werd wel geplunderd, zegt hij, voornamelijk door spionnen en gidsen. Hij heeft de goederen gedeeltelijk kunnen

opsporen en aan de eigenaren kunnen teruggeven. Men zou hierin inderdaad een aanwijzing van plundering door militairen kunnen zien.

De heer Westerling verklaarde voor de raadsheer-commissaris Paardekooper, dat zijn mensen onder zeer strenge discipline stonden; dat er strenge orders waren dat zij niet mochten plunderen of stelen en geen ruwe taal tegen de bevolking mochten gebruiken; dat zieken mochten thuisblijven en bij kampongdoorzoekingen alleen wapens en uitrustingsstukken in beslag mochten worden genomen. Na afloop van de actie werden de soldaten dan gefouilleerd, terwijl ook hun wapens doorzocht werden – dit geschiedde ten aanschouwe van de bevolking. Bij zijn eerste actie is niemand op enige diefstal betrapt (ondergetekenden merken op, over die eerste actie in dit verband geen klachten te hebben gelezen); bij latere acties zijn er twee gevallen geweest van diefstal, namelijk f. 2000,- werden gestolen in een kampong bij de haven in Paoterie. Het tweede geval betrof iemand van de inlichtingendienst die een drietal koffers had verzameld met sarongs. Verder is het eenmaal voorgekomen, dat een soldaat zich vergrepen had aan een vrouw. Deze drie mensen bevinden zich in arrest en zijn niet meer bij de DST.

Verder waren door mij bepaalde personen aangewezen om kostbaarheden van doodgeschoten personen in te zamelen, deze werden aan mij afgedragen en ik liet ze inboeken op mijn kantoor. Later werden deze goederen aan de nabestaanden teruggegeven, indien ze hiernaar kwamen vragen en konden bewijzen de rechthebbenden te zijn. De kostbaarheden die niet werden afgehaald zijn overgegeven aan de luitenant Krol van de MID.

Ik heb deze methode toegepast omdat ik wist dat anders vele van deze kostbaarheden in verkeerde handen terecht zouden komen. Het kwam vaak voor dat mijn mensen cadeau's kregen van de bevolking in de vorm van ringen, dolkmessen, vulpennen of sarongs. Deze goederen werden alle ingezameld. Door mij werd nauwkeurig nagegaan of deze artikelen inderdaad geheel vrijwillig geschonken waren. Om onbillijkheden te voorkomen werden zij, kort voor ons vertrek, onder de mensen verloot.

Dat de kapitein Westerling een goede discipline handhaafde, wordt door vele verklaringen bevestigd, en door feiten als in het geval Syaranamual gebleken, gestaafd. Men kan zich alleen afvragen of het niet wijzer ware geweest, het aannemen van geschenken volledig [23] te verbieden.

Overigens mag bij de de klachten over plundering niet worden vergeten, dat telkens een klein detachement DST opereerde met behulp van een veel groter contingent KNIL-troepen, soms nog versterkt door inlandse, met lanssen, bewapende groepen.

Wat betreft de 'aanwijzingen' verklaarde de heer Westerling bij dezelfde gelegenheid nog:

Mijn inlichtingen [namelijk de in zijn bezit zijnde lijsten met namen van moordenaars, rampokkers en dergelijke] waren absoluut voldoende. Het is voor buitenstaanders onmogelijk een juist oordeel te vellen, omdat zij niet weten, hoe ik aan mijn inlichtingen kwam. Het is bij een latere actie voorgekomen dat iemand, die mensen als schuldig aanwees, zelf een schuldige bleek te zijn. Ik meen dat dit in de buurt van Barroe is voorgekomen. Ik was ook verplicht, mijn wijze van werken geheim te houden, daar ik anders het leven van hen, die mij inlichtingen verstrekten, in gevaar zou brengen.

Ik verklaar voorts, dat ik niet kon volstaan met minder doden. Ik ging ervan uit, dat ik de werkelijk schuldigen moest doodschieten, afgezien van hun aantal, en geen uitzonderingen mocht maken.

Ik beschouw als schuldig hen, van wie kwam vast te staan, dat zij zich schuldig hadden gemaakt aan moord, terroriseren van de bevolking, afpersen, brandstichting en kidnappen van mensen, in het bezit zijn van wapens in dit, in staat van oorlog verklaarde, gebied.

Mensen, die zich aan sabotage schuldig maakten, kan ik niet zonder meer rangschikken onder de bovengenoemde categorie, omdat deze mensen veelal door de extremisten gedwongen werden om bepaalde daden van terreur, zoals omkappen van bomen, het fourageren voor de troep, te verrichten. Ik meen hen niet allen over een kam te mogen scheren. Alleen wanneer zij zelf misdadigers waren, werden zij doodgeschoten. Ik heb ook vele fourageurs aangetrokken om voor mij te werken als agent.

Op de verklaring van Abdul Latip, luitenant van de TRI (die op 20 oktober 1946 vanuit Java in Soeppa was geland en gevangen was genomen, en die door Westerling op de actie in Matoanging was meegenomen), dat een man van buiten, die beweerde niemand te kennen, bedreigd werd en toen iemand aanwees onder het noemen van een naam, doodgeschoten werd omdat de aangewezen anders bleek te heten, alsmede dat mensen, die niemand ken-

de, maar die lang haar hadden en er goed uitzagen, ook doodgeschoten werden omdat zij blijkbaar vreemdelingen waren, antwoordt Westerling met de opmerking dat hij bij Abdul Latip een boek in beslag genomen had, waarin de organisatie van de 'Lapris' stond en waarin ook een lijst met namen van de leden voorkwam; dat hij verder een eigen lijst had, die zijn agenten hem verstrekt hadden; dat hij soms een grote medewerking kreeg van de bevolking, die uit eigen beweging verdachte personen aanwees en voorbracht; en dat hij gegevens kreeg van de kamponghoofden. Dit laatste wordt door Abdul Latip bevestigd; deze zag bij de actie in Matoanging vier mensen, die hij kende als medeplichtigen van Ali Malakka, en deze werden door het kamponghoofd aangewezen en daarna geëxecuteerd.

Westerling beweert, dat hij zijn eigen lijst steeds als basis van onderzoek nam. Hij erkent, dat hij bij een actie een man door iedere teen van een van zijn voeten heeft geschoten, wyl deze man de buik van een zwangere vrouw had opengesneden en hij hem eens wilde laten voelen wat pijn is. Toen deze man was doodgeschoten, gaf de bevolking Westerling uit dankbaarheid een oude badik.

Hij verklaart verder, dat de mensen, die doodgeschoten werden, eigenlijk niet speciaal ondervraagd werden, maar geïdentificeerd werden met de hem (Westerling) ten dienste staande gegevens, en dat personen, aangebracht door de bevolking, werden meegenomen voor onderzoek en, indien zij schuldig bevonden werden, later in dezelfde kampong werden doodgeschoten. Uitsluitend op aanwijzingen van Ambo Dalle zijn geen mensen doodgeschoten.

Soms, erkent Westerling, werden enkele huizen in brand gestoken [24] omdat slechte elementen zich daarin verborgen hadden. In een geval heeft hij driemaal een kamponghoofd gewaarschuwd, toen hem gebleken was, dat zich nog steeds slechte elementen in diens kampong ophielden, terwijl hij ook van gevangengenomen extremisten had vernomen, dat deze mensen zich nog steeds daar bevonden. Toen deze kampong doorging met onderdak enzovoort te verschaffen aan die bandieten, heeft hij de kampong in brand gestoken. Daarna heeft het kamponghoofd beterschap beloofd en hebben Westerling en zijn mannen hem geholpen met het opbouwen van de kampong. Vervolgens was er een goede samenwerking.

Westerling ontkent het verhaal van Atmadja over de man, die in zijn been geschoten zou zijn. Hij heeft dit verhaal ook gehoord, maar het slaat niet op hem.

Daar de radja van Goa, die bij de actie in Djongaja aanwezig was, beweerde dat er sieraden waren gestolen, zijn Westerlings mensen extra gefouil-

leerd. Er werd echter niets op hen bevonden – waarom Westerling de juistheid van de klacht, gezien zijn ervaring in Nederlands-Indië, ernstig meent te moeten betwijfelen.

Hij erkent, dat hij te Lisoe circa twaalf man heeft geëxecuteerd, die hem waren overgegeven door de controleur Van der Wal, en die per weaponcarrier waren aangevoerd. Kennelijk waren dit gevangenen. Westerling zou zelf nooit mensen uit een gevangenis gehaald hebben om ze neer te schieten, behoudens dat hij aan de MP gevraagd heeft om Ali Malakka te mogen hebben teneinde dezen in Limboeng te kunnen executeren, wijl deze zulk een grote invloed op de bevolking aldaar had, doch hij meent dat het noodrecht, zoals hij dat heeft gecreëerd, zeker kan meebrengen dat gevangenen worden geëxecuteerd. ‘Het doel blijft altijd: de terreur te breken. Indien het doodschieten van gevangenen de terreur kan breken in een bepaald gebied, is dit zeker gerechtvaardigd, mits het gebeurt in het openbaar. Ik kan ze dan niet doodschieten op een stil binnenplaatsje.’

Volgens een verklaring van Mappasolong, controleur BB te Takalar, zouden Westerling en de mantripolitie geregeld hebben, dat een achttiental opstandelingen uit de gevangenis werden gehaald en door militairen afge maakt. De bevolking is daar verheugd, dat de militairen een einde aan de terreur hebben gemaakt. Zonder nadere gegevens nemen ondergetekenden aan, dat deze uitlevering niet door Westerling is aangevraagd, doch dat hij deze gevangenen ter executie heeft overgekregen.

Overigens zou Westerling ervoor gewaakt hebben, dat de bevolking hem geen onderlinge twisten liet uitmaken. Bracht de bevolking zelf djahats aan, dan hing het van de inlichtingen af die zij meebracht en van de getuigen, die tegen hen getuigden, of deze djahats direct werden geëxecuteerd of niet. Ging men echter op een drijfsacht in de bergen, en bracht men daarvan een stel benedeleden mede, dan kregen die wel de kogel.

De lijken der neergeschotenen gaf Westerling volgens zijn verklaring steeds aan de families, opdat zij naar de wijze van hun godsdienst konden worden begraven.

De zelfbestuurder van Goa, Andi Idjo, karaeng Lalolang, erkent ten volle de noodzakelijkheid van het optreden der militairen, omdat de extremisten moorden pleegden, rampokten en brand stichtten. Volgens hem werden de slachtoffers der actie door hun eigen kampongmensen aangewezen. Hij was er wel bij, maar bemoeide zich er niet mee. Onder de geëxecuteerden waren zijn broer karaeng Manoedjoe, en drie neven, waaronder het districtshoofd van Karoewisi en een bestuursassistent van Malino; hij weet niet of zij schuldig wa-

ren of niet, maar constateert dat de bevolking er geen bezwaar tegen had. Wel had zij bezwaar tegen de bovenvermelde roverijen. Hij rapporteerde die aan de kapitein Westerling, die zijn troepen dezelfde dag verzamelde, doch er werd niets gevonden. Hij weet niet op welke wijze de troepen werden onderzocht. Het leger gedroeg zich daarna behoorlijk en de bevolking werkte ermee samen.

[25] Resumeert men de handelingen van de kapitein Westerling aan de hand van de afgelegde verklaringen, van zijn eigen operationele orders, en van de actierapporten, dan staat het volgende vast:

1. dat standrecht werd toegepast in een staat van oorlog verklaard gebied op allen, die niettegenstaande de gegeven waarschuwing en de gestelde inleveringstermijn in het bezit waren van messen, andere steekwapens, vuurwapens, munitie, zaklantaarns en grijsgroene kleding. (Niet voor krissen die aan de muur hingen, maar wel voor die men bij zich droeg.)
2. dat mensen, omtrent wie de actieleider de overtuiging had, dat zij behoorden tot een der volgende groepen:
 - a. verzetsleiders en hun kernen;
 - b. moordenaars;
 - c. grote terreurmisdadigers, zoals brandstichters en knevelaars;
 - d. bezitters van de hierboven genoemde verboden goederen (mits ook de persoon, na onderzoek, de indruk maakte van een djahat te zijn), ter plaatse van hun arrestatie, na mededeling van hun misdrijf aan de bevolking, door hem ter dood werden gewijd en neergelegd.
3. dat mensen, die zich bij een actie aan een onderzoek trachtten te onttrekken door de vlucht, op de vlucht zijn neergeschoten.
4. dat soms gevangen terreurmisdadigers uit de gevangenis naar de plaats van hun misdrijf werden overgebracht en zonder enig ander vonnis dan een, op de overtuiging van de actieleider gegronde, mondelinge mededeling werden neergelegd.
5. dat soms huizen, waarin verboden goederen of gezochte verdachten aanwezig of verborgen waren geweest, werden afgebrand.
6. dat soms kampongs (Westerling spreekt van 'enige') in brand gestoken zijn wegens voortgezet verbergen van wapens of van gezochte personen.
7. dat in enkele gevallen mishandeling (schieten door tenen) of kwelling (het beschreven tweegevecht) heeft plaatsgevonden.

In een door hemzelf opgesteld resumé verklaart de kapitein Westerling, dat daarbij zijn gevallen ten gevolge van:

	gevecht	zuivering	vlucht
bij Batoea	–	35	7
” Tandjoeng-Boenga	11	61	8
” Djongaja	–	33	–
” Noord van Marosweg	11	63	9
” Polombangken	–	13	–
” Montjonglowe en Lekko	–	7	–
” Borontjalla	–	29	1
” Sirenbioscoop te Makassar	–	–	1
” Tanakeke-Baranglombo-Barangdati	–	23	–
” Barroe	–	6	–
” Lisoe	–	23	–
totaal (personen)	22	293	26

Deze gevallen vormen het totaal dergenen die hem door het DST zijn gerapporteerd. Het is dus mogelijk, dat het aantal groter is geweest en dat de schatting van enkele inheemse getuigen, die het totaal op enige tientallen hoger ramen, de waarheid beter benadert. De kapitein Westerling wijst er bijvoorbeeld op, dat bij Polombangken een zeer groot aantal niet tot het DST behorende onderdelen aan de actie deelnamen, wier gegevens hem niet zijn gemeld.

Wat betreft de stemming der eenvoudige bevolking mogen [26] ondergetekenden verwijzen naar de *Makassaarse Courant* van 4 maart 1947, die vermeldt hoe de kapitein Westerling, vóór zijn terugkeer naar Java, op 3 maart in kampong Matoanging door de bevolking der kampongs rondom Makassar is gehuldigd. Hij schreed daar door een dichte haag van saluerende lansdragers; er waren demonstraties in lansgevechten en een schijngevecht met zwaarden te zijner ere georganiseerd. De kapitein Westerling hield een toespraak, waarin hij de bevolking opwekte om met de militairen en de politie te blijven samenwerken, en verklaarde dat aan een gezond nationalisme niets in de weg behoefde te worden gelegd, maar dat terrorisme en rampok bestreden moesten worden.

‘Mijn topi merah (rode muts) blijft hier’, waren zijn laatste woorden, waarmee hij die muts aan de majoor Kooistra overhandigde.

Volgens enkele mededelingen zou deze topi merah als een soort beschermende amulet in de missigit te Matoanging zijn opgehangen.

Een groot deel van de invloed van de kapitein Westerling moet verklaard worden uit het feit, dat hij islamiet is en dus in zeker opzicht eensgeestes met met overgrote deel der bevolking in Zuid-Celebes. Verder uit zijn oosterse mentaliteit en zijn simpel, tot het hart der bevolking sprekend, rechtvaardigheidsgevoel.

De bevolking voelde in hem een man aan, die het volk begreep en het beste ervoor zocht.

De acties van de kapitein Westerling hebben zich afgespeeld in het tijdsverloop van 11 december 1946 tot omstreeks eind februari 1947, waarna het hele DST weer naar Java vertrok. In een stuk werd de eerste actie, die bij Batoea, gedateerd op 9/10 december, doch de operationele orders van de kapitein Westerling plaatsen deze acties op 11/12 december 1946. Dit is waarschijnlijker. Het is niet wel aan te nemen, dat de kolonel De Vries, die het DST in de hand hield, de actie zou hebben bevolen vóór de staat van oorlog voor Zuid-Celebes was afgekondigd. Dit is immers geschied bij besluit van 11 december 1946 wegens de plaatsgegrepen 'gewelddadige verstoringen van de openbare rust en orde, die het karakter van binnenlandse onlusten hebben aangenomen, ter bestrijding waarvan niet met de gewone machtsmiddelen zal kunnen worden volstaan.'

Voordat deze staat van oorlog was afgekondigd, golden strikte orders dat na voltooid militaire actie slechts gevangenen mochten worden gemaakt en dat de gehele actie zich binnen vigeur van de geldende wetgeving moest afspelen. Aan een beschouwing van de meergenoemde ambtenaar B.J. Lambers, op 30 december 1946 uit Makassar naar de heer procureur-generaal te Batavia gezonden,⁶ ontlene ondergetekenden de mededeling, dat er voor de afkondiging van de staat van oorlog enige malen officieren of onderofficieren zijn geweest, die eigen rechter speelden en onder het motto van verzet of pogingen tot ontvluchting, door hen gevangengenomen terroristen liquideerden, of bij verhoren geweld bedreven om in onopgehelderde moorden helderheid of om verraad van daden en verblijfplaats van andere nog niet opgevatte misdadigers te verkrijgen. Een commissierapport, waarbij enkele gevallen van een dergelijk optreden van militairen van het leger werden vastgesteld, had hij enige maanden tevoren in handen van de procureur-generaal gesteld. Dit rapport is aan ondergetekenden niet ter hand gesteld; ook andere bronnen omtrent deze feiten hebben zij niet kunnen vinden.

De heer Lambers verwijst dan naar een nota van 17 oktober 1946 (evenzeer aan ondergetekenden niet bekend)⁷ en meent daardoor ontslagen te zijn van het geven van een motivering, waarom met de geldende bepalingen en praktisch mogelijke middelen een behoorlijk onderzoek in en berechting van door terroristen gepleegde gruweldaden volkomen uitgesloten was en is. Bij een overval op een kampong, waarin terroristen huisden en die moest worden beschoten omdat daaruit vuur werd ontvangen, zag de bevolking als resultaat der actie veelal niet meer dan de doden, die onvermijdelijk [27] herhaaldelijk onschuldigen waren, waaronder soms ook vrouwen en kinderen. De arrestanten werden na korteren of langeren tijd aan de civiele autoriteiten overgeleverd, die er geen weg mee wisten. De huizen van bewaring liepen overvol, herhaaldelijk vonden nadien weer massale vrijlatingen plaats – onvermijdelijk vaak rijp en groen door elkaar – en voor zover bezwarende verklaringen van de zijde van de bevolking waren afgelegd, werd daarvoor revanche genomen, met als gevolg nog grotere beslotenheid om in de toekomst geen terroristen te verraden.

Het schijnt, dat een der voorname redenen voor het besluit van de regering tot een ander, straffer optreden, inderdaad gelegen is in het feit dat men geen betrouwbare gevangenis, noch ook een snel werkende rechtspraak had. Hoe nodig dat was, getuigde ook de heer H.E. Meijer, hoofd ener school te Paré-Paré, die in *Vrij Nederland* over de acties heeft geschreven, op 20 augustus 1947 voor de commissie-Barendrecht.

De heer Meijer verklaarde:

Streng optreden was mijns inziens dringend noodzakelijk; de toestand was onhoudbaar vooral voor de Indonesische bevolking... Soeppa was een echt roversnest, daarheen zijn heel wat geroofde goederen verdwenen. Toen Soeppa kampongs door onze militairen in brand werden gestoken en de brand hier zichtbaar werd, juichten de koelies van de haven. Snelrecht kon ik in de gegeven omstandigheden zeker goedkeuren; alleen zouden wellicht, indien den schuldigen een korten tijd zou zijn gelaten ter verdediging, meer gedifferentieerde straffen kunnen zijn opgelegd... Wanneer eerder was ingegrepen en schuldige elementen, eventueel met families, zouden zijn geïnterneerd – het zouden er wellicht duizenden zijn geweest – zou wellicht erger voorkomen hebben kunnen worden. Met een wijze van publiceren, waarbij niet van de terreur gerept wordt en alleen de militaire acties aan de kaak worden gesteld, ben ik het niet eens. Alleen feiten geven, zonder dat deze door

een volledige schets van de ontwikkeling der situatie in het juiste licht komen te staan, acht ik geen juiste methode.

Zoals de situatie geworden was, is hardhandig optreden – ook neerschieten – onvermijdelijk geweest.

(Voor de goede orde wijzen ondergetekenden erop, dat de klachten en verklaringen van de heer Meijer over de acties *geen* betrekking hebben op het optreden van de kapitein Westerling, die immers in en om Makassar opereerde, doch op dat van de onderluitenant Vermeulen, van het DST en anderen, die in het gebied om Paré-Paré tot Madjene optraden.)

Het bestuur zag zich tot hard optreden gedwongen. Het had geen troepen genoeg ter beschikking, noch ook kampen of onder betrouwbaar opzicht staande gevangenis, om djahats of kampongbevolkingen op te sluiten. Het kon geen bewaringskampen inrichten. Het zou door de opsluiting van onschuldigen, de stemming tegen zich krijgen en het land, economisch gezien, geheel ontwrichten. Het besloot toen de heer Westerling, wiens methode men kende, te doen ageren en gaf hem de opdracht: herstel orde en rust in Zuid-Celebes. Kennelijk is daarbij een der belangrijke overwegingen geweest, dat op die wijze geen – of althans naar menselijke berekening vrijwel geen – onschuldigen zouden vallen. Men kende aan een man een bevoegdheid toe van uitzonderlijk karakter, namelijk om ter plaatse onmiddellijk recht te spreken, zonder beroep en zulk een mondeling vonnis direct te doen executeren. Ongetwijfeld een, in noodgevallen, niet onbekende figuur in de geschiedenis, die men ook bij het Engels bestuur in achterlijke gebieden heeft gekend, en die men ook in het standrecht kent, waarin immers, na vaststelling in de regel door een man, van feiten, die de betrokkene blijken te doen vallen onder de executiebedreiging, onmiddellijk executie plaatsvindt.

De heer Lambers constateert in zijn nota van 30 december 1946, dat de kapitein Westerling doordrongen was van de noodzaak van bescherming van de bevolking tegen de ondraaglijke terreur; dat hij zich niet tevreden stelde met militaire actie, doch na voltooiing ter plaatse een onderzoek hield en dan hen, van wie vast kwam te staan, dat zij zich aan ernstige terreurdaden hadden schuldig gemaakt, ter plaatse liet fusilleren; dat bij dit [28] onderzoek geen of weinig dwang of vexaties schenen plaats te vinden; dat de bevolking dit als een soort rechtspraak scheen te beschouwen. Nimmer nam Westerling een kampong onder vuur, hoezeer hij daartoe het recht had, als hij er vuur uit ontving. Hij spaarde dus onschuldigen – waarschijnlijk in een

niet onbelangrijk aantal – en dat diende, volgens Westerling toch te staan tegenover de enkele vergissingen, die hij bij zijn onderzoek zou maken!

De heer Lambers verwees naar betrouwbare inlichtingen, onder andere van de inspecteur Van der Pol, die verklaard had dat naar zijn mening bij het onderzoek van Westerling niet alleen steeds het overtuigend, doch ook het wettig bewijs van de schuld der betrokkenen aan moord of gruweldaden dan wel leiding daartoe kwam vast te staan. Toch was de heer Lambers niet gerust op deze methode. Hij verklaarde, dat de kapitein Westerling met deze methode het terrein van de militaire actie had verlaten en, zonder daartoe bevoegd te zijn en op een wijze zoals onze wet niet kent, rechtspraak uitoefende. Even duidelijk echter achtte hij het, dat onder de bestaande omstandigheden alleen deze wijze van berechting ter plaatse werkelijk tot resultaten kon leiden. Met de gewone middelen was dit reeds lang onmogelijk gebleken. En de resultaten schenen fantastisch te zijn. Men werkte weer op de sawa; onder leiding van kapitein Westerling kwam het overal tot dorpspolitie; de bevolking begon zelf op te treden tegen terroristen en durfde stappen te ondernemen om hen aan te brengen; belasting werd vrijwillig voldaan enzovoort. Hij schreef deze resultaten ook toe aan de bijzondere persoonlijkheid van de heer Westerling, aan zijn grote intuïtie en persoonlijke invloed op de bevolking, gevolg van zijn goede omgang met haar. Hij meende, dat snelle berechting en executie ter plaatse het enige werkzame middel tegen de terreur waren. Hij achtte het onmogelijk, het onderzoek ter plaatse te beschouwen als een vooronderzoek voor een latere berechting. Men kon die verklaringen immers onmogelijk vastleggen. Bovendien zou de bevolking het dan niet meer vertrouwen en weer gaan zwijgen. Het tastbare en zichtbare resultaat van het fusilleren der misdadigers scheen zijns inziens onverbreekelijk aan deze methode verbonden.

Toch schroomde de heer Lambers niet, deze gehele werkwijze te betitelen als: ‘formeel niet anders dan moord, zij het dan ook ene, die naar mijn mening moreel – namelijk als enig overgebleven middel tot waarlijke bescherming van de bevolking, geheel verdedigbaar is’.

Hij stelde daarom in die nota voor, deze ‘formele moord’ op een legaal niveau te brengen, door gebruik te maken van het bepaalde in artikel 33 van de Regeling op den Staat van Oorlog en van Beleg, KB van 13 september 1939 no. 32. Stb. 39-582, in werking getreden 15 april 1940 Stb. 40-79.

Genoemd artikel 33 luidt:

Het militair gezag is bevoegd in dringende omstandigheden na verkregen goedkeuring van den Gouverneur-Generaal, met afwijking van

algemeene verordeningen ook andere maatregelen te nemen dan die, waartoe het volgens dit hoofdstuk en hoofdstuk IV gemachtigd is.

Dit artikel komt voor in hoofdstuk II, getiteld: 'Van den Staat van oorlog'. De heer Lambers wilde bij verordening van het militair gezag een uit drie officieren bestaande bijzondere krijgsraad zien opgericht, waarbij daden van terreur of lidmaatschap van een terroristische bende met de doodstraf strafbaar zouden kunnen worden gesteld, een uitzonderlijke, geheel mondelinge, procedure zou kunnen worden voorgeschreven en executie ook voor de doodstraf zonder voorafgaand fiat executie van de commanderend officier zou kunnen worden mogelijk gemaakt. Daartegenover wilde hij, ter voorkoming van een loslaten van de normale rechtspraak waar dat niet nodig zou zijn, formuleren, dat deze bijzondere krijgsraad slechts zitting mocht houden en berechten bij gelegenheid van bepaalde, door de commanderend officier bij schriftelijke beschikking aan te geven acties.

Als nadeel zag hij in een dergelijke verordening: het openlijk naar voren brengen van een uiterst harde en uitzonderlijke noodregeling en het aldus wakker maken van slapende honden.

Als voordelen noemde hij: wettiging van een nu formeel misdadig optreden; iets grotere rechtszekerheid; mogelijkheid [29] van bestendiging der methode ook na vertrek van de kapitein Westerling, daar deze taak dan ook aan een andere, speciaal uitgezochte commandant met een uitgelezen kerntroep, die correct optreedt, zou kunnen worden toevertrouwd; en ten slotte het belangrijkste feit, dat deze bijzondere krijgsraad niet noodzakelijkerwijze steeds naar het ultimatum remedium van de doodstraf behoeft te grijpen, doch een overgang naar minder hard optreden zou kunnen inluiden.

De heer Lambers verklaarde in de nota, dat de resident (de heer Lion Cachet), de troepencommandant van de Grote Oost en Borneo (de kolonel De Vries) en de kapitein Westerling met de totstandkoming van een dergelijke verordening instemden. Hij zag dit optreden in een groter politiek verband, en veroorloofde zich daarom de opmerking, dat dit gepaard moest gaan aan een krachtige politiek, die de totstandkoming van Oost-Indonesië met alle consequenties van dien gaaf aanvaardde. Een ontwerpverordening ter uitvoering van zijn voorstel voegde hij daarbij.

Ondergetekenden menen uit het vorenstaande te mogen concluderen, dat in elk geval de heer Lambers het zogenaamde noodrecht verwierp, en dat de resident, de kolonel De Vries en de kapitein Westerling zeer ernstig aan het rechtskarakter van een optreden, als door de kapitein Westerling ge-

schiedde, twijfelden – althans voor zover dit optreden trad buiten de grenzen van het standrecht, hoe nodig zij het anderzijds mogelijk ook achtten.

De conclusie van de heer Lambers omtrent de aard van dit optreden komt ondergetekenden juist voor. Ongetwijfeld was er in Zuid-Celebes een toestand van nood veroorzaakt door de daar heersende verschrikkelijke terreur. De regering van Nederlands-Indië had daartegen doeltreffende maatregelen te nemen binnen het kader van de voor het Nederlands-Indisch gebied geldende rechtsregeling. De Indische staatsregeling kent in artikel 33 de verklaring van elk gedeelte van Nederlands-Indië in staat van oorlog of in staat van beleg ter handhaving van de uit- of inwendige veiligheid. Artikel 1 van de Regeling op den Staat van Oorlog en van Beleg bepaalt, dat die staat van oorlog of van beleg kan worden afgekondigd, onder meer wanneer naar het oordeel van de gouverneur-generaal de inwendige veiligheid in 'gevaar verkeert, hetzij door binnenlandsche onlusten, waarbij te vreezen valt, dat niet met de gewone machtsmiddelen zal kunnen worden volstaan, hetzij [...]'. Deze situatie deed zich in Zuid-Celebes voor – en de staat van oorlog werd dan ook bij besluit van 11 december 1946 afgekondigd, met onmiddellijke inwerkingtreding. En ondergetekenden delen de mening van hen, die in Zuid-Celebes omstandigheden aanwezig zagen, welke in artikel 33 van de Regeling op den Staat van Oorlog en van Beleg 'dringende omstandigheden' worden genoemd, die tot bijzondere maatregelen, met afwijking van algemene verordeningen, moesten leiden.

Wat door de kapitein Westerling, buiten het standrechtelijk optreden om en buiten het neerschieten van degenen, die zich door de vlucht aan een onderzoek trachtten te onttrekken om, onder goedkeuring van al zijn chefs en, wat zijn methode betreft, onder instemming van het hoogste gezag, behoudens ten aanzien van enkele plaatsgevonden hebbende excessen is geschied, was een treden buiten de bestaande rechtsregelen, een handelen in strijd met de voorgeschreven bepalingen. De bestaande rechtsregelen boden voldoende gelegenheid, om in Zuid-Celebes, langs geordende weg, tot het noodzakelijke harde optreden te komen.

De heer Lambers verklaarde daarover op 1 augustus 1949 voor de rechter-commissaris Paardekooper:

De procureur-generaal nam het standpunt in, dat de actie Westerling als een *militaire* actie te beschouwen was en een ingrijpen daarin door het parket op grond van strafbare handelingen met het oog op de bestaande noodtoestand slechts dan zou dienen te geschieden, als van excessen zou

blijken. De bewaking van dit laatste werd aan de auditeur-militair te Makassar opgedragen.

De procureur-generaal achtte wettiging en regeling van de methode-Westerling bij militaire verordening als door mij in mijn nota van 30 december voorgesteld, om verschillende redenen niet opportuun. De staat van nood – door hem in een telegram aangeduid als ‘noodrecht’ – motiveerde naar zijn mening voldoende onthouding van inmenging in deze militaire actie. Daarmede waren tevens de grenzen aangegeven. Overschrijding van een, in het licht van [30] de staat van nood, strikt noodzakelijk optreden zou tot ingrijpen met strafrechtelijke middelen dienen te leiden. Van Westerling nam men, behoudens rapport van het tegendeel, aan, dat hij binnen de grenzen bleef. Deze speciale militaire actie hield in wezen een informele rechtspraak in, waarbij bij schuldigbevinding aan moord en terreur, ter plaatse tot fusillering van de schuldigen werd overgegaan.

Op grond van wat de procureur-generaal van verschillende betrouwbare zijden vernam, had hij de overtuiging, dat Westerling met veel intuïtie, kalm overleg, rechtvaardigheidszin en zelfbeheersing te werk ging.

Hij had tevens op grond van hoogst alarmerende berichten over de terreur en de algemene situatie in Zuid-Celebes de overtuiging dat met de bestaande machtsmiddelen op geen andere wijze voorkomen zou kunnen worden, dat nog veel meer onschuldigen in Zuid-Celebes het slachtoffer van de verschrikkelijke terreur zouden worden en zelfs, dat zonder voortzetting van deze methoden een deel van de bevolking van Makassar en andere plaatsen in groot levensgevaar zou komen. Kortom, dat zonder dit middel een catastrofe onvermijdelijk was.

Daar deze verklaring een antwoord inhield op de aldus geformuleerde vraag: ‘Hoe werd deze – methode-Westerling – beoordeeld en gezien door het hofparket te Batavia’, mogen ondergetekenden aannemen, dat hier niet de mening van de heer Lambers, doch in elke zin de mening van de procureur-generaal zoals de ondervraagde die meent te hebben vernomen, is weergegeven.

Zij wijzen dan op drie punten, namelijk:

- a. de procureur-generaal zag deze actie als een *militaire* actie, niet onderworpen aan een ingrijpen door het parket, behoudens in geval van excessen.
- b. de procureur-generaal zag deze actie als een informele rechtspraak.
- c. de procureur-generaal legde op een niet juridisch geschoold officier een enorm grote verantwoordelijkheid, onder strafbedreiging

bij overschrijding der grens van het strikt-noodzakelijke, daarbij het strikt-noodzakelijke niet nader formulerend.

Het komt ondergetekenden voor, dat de procureur-generaal daarbij voorbijgezien heeft, dat men een actie niet buiten de rechtsregelen kan stellen, door er het karakter van een 'militaire' actie aan te verlenen, en dat bovendien in de Nederlands-Indische rechtsstaat ook voor militaire acties regelen waren voorgeschreven die gehandhaafd dienden te worden. Tevens zag hij voorbij, dat die rechtsstaat het begrip 'informele rechtspraak' niet kende en dat dit ook niet langs de weg van het verlenen van een militair karakter aan een actie, zelfs niet in nood-stand, kan worden ingevoerd. En ten slotte formuleerde hij de grenzen der exorbitante bevoegdheid niet, liet dat aan de kapitein Westerling over op grond van de kennis van diens methode, maar wenste een strafactie achter de hand te houden als de kapitein Westerling een andere opvatting huldigde van het 'strikt noodzakelijke' dan de auditeur-militair.

Ondergetekenden stellen dit waarschijnlijk scherper, dan de procureur-generaal het heeft gezien of gewild, maar zij wijzen erop, dat deze consequentie aan het standpunt van het hoofdparket is verbonden.

Op bladzijde 17 hebben ondergetekenden aangehaald de verklaring van dr. Peter Koets omtrent een in het begin van januari 1947 gehouden bespreking te Batavia, welke bespreking werd voorgezeten door dr. P.J.A. Idenburg en waaraan dr. Koets, dr. Felderhof, dr. Hoven en, naar hij meent, ook dr. Lion Cachet (de resident van Zuid-Celebes) hebben deelgenomen. In die bespreking is om politieke redenen besloten dat het optreden van Westerling niet gelegaliseerd zou worden. Het kon echter worden goedgekeurd. De heer Idenburg stemde met die goedkeuring in: wat over 'legaliseren' was gezegd herinnerde hij zich niet meer.

Kennelijk moet deze bespreking gezien worden in het licht van het hierboven besprokene: de nota van de heer Lambers met diens suggestie, om een nieuwe verordening tot instelling van een 'bijzondere temporaire krijgsmacht voor de berechting van daden van terreur van de afdelingen Makassar, Bontohain, Paré-Paré en [31] Mandar van de residentie Zuid-Celebes' af te kondigen. Bedoeld zal dus zijn geweest een bespreking van de vraag: moest men aan de actie-Westerling een bijzondere wettelijke basis geven of niet? Blijkbaar achtte men dit niet absoluut nodig – immers het optreden van Westerling kon goedgekeurd worden, gezien de waarborgen, die zijn persoon bood. De procureur-generaal sprak daarbij over 'noodrecht', en de aanwezigen hebben

dan ook blijkbaar gemeend, dat een terzijde stellen van alle wettelijke regelen en een aanvaarding van een nieuw en uitgebreid 'standrecht' waarbij een volkomen informele rechtspraak door een alleensprekend rechter, die slechts de doodstraf uitsprak, geïmproviseerd werd, aanvaard moest worden.

Naar ondergetekenden menen, werd en wordt onder 'standrecht' verstaan een bijzondere berechting, onder zeer ernstig dreigende gevaren en na voorafgaande aankondiging in een in staat van oorlog of beleg verklaard gebied ingesteld, in verband met die dreigende gevaren, waarbij de gewone rechter (hetzij burgerlijke, hetzij militaire) wordt uitgeschakeld, waarbij slechts de doodstraf wordt toegepast, en deze straf na een eenvoudige vaststelling van de pleging van het met die straf bedreigde feit door de commandant van het opererende onderdeel jegens een *in flagranti delicto* gevonden schuldige mondeling wordt uitgesproken en onmiddellijk geëxecuteerd. De bevoegdheidsverlening werkt algemeen, daar slechts de bijzondere dreiging, waartegen moet worden opgetreden, de noodzaak van spoed en de afschrikwekkende werking naar buiten in het gezichtsveld worden betrokken. Daarbij wordt echter vereist, dat de feiten vaststaan, dat geen onderzoek meer nodig is, en dat de gewone (burgerlijke of militaire) rechter om de bovengenoemde redenen niet kan worden ingeschakeld. Het is immers een uitzonderingsrecht. Wat hier voor Zuid-Celebes werd 'goedgekeurd' was echter een informele berechting van *niet* op heterdaad-betraptten, soms ook van gevangenen wier zaak in onderzoek was, zonder een volledige voorafgaande aankondiging der onder dit standrecht vallende feiten door de daartoe bevoegde autoriteit, terwijl slechts een commandant van een bijzonder onderdeel met deze zware bevoegdheid werd bekleed, en de toepassing ook daar geschiedde waar een gewone berechting mogelijk zou zijn geweest, bijvoorbeeld tijdens zittingen van de krijgsraad. In plaats van een naar het geldend recht voorgeschreven college, dat na een aan vormen gebonden onderzoek een uitspraak deed, trad een militair, zij het ook een met rechtvaardigheidszin gesierd officier, die zonder enige gebondenheid summier onderzocht en naar *zijn* inzicht de onherroepelijke uitspraak deed, dikwijls zonder een verdediging aan te horen, een ondragelijk zware verantwoordelijkheid in een gemeenschap, waarin men zich door leugenachtige verklaringen soms van tegenstanders of benijde personen zocht te bevrijden. Dit laatste gevaar heeft zich, volgens de uit verklaringen gebleken feiten gedemonstreerd en volgens die verklaringen zouden tweemaal valse aanklagers deswege ter plaatse zijn neergelegd.

Ondergetekenden betreuren, dat de procureur-generaal op de suggestie, om tot formatie van een bijzondere temporaire krijgsraad te komen, die niet

alleen een grotere waarborg van objectiviteit zou hebben kunnen bieden, onder meer door verhoor en verdediging voor te schrijven en te regelen, maar ook aan een noodzakelijk optreden (namelijk snelle en summiere berechting ter plaatse van terreurdaden) een wettelijke basis zou hebben gegeven, niet is ingegaan, en dat de vergadering van begin januari 1947 het onwettig optreden van de heer Westerling door diens commandanten hem opgedragen en uitgelokt, goedkeurde. De 'politieke redenen', die aan dit besluit ten grondslag lagen, zijn ondergetekenden onbekend en vallen overigens buiten hun beoordeling; zij vermelden slechts de wonderlijke en in wezen onhoudbare situatie, die daardoor ontstond.

V B I S . D E T O E K E N N I N G D E R N O O D R E C H T B E - V O E G D H E D E N A A N A N D E R E N

Bij bepaalde officieren van het KNIL bestond bezwaar tegen het feit, dat de kapitein Westerling (en ook de onderluitenant Vermeulen van het DST) alleen tot toepassing van dit bijzonder recht bevoegd waren verklaard. Deze officieren meenden, dat ook de gewone troepen, indien de plaatselijke commandanten daarvan tot noodrechtstoepassing mochten overgaan, de orde en de rust zouden kunnen herstellen, zonder tussenkomst van het DST. [32] Bovendien zou het DST, naar men meende, slechts korte tijd in Zuid-Celebes verblijven, en de verwachting was, dat het in deze korte tijd onmogelijk zou zijn de terreurbenden te vernietigen en bovenal alle leiders daarvan te elimineren, hetzij door executie, hetzij door gevangenneming. Daar kwam bij de overtuiging, het duidelijkst geformuleerd door de eerste luitenant J.F. Molenkamp, van januari 1946 tot december 1947 commandant te compagnie xve Bataljon te Paré-Paré: 'dat de toestand niet zo slecht geworden zou zijn, indien het KNIL van den beginne af aan meer bevoegdheden zou hebben gehad. Dan zou de bevolking eerder op onze hand zijn gekomen en dan zouden er niet zoveel slachtoffers zijn gevallen.' Deze overtuiging uitte zich praktisch in de klacht: Men heeft ons, KNIL-mensen, de opdracht gegeven de rust en orde te herstellen, doch de noodzakelijke excessieve bevoegdheden daartoe onthouden. Die kent men nu wél toe aan een vreemd onderdeel, dat niet de kennis der toestanden bezit die wij bezitten, om onze taak te verrichten.

Men moet hierbij niet vergeten, dat, zoals de kapitein T.C.W. van Oortmerssen verklaarde, de adathoofden verschillende malen tegen officieren van het KNIL hebben gezegd: 'Het leger is te slap; als je niet hard toeslaat kan er geen veiligheid zijn', terwijl de terroristen propageerden, dat het leger correct optrad, omdat het gebrek aan moed had.

Onder de eersten, aan wie deze bevoegdheden naast de heer Westerling werden toegekend, was de onderluitenant Jan Baptist Vermeulen, geboren 25 april 1904 te Udenhout, die als gewoon dienstplichtige van de lichter 1924 bij het Tweede Regiment Huzaren heeft gediend, daar tot wachmeester is bevorderd en zich op 31 maart 1926 voor de tropen verbond. Na opgeklommen te zijn tot de rang van opperwachmeester der artillerie, werd hij op 26 april 1938 voor vijf jaren als instructeur gedetacheerd bij de KMA en op 23 juli 1938 benoemd tot adjudant-onderofficier. Tijdens de bezetting is hij illegaal werkzaam geweest; op 20 juli 1943 door de Duitsers te Apeldoorn gearresteerd wegens spionage en op 15 april 1945 te Lüttringhausen bevrijd. Met ingang van 18 januari 1945 werd hij benoemd tot onderluitenant. Op 18 juli 1946 kwam hij te Batavia aan; op 21 juli 1946 werd hij ingedeeld bij het DST, en vertrok omstreeks half november 1946 naar Zuid-Celebes. Op 8 februari 1947 keerde hij terug op Java en werd 9 april 1947 plaatselijk adjudant te Meester Cornelis.

Vermeulen heeft verklaard ter dood veroordeeld te zijn door de Duitsers wegens zijn verzetsactiviteit en in het bezit te zijn van de Bronzen Leeuw voor zijn verzetswerk; van een tevredenheidsbetuiging van veldmaarschalk B.L. Montgomery; van twee brieven van de luitenant-kolonel dr. J.M. Somer waarin hem namens de Nederlandse regering dank wordt betuigd wegens de grote verdiensten, verworven tijdens het verzet, en de hulp verleend aan de Nederlandse Inlichtingendienst; van een schrijven van de reservekolonel der cavalerie jhr. P.J. Six wegens zijn werk voor de OD; en van een schrijven van de generaal-majoor baron Van Lawick voor diensten bewezen ten behoeve van de KMA en de OD. Vermeulen, die op 9 maart 1937 in het huwelijk trad, uit welk huwelijk twee dochtertjes geboren zijn, werd beoordeeld als: 'oprecht, eerlijk, betrouwbaar, doortastend, beschaafd, sterk karakter, zeer behulpzaam, veel verantwoordelijkheidsgevoel. Militair: uitnemend.'

Vermeulen heeft in januari 1947 de opdracht ontvangen, met zestig man van het DST naar Paré-Paré te gaan en zich te melden bij de majoor Stufkens. Volgens zijn verklaring, op 23 mei 1949 voor de overste Paardekooper afgelegd, kreeg hij die opdracht van de kapitein Westerling. Hij voegde daaraan toe: 'Ik had dan dezelfde onbeperkte volmachten die hij had. [...] Ik had opdracht tegen rampokkers op dezelfde wijze op te treden als ik in de praktijk van Westerling had geleerd.'

Volgens de overste H.J. Veenendaal heeft de kolonel De Vries aan dezen te kennen gegeven, dat een peloton DST, onder commando van onderluitenant Vermeulen, in het Parése zou gaan opereren. Hij heeft toen de reserve-eerste

luitenant KNIL G.L. Krol, die doorlopend had samengewerkt met de kolonel De Vries en de kapitein Westerling in functie van MID-officier en die dus goed op de hoogte was van de gang van zaken, gestuurd naar de majoor Jan Stufkens, destijds commandant van het xve Bataljon Infanterie te Paré-Paré, om dezen op de hoogte te stellen van de komst en het optreden van het DST.

[33] De heer Krol verklaart, deze reis te hebben gemaakt en de majoor Stufkens over de komst van het DST te hebben ingelicht. Of hij alleen was of vergezeld van de overste Veenendaal weet hij niet meer. Uit de verklaringen van de majoor Stufkens en de kapitein B.E. Rijborz valt af te leiden, dat over die komst en dat optreden van het DST reeds eer was gesproken. De majoor Stufkens vermeldt in zijn verhoor van 14 mei 1949, dat de overste Veenendaal in tegenwoordigheid van de luitenant Krol, hem op 28 december 1946 heeft gesproken, dat hij Stufkens, op 12 januari 1947 te Makasser bij de overste Veenendaal is geweest en toen uit diens handen een blad papier behelzende 'Voorlopige Instructies t.b.h.v. de actie van Olt. Vermeulen mondeling te bespreken door Lt. Krol' heeft ontvangen en dat de overste op 20 januari 1947 met dr. Lion Cachet bij hem is geweest. De kapitein Rijborz zegt, dat de overste Veenendaal in het begin van 1947 in Paré-Paré kwam en vertelde, dat hij bij hen de Speciale Troepen en kapitein Westerling wilde inzetten. Daartegen protesteerden Stufkens en hij om drie redenen, en wel:

- 1e. zij wilden geen vreemde troepen in hun gebied hebben.
- 2e. de commandant der speciale troepen zou alleen aan de kapitein Westerling verantwoordelijk zijn.
- 3e. als de speciale troepen naar hun methode op forse wijze gezuiverd hadden en weer weg waren getrokken, dan zouden de KNIL-troepen orde en rust moeten handhaven zonder die uitgebreide volmachten. Daarvan zou een terugslag het gevolg zijn.

De overste zou, volgens de kapitein Rijborz, daarop geantwoord hebben, dat spoed noodzakelijk was en dat zij de volmachten van de speciale troepen zouden erven.

Waarschijnlijk heeft de overste dus op 28 december 1946 reeds over die komst gesproken. Immers, de majoor Stufkens heeft bij zijn eerste verhoor voor de overste Paardekooper reeds verklaard, dat de overste in de laatste dagen van december 1946 met de luitenant Krol in Paré-Paré is geweest en hem toen verteld heeft, hoe het DST optrad, met de opmerking: 'Zo gebeurt het in Makassar en zo moet het in jouw gebied ook.' De luitenant Krol herinnerde zich wel, dat de majoor Stufkens tegen de komst van het DST had geprotesteerd. Hij herinnerde zich niet, wat hij de majoor Stufkens over

noodrecht en DST-methodes had verteld, al vermoedde hij wel dat dit ter sprake zou zijn gekomen.

De heren Stufkens en Rijborz verklaren echter, dat de overste zelf die methoden van het DST uiteengezet heeft. In een later verhoor verklaart Stufkens dat de overste zei, dat men vragen moest, waar de bende zat en bij een ontkennend antwoord was het: pang. En zo verder tot iemand eindelijk inlichtingen gaf. Volgens Rijborz zou de overste ongeveer gezegd hebben: Je pakt een stel ongure typen, kerels met lange haren, uit de verzamelde kampongmannen, laten we zeggen tien: je schiet er drie van dood en de rest gaat dan wel aan het praten en geeft aanwijzingen.

De overste Veenendaal ontkent, toen met Krol meegeweest te zijn maar heeft wel met Stufkens een gesprek gehad in de geest, zoals door deze op pagina's 5 en 6 van zijn eerste verhoor is vermeld. Toen hij van de luitenant Krol hoorde, dat men bezwaren had tegen de komst van het DST, is hij enige tijd later naar Paré-Paré gegaan om de bevelsverhoudingen toe te lichten. Ongeveer in de week na dit bezoek hoorde hij het gerucht, dat gevangenen werden doodgeschoten. Daarop is hij met de resident Lion Cachet naar Paré-Paré gegaan. Daar dit laatste bezoek naar het getuigenis van enkele betrokkenen op 19 januari 1947 moet worden gedateerd, Vermeulen op 13 januari 1947 in Paré-Paré aankwam en op 14 januari de 23 gevangenen op de pasar te Paré-Paré werden doodgeschoten (welk feit aanleiding was tot de reis van de overste Veenendaal van 19 januari) ligt het voor de hand dat die toelichting van de bevelsverhoudingen vóór 13 januari heeft plaatsgegrepen, hetzij eind december 1946, hetzij begin januari 1947. De kolonel De Vries heeft in zijn op bladzijde 11 vermelde verklaring gesteld, dat Westerling en Vermeulen alleen het noodrecht mochten toepassen. Uit de verklaringen is niet duidelijk geworden wie nu eigenlijk Vermeulen naast Westerling heeft gesteld en deze met zulke vergaande volmachten heeft bekleed: de Directeur Centrale Opleiding, of de legercommandant, of de kolonel De Vries, of de kapitein Westerling zelf. Uitgaande van de opvatting, dat het DST naar Zuid-Celebes ontboden werd om de 'methode-Westerling' toe te passen en dat de onderluitenant Vermeulen de rechterhand van [34] Westerling was, een man die de opvattingen van zijn commandant kende en zelfstandig in overeenstemming daarmee kon optreden, is de meest waarschijnlijke conclusie, dat Westerling hem in zijn plaats voor Paré-Paré heeft voorgesteld en de kolonel De Vries daarmee heeft ingestemd.

De voorlopige instructies ten behoeve van de actie van onderluitenant Vermeulen bepalen, dat deze volledig zelfstandig is en voor zijn daden ver-

antwoordelijk aan zijn commandant; dat de majoor Stufkens verplicht is, hem desgevraagd alle mogelijke steun te verlenen, en alle inlichtingen en gegevens ter beschikking te stellen, die de onderluitenant Vermeulen voor zijn acties behoeft; dat Vermeulen verplicht is voortdurend contact te houden met de majoor Stufkens omtrent zijn acties en hun resultaten; dat Vermeulen verplicht is zoveel mogelijk rekening te houden met de wensen van de majoor Stufkens, waarbij ten grondslag moet liggen het zoveel mogelijk en overal vernietigen van extremisten en rampokkers en dat de majoor Stufkens en onderluitenant Vermeulen in onderling overleg alle mogelijke maatregelen zullen nemen om verliezen bij eigen partij te voorkomen. Er is in de verhoren van de overste Paardekooper herhaaldelijk gesproken over de vraag, wie nu eigenlijk voor de acties in het Parése verantwoordelijk was. De onderluitenant Vermeulen verklaarde, dat hij *alles* met de majoor Stufkens besprak, tot zelfs de vraag toe, of iemand doodgeschoten moest worden en dat de majoor Stufkens ‘onder wiens bevelen ik stond’, tijdens het uitvoeren van een actie de leiding had; dat bij de zuiveringsactie in Barroe gevangenen zijn doodgeschoten, die op last van de majoor Stufkens uit de gevangenis zijn gehaald; dat bij de actie in Madjene (Galoeng-Galoeng) op last van de majoor Stufkens enige mensen uit de gevangenis en enige ALRI-mensen doodgeschoten zijn; dat hij bij die actie in Galoeng-Galoeng niemand heeft doodgeschoten of laten doodschieten zonder overleg met of medeweten van de majoor Stufkens; dat hij het altijd zó heeft beschouwd, dat de majoor Stufkens zijn commandant was én de kapitein Westerling. Een deel van deze feiten *kan* eenvoudig niet waar zijn; indien men ziet, in hoe korte tijd er te Galoeng-Galoeng een zeer groot aantal doden is gevallen bij de zuivering en vóór de vuurpaniek, dan is het uitgesloten dat Vermeulen in iedere executie de majoor Stufkens heeft gekend. Zelfs kan worden betwijfeld, of de onderluitenant Vermeulen wel in iedere executie die door zijn mannen geschiedde gekend werd. En ook de kapitein Rijborz executeerde daar, zelfs op eigen gelegenheid, volgens zijn eigen verklaring. Ondervraagd over de executie te Paré-Paré zegt Vermeulen: ‘Naar mijn idee zijn zowel de majoor Stufkens als ik verantwoordelijk voor deze executie van de 23 man. Ik kan mij niet losmaken van de gedachte, dat waar een majoor en een onderluitenant optreden, ook de majoor medeverantwoordelijkheid draagt. Ik had in dit geval weliswaar de onbeperkte volmacht tot optreden, doch de majoor wist van dit optreden af, daar dit de vorige dag besproken is.’ De majoor Stufkens had hem op die vorige dag medegedeeld, dat er op last van de majoor al een onderzoek van die 23 gevangenen had plaatsgevonden. Hij heeft tezamen

met de majoor Stufkens, vermoedelijk op 22 januari 1947 onder anderen de kolonel De Vries in Makassar bezocht en zowel van deze als van de resident, die beiden hun fiat gezet hebben op een lijst met namen, welke de majoor Stufkens bij zich had, volmacht tot executie gekregen van de zogenaamde Rappanggevangenen. Bij een vergadering op 19 januari 1947, waaraan deelnamen de overste Veenendaal, de majoor Stufkens, de kapitein Rijborz en hijzelf zei de overste hem: ‘Vermeulen, de verhouding tussen u en de majoor is wel wat eigenaardig, maar denk erom, dat je de majoor altijd van alle acties en gebeurtenissen op de hoogte houdt en hem overal in raadpleegt.’ Hij besprak dus alles, dat ging in goede harmonie, ook als de majoor wijzigingen in zijn plannen bracht. Hij neemt daarom bij zijn tweede verhoor door de overste Paardekooper aan, dat hij de volle verantwoordelijkheid draagt voor het gebeurde. Echter pretendeert hij eenzelfde verantwoordelijkheid, blijkens het bovenstaande, voor de majoor Stufkens.

Deze laatste beroept zich daartegenover op de instructie, die wel contact met hem aan de onderluitenant Vermeulen voorschrijft, en hem (Stufkens) tot steun verplicht, maar de verantwoordelijkheid op Vermeulen legt. Deze zou zelf zijn richtlijnen voor de te voeren acties hebben vastgesteld, en hij, Stufkens, stelde slechts voor afzetting en afsluiting van het terrein troepen beschikbaar. De onderluitenant Vermeulen vroeg, de gevangenen te Paré-Paré naar [35] de pasar te brengen en hij, Stufkens, dacht toen: hij gaat ze onderzoeken en dan neerschieten. Toen ze zonder onderzoek werden neergeschoten greep hij niet in. Vermeulen zei tegen hem, dat dit optreden door de kolonel De Vries werd gesanctioneerd. Tegen de commissie-Barendrecht zei de majoor Stufkens, dat *hij* actieleider was, maar Vermeulen volledig verantwoordelijkheid van de zuivering droeg. Hij verklaart aan die commissie, over het gebeurde te Galoeng-Galoeng zijn chef (namelijk de overste Veenendaal) niet ingelicht te hebben, omdat hij ervan overtuigd was, dat zulks niet in de geest van die tijd lag, en dit dus bij zijn chef niet in goede aarde gevallen zou zijn. Hij komt soms op de plaats waarheen men de bevolking opdreef, als de zuivering door Vermeulen al begonnen is. Wel erkent hij, dat de 26 ALRI-mensen op *zijn* last zijn geëxecuteerd op 1 februari 1947; hij heeft daarover met Vermeulen overleg gepleegd. Hij executeerde zelf niet, maar onderzocht wel. Hij heeft tijdens de zuivering te Galoeng-Galoeng, toen de sergeant Okkerse⁸ en twee soldaten vermoord waren en Vermeulen wegging om een onderzoek in te stellen, de kapitein Rijborz de opdracht gegeven de reeds onderzochte gevallen, een dertig- of veertigtal, te executeren, hoewel hij geen bevoegdheid had om dit te doen geschieden. Toen Vermeulen bij die gelegenheid terug-

kwam en hij, majoor Stufkens, al begrepen had, dat bij de overval op de sergeant Okkerse de kampongs Talolo en Sageri betrokken waren, en hij de uit de kampongs op het zuiveringsterrein aanwezige mannen (minder dan een kwart van die er hadden moeten zijn) apart had gesteld, heeft hij dit aan Vermeulen gezegd en is het terrein ingegaan om zijn behoefte te doen, waarna de vuurpaniek is losgebroken. Eerst daarna vernam hij van de kapitein Rijborz, dat Vermeulen de aanwezige mannen van Talolo, ongeveer twintig in getal, zonder onderzoek had geëxecuteerd. Segeri had ongeveer dertig doden. Hij erkent persoonlijk aan de resident dr. Lion Cachet toestemming te hebben gevraagd om de dertig zogenaamde Rappanggevangenen neer te schieten en dat deze zijn toestemming heeft gegeven. Menende te handelen in de geest van de overste Veenendaal heeft hij de bevoegdheid tot uitoefening van noodrecht bij voorbaat toegekend aan de kapitein Rijborz, vóórdát op het voorstel van hem, Stufkens, om daartoe over te gaan was beslist.

De majoor Stufkens maakt in zijn verklaringen de indruk van een commandant, die het wel goed vond wat er ter zuivering in zijn vak gebeurde. Uit diverse feiten blijkt, dat het optreden van Vermeulen en het toepassen van het zogenaamde noodrecht zijn volle instemming had. De majoor legde zich zeer gemakkelijk neer bij het feit, dat een onderluitenant beslissingen nam van een strekking, als in noodgevallen slechts door de hoogste commandant ter plaatse worden genomen (bijvoorbeeld standrechtstoepassing). Hij is zich van zijn verantwoordelijkheid als hoogst aanwezig officier niet bewust geweest en heeft daarom verzuimd in te grijpen in gevallen waarin ingrijpen plicht was geweest. De overval op de sergeant Okkerse bijvoorbeeld was niet een zaak, die slechts het DST en zijn commandant aanging. Met de eigenlijke zuivering had dat niet te maken. Hij had, als commandant der troepen, daar dienen op te treden en de leiding in handen te houden. In plaats daarvan liet hij Vermeulen begaan en trok zich in het veld terug om zijn behoefte te doen.

Waaruit deze slappe houding bij een overigens zeer goed beoordeeld officier verklaard moet worden is ondergetekenden niet gebleken.

De kolonel De Vries, die de bevelsverhouding tussen Vermeulen en Stufkens overliet aan Veenendaal, concludeerde uit de Voorlopige Instructies, dat Stufkens medeverantwoordelijk bleef voor al wat in zijn bataljonsvak voorviel en dat hij, als meerdere, natuurlijk verplicht was in te grijpen en zulks zeker te rapporteren.

De overste Veenendaal heeft verklaard, dat hij bij de bespreking, die hij met Stufkens over de Voorlopige Instructies heeft gehad, uitdrukkelijk naar

voren heeft gebracht, dat Vermeulen geheel zelfstandig commandant was en uitsluitend verantwoordelijk aan kapitein Westerling; Stufkens was verplicht tot het verschaffen van troepen en inlichtingen, doch een bevelsverhouding bestond tussen beiden niet. Met de eigenlijke zuiveringsonderzoeken en het executeren en het optreden van het DST dienaangaande had een commandant van afsluitingstroepen niets te maken, aldus stipuleerde de overste uitdrukkelijk de verhouding in zijn bespreking. Blijkens de verklaring van de overste vloeit dit voort uit zijn zienswijze op het DST. Dit mocht dingen doen, die [36] aan anderen niet waren toegestaan. Hij zelf wist dat het DST blanco volmachten had, doch waarin deze volmachten bestonden wist hij niet. Hij heeft zelf om verlening van de bevoegdheid tot toepassing van noodrecht voor al zijn officieren gevraagd en de kolonel De Vries heeft dit toegestaan. Blijkbaar bezat het DST, naar zijn mening, echter nog iets meer dan deze bevoegdheid en moest het *daarom* onder eigen commando blijven. Hoe dit alles te rijmen is met het feit, dat de overste in staat is een omschrijving van het noodrecht, aan de hand van het optreden van het DST te geven is ondergetekenden niet duidelijk. Hij kende dit optreden immers uit de praktijk van vóór de bespreking met Stufkens! Men kan uit het bovenstaande slechts concluderen, dat Vermeulen inderdaad zelfstandig commandant was van een DST-detachement, en *als zodanig* niet gesteld onder de majoor Stufkens; dat echter de majoor Stufkens het volkomen met de actie van de onderluitenant Vermeulen eens was, daarbij alle hulp verleende en daarin zelfs ingreep om die des te beter te doen slagen naar *zijn* inzichten; dat de majoor Stufkens excessen uitlokte of, bij het optreden van excessen, verzuimde deze te melden, hoewel hij, als hoogste in rang die aanwezig was, de plicht daartoe natuurlijk bezat; en dat hij om dit alles de verantwoordelijkheid tezamen met de heer Vermeulen heeft te dragen.

Naast Vermeulen van het DST, is de zogenaamde noodrechtbevoegdheid nog uitgeoefend door een aantal officieren van het KNIL.

Volgens de heer mr. J.J. Wesseling, controleur BB te Boeloekoemba, gehoord op 11 april 1947 door de commissie-Barendrecht, heeft een KNIL-detachement onder leiding van de kapitein Horsthuis en de eerste luitenant Boom, nadat hij om militaire bijstand had verzocht, in januari 1947 aldaar geopereerd tegen de terreurbedrijvers. Hij was er verscheidene malen bij tegenwoordig dat het 'standrecht' werd toegepast 'op verzoek der bevolking', die zelf de moordenaars aanwees. In wezen is dit het zogenaamde 'noodrecht', dat op Zuid-Celebes werd toegepast.

Abdul Gami, karaeng van Gentarang, verklaart op 11 april 1947 aan dezelfde commissie, dat ook hij de hulp van het KNIL had ingeroepen, omdat een aanval op Boeloekoemba werd voorbereid. Er was een dossier in handen van het bestuur gevallen, en de neergelegden kwamen allen in dat dossier voor en waren schuldig. Dit slaat op een der gevallen door de heer Wesseling vermeld.

Moehamad Saleh, magistraat te Bonthain, vermeldt, dat in januari en februari 1947 vele mensen afkomstig uit Djeneponto en Boeloekoemba, die verdacht werden van rampok en moorden, naar Bonthain werden opgebracht en dat daarvan twee personen werden afgemaakt, evenals een zekere Bakri, die in Ereng-Ereng door de politie werd afgemaakt omdat hij met een handgranaat naar de politie had gegooid. Niet is vastgesteld, of hierbij militairen betrokken zijn geweest. Daar generlei melding omtrent het optreden van de politie jegens de twee anderen is gedaan, ligt het vermoeden voor de hand, dat deze twee echter wél op last van de te Bonthain commanderende officier, die immers verklaarde 'noodrechtbevoegdheid' te bezitten, zijn gedood.

De eerste luitenant infanterie KNIL J. Boom verklaarde op 26 april 1949, dat hij actieleider was geweest te Djeneponto, Boeloekoemba en Pankadjene. Vermoedelijk in de eerste helft van januari 1947 heeft hij een brief ontvangen óf van de kolonel De Vries, óf van de overste Veenendaal, óf van de majoor Dom; hij acht het waarschijnlijk dat de brief van de overste Veenendaal afkomstig was. Deze hield een machtiging in voor hem persoonlijk om noodrecht uit te oefenen. Hij diende volgens dit schrijven in samenwerking met de adathoofden op aanwijzing van de bevolking rampokkers en extremisten terecht te stellen. Bij hem vooral moest een vaste overtuiging van schuld aanwezig zijn voordat hij mocht executeren. Hij executeerde meestal zelf; hij wilde dat niet aan zijn ondergeschikten opdragen. Bij het vaststellen van schuld moesten er, naast aanwijzingen van de bevolking, ook gegevens van zijn inlichtingendienst als basis daartoe dienen. Hij heeft ook eenmaal, met akkoordbevinding van het hoofd plaatselijk bestuur Wesseling (zie boven) en in overeenstemming met het adathoofd ter plaatse, een stuk of zes gevangenen geëxecuteerd. Niemand heeft hem ooit verteld, hoe hij het noodrecht moest uitoefenen en [37] wat het feitelijk inhield. Enige dagen na de geboorte van prinses Marijke heeft kapitein Horsthuis het geschrift, deze machtiging bevattende, ingenomen.

De kapitein G.J. Horsthuis, die in januari en februari 1947 als detachementscommandant te Bonthain diende, verklaart, dat er mogelijk op 6 januari 1947 te Makassar een bespreking is geweest, waar naast hem aanwezig

waren de majoor Dom, de kapitein Westerling, de kapitein Van Oortmersen en de overste Veenendaal. Letterlijk zegt hij:

Ik had toen de indruk, dat men niet geheel tevreden was over mijn gebied, waarop ik naar voren heb gebracht dat orde en rust wel in mijn gebied hersteld zouden kunnen worden indien ik maar dezelfde bevoegdheden kreeg als kapitein Westerling. In overleg met de auditeur-militair is toen aan mij, vermoedelijk door overste Veenendaal, aangezien hij de hoogste in rang was, meegedeeld, dat ik van toen af ook deze verstrekkende bevoegdheid had, welke Westerling ook had.

In een brief d.d. 17 januari 1947 no. 11/Geheim Eigenhandig, bericht de auditeur-militair mr. Veldhuis aan de procureur-generaal, onder toezending van een afschrift van de nota van mr. Lambers d.d. 30 december 1946, dat hij voortdurend contact onderhoudt met de militaire instanties: dat het hem niet meer dan billijk voorkomt, dat ook aan het KNIL een zekere straffeloosheid wordt gewaarborgd en dat hij dan ook in overleg met de troepencommandant van Zuid-Celebes aan de kapitein Horsthuis heeft toegestaan, dezelfde methode te volgen als van kapitein Westerling bij zijn acties, doch hem uitdrukkelijk erop gewezen heeft dat bij excessen onvoorwaardelijk tot vervolging zal worden overgegaan. Uiterlijk 17 januari 1947 had dus de kapitein Horsthuis (als enige buiten het DST om) de 'noodrechtsbevoegdheid' krachtens vergunning van de auditeur-militair. Ook deze gebruikt het argument, dat een benoeming van krijgsraden in elk gebied, waar eenheden van het KNIL opereren, alleen reeds door gebrek aan personeel niet te verwezenlijken is, en dat herstel van orde en rust in geheel Zuid-Celebes onmogelijk alleen aan kapitein Westerling kan worden overgelaten.

De procureur-generaal beantwoordt deze brief op 25 januari met een telegram waarin hij zegt:

Officieel toestaan uwerzijds methode betekent verantwoordelijkheid die voor militaire actie herhaal militaire actie niet kan gedragen weshalve uwerzijds onthoudend standpunt t.a.v. uitbreiding toepassing noodrecht inbegrepen Horsthuis stop mijnerzijds zal rechtstreeks contact terzake legercommandant worden opgenomen einde.

Uit niets blijkt, dat de bevoegdheid van de kapitein Horsthuis op dit telegram is ingetrokken. Horsthuis vervolgt:

Op een bepaalde datum kregen alleen de actieleiders, dat wil zeggen de compagniescommandanten, het standrecht. Ik kreeg toen het telegram wat ik hierbij overleg. In de tweede helft van februari 1947 is bevel gegeven om weer over te gaan naar de gewone VPTL-procedure en waren dus de verstrekkende bevoegdheden ingetrokken. Ik heb eenmaal opdracht gekregen een telegram wat in verband stond met dit standrecht te vernietigen. Ik weet niet meer wat in dit te vernietigen stuk stond.

Ik leg hierbij over het onder volgende telegram:

Van Cdt.Inf.XVII Makassar

Aan Cdt.Inf.XVII Bonthain

no. 67/st/17 stop de U bekende verstrekkende bevoegdheden alleen toegekend aan de actieleiders in hun gebied

21.33 tijd v.ontv.

Op 1 augustus 1949 wordt de luitenant-kolonel infanterie KNIL R.M. Dom door de overste Paardekooper gehoord en verklaart deze eveneens, dat er te Makassar een vergadering is geweest, als door de heer Horsthuis beschreven. Na die vergadering zijn zij (kennelijk de aanwezigen) gegaan naar de auditeur-militair (mr. A.G. Veldhuis?). Toen is aldaar aan kapitein Horsthuis toestemming verleend om noodrecht toe te passen. Hij herinnert zich, dat ook luitenant Boom het noodrecht had. 'Het staat mij echter vast bij dat alle bevoegdheden dienaangaande werden verleend door overste Veenendaal die deze dan weer had gekregen van kolonel De Vries en wellicht nog van hogerhand', voegt hij eraan toe.

De overste Veenendaal geeft dit toe:

De hantering van de speciale volmachten [namelijk van zuiveren en executeren] en de verantwoordelijkheid daarvoor was uitdrukkelijk voorbehouden [38] aan de DST en kolonel De Vries. Toen er sprake van was dat de DST vanuit bepaalde plaatsen zou vertrekken en dan later uit geheel Celebes ging vertrekken, wilde ik in een te verwachten vacuum voorzien. Wij konden verwachten dat de terreur zou terugkeren na het vertrekken van de DST indien wij geen bijzondere bevoegdheden voor de infanterieofficieren creëerden. Toen een opstand te Boeloekoemba werd verwacht en de DST daar niet aanwezig kon zijn, heb ik

in Bonthain een bespreking gehad met de assistent-resident Schäfer, de resident Lion Cachet, luitenant Krol en kapitein Horsthuis. Er is toen besproken, dat er een rechtspraak ter plaatse bij een eventuele zuiveringsactie diende te worden gehouden, uit te oefenen door een officier, die daartoe noodrecht verkreeg en een vertrouwd adathoofd. [...] Ik heb hierover gesproken met de resident, kolonel De Vries en anderen. Ik heb kolonel De Vries gevraagd aan alle officieren in mijn gebied het noodrecht te verlenen op bovengenoemde wijze. Dit verzoek is door kolonel De Vries toegestaan en naar mij later bleek ook op Java besproken. Van de bespreking te Bonthain is indertijd het ontwerp noodrecht gemaakt, waar dit is gebeven weet ik niet meer. [...] De bespreking te Bonthain en de toestemming van kolonel De Vries voor de bovenomschreven uitoefening van noodrecht aan alle officieren in mijn gebied, waar de staat van oorlog was afgekondigd, te verlenen, moet hebben plaatsgevonden vóór 1 februari 1947. Ik leid dit af uit het hierbij overgelegde telegram, gemerkt rood K.

Dit telegram luidt: 'Telegram no. 347/6/7. Van TPC.Zd.Cel. naar CDT.Inf.XV en XVII

Toepassing standrecht als eerder besproken door C.S.A.H.K. beperkt tot bepaaldelijk door Tr.TPC aan te wijzen officieren die door bedachtzaamheid e.d. daartoe geschikt stop Verzoeken opgave geschikte officieren c.q. zeer geselecteerde hoogere onder officieren stop Anderen eventueel toegekende bevoegdheid ontnemen einde. Datum-tijd 0201-1200 h.'

Uit bovengemeld telegram leid ik af, dat de officieren van het xve en xvii^e bataljon dit noodrecht konden uitoefenen. De toepassing van het noodrecht mocht echter alleen op die plaatsen geschieden waar de DST was vertrokken. [...] Ik kan mij niet herinneren, wanneer dit noodrecht is verleend aan alle officieren, dit moet ongeveer eind januari 1947 zijn geweest.

Naar mijn gevoel is dit noodrecht in eerste instantie toegekend door kolonel De Vries. Ik heb kolonel De Vries in al deze zaken gekend, ik handelde op zijn last.

De kolonel De Vries verklaart, dat de overste Veenendaal hem herhaaldelijk gevraagd heeft om aan zijn ondercommandanten ook het noodrecht te verlenen. Hij vervolgt dan: 'Ik heb mij altijd hiertegen teweergesteld. Ik wilde die bevoegdheid niet geven aan alle officieren in Zuid-Celebes. Dit is ook nimmer gebeurd.' Wel erkent hij, dat hij later, toen de eigenlijke zuiveringsacties zich meer en meer verplaatsten buiten Makassar en omgeving en dus DST-onderdelen nauw moesten samenwerken met KNIL-onderdelen, heeft toegestaan dat aan bepaalde officieren het noodrecht werd verleend. 'Eerst is toen een voordracht ingediend met een aantal namen en ik heb toen bepaalde aangewezen officieren het noodrecht verleend, wat toegepast diende te worden in samenwerking met een adathoofd, zoals staat geschreven op stuk gemerkt rood L, wat u mij toont' (zie brief d.d. 5 februari 1947, vermeld op bladzijde 10).

De heer dr. C. Lion Cachet, resident van Zuid-Celebes, gehoord op 7 mei 1949 door de overste Paardekooper, stelt de bespreking te Bonthain enige tijd na de bespreking te Paré-Paré, die volgens enige getuigen op 19 januari 1947 moet worden gedateerd, een datum die de heer Lion Cachet niet bestreed. Vermoedelijk zegt hij, viel de bespreking te Bonthain dus eind januari 1949. 'Op deze vergadering is niet gesproken over het verlenen van noodrecht aan alle officieren. Of dit al dan niet heeft plaatsgehad is mij niet bekend.' Vaststaat immers, dat de resident met de assistent-resident naar die bespreking is gegaan en ook deze laatste, de heer R.J. Schäfer, herinnerde zich niet dat over noodrechtverlening is gesproken. Dit punt kan dus buiten aanwezigheid der beide heren ter sprake gebracht zijn. Wel herinnert de getuige Lion Cachet zich, toen hem stuk rood L werd voorgehouden, dat toen is vastgesteld, dat een officier zou optreden in samenwerking met een adathoofd. Over de *wijze* van uitoefening moet toen dus wel gesproken zijn. Daar de overige aanwezigen [39] bevestigen, dat op die bespreking de noodrechtsverlening ter sprake is geweest, en die bespreking een zeer praktisch doel had, namelijk overleg over de terreurbestrijding in het gebied van Bonthain en niet het houden van een theoretische cursus over nood- of standrecht, komt het ondergetekenden niet aannemelijk voor, dat de resident dit verband met verlening van de noodrechtsbevoegdheid niet begrepen zou hebben. De resident is zeer sterk in het maken van formele onderscheidingen. Zo verklaart hij over die samenwerking met een adathoofd: 'De samenwerking moet in deze zin worden opgevat, dat het adathoofd zijn oordeel uitspreekt over de gedragingen van een betrokkene, doch niet bij de executie aanwezig is, noch uiteraard hiervoor de verantwoordelijkheid draagt.' En de

heer Schäfer verklaarde dat de heer Lion Cachet hem vóór het binnenkomen op deze bespreking reeds had medegedeeld dat de overste Veenendaal hem de eis zou stellen dat een aantal zich in preventieve hechtenis bevindende Indonesiërs als afschrikwekkend voorbeeld zouden worden neergeschoten; dat hij, Schäfer, zich daartegen verklaard had; dat de resident hem toen nadrukkelijk had aangeraden, zich daarmee niet mee te bemoeien, waarbij hij de indruk kreeg, dat de resident van mening was dat de verantwoordelijkheid voor dit handelen, waarvan deze blijkbaar goede resultaten verwachtte, op de militairen drukte en niet op de burgerlijke bestuursambtenaren.

Volgens de getuige mr. B.J. Lambers is het standpunt van het hoofdparquet steeds geweest, dat men de 'methode-Westerling' nimmer zou mogen uitbreiden tot en laten toepassen door andere officieren dan de kapitein Westerling. Bij brief van 28 januari 1947 heeft de procureur-generaal dit uitdrukkelijk aan de legercommandant geschreven, en zelfs 'inperking' van de actie-Westerling bepleit. De heer Lambers zegt dan:

Zowel van plaatselijke bestuurs- als militaire zijde werd bij voortduring op het tegendeel aangedrongen.

Mede in verband hiermede werd dringend verzocht dat de procureur-generaal onmiddellijk naar Makassar zou komen om zich persoonlijk van de noodzaak van verdergaande maatregelen te overtuigen.

De procureur-generaal, die nog steeds het standpunt innam en opnieuw aan de auditeur-militair deed weten, dat hier van een militaire actie sprake was, waar de auditeur-militair anders dan in geval van excess zich niet in had te mengen, gaf aan dit verzoek geen gevolg doch deed de auditeur-militair te zijner inlichting naar Batavia overkomen. In een conferentie met de legercommandant besloot deze laatste ten slotte op 31 januari 1947 dat de actie-Westerling eveneens kon worden uitgevoerd door enkele andere onderdelen, onder aanvoering van enkele zorgvuldig daartoe uit te kiezen officieren.

Hij vermeldt dan verder, dat in de zes daaropvolgende weken alarmerende berichten binnenkwamen over de vorm die de actie ging aannemen. De procureur-generaal trachtte nader regelend op te treden, en na de terugkomst van de generaal Spoor uit Nederland gaf de legercommandant op 21 februari 1947 telegrafisch strenge opdracht, dat elke bijzondere actie geheel en

al moest worden gestaakt. De heer Lambers achtte de methode naar de bestaande rechtsregelen uiteraard nimmer te rechtvaardigen en kwam dan ook op 19 februari 1947 weer op zijn nota van 30 december 1946 terug.

De op bladzijde 17 opgenomen verklaring van dr. P.J. Koets bevestigt, dat er te Batavia over de uitbreiding van toepassing der methode-Westerling tot anderen is gesproken, en dat deze gedachte is verworpen.

Aan de andere zijde was, volgens de getuige Lambers, aan de betrokken commandanten niet onbekend, dat de toenmalige speciale actie in Zuid-Celebes door hogere militaire zowel als bestuursautoriteiten werd gedekt.

Uit het op bladzijde 38 vermelde telegram no. 347/6/7 van de overste Veenendaal aan de bataljonscommandanten van het xve en xvii^e Bataljon blijkt, dat het Algemeen Hoofdkwartier (АHK) uitbreiding goedkeurde tot bepaaldelijk door de genoemde overste aan te wijzen officieren c.q. onderofficieren. Uit dit telegram blijkt niet, dat dit АHK op de hoogte was gesteld van het feit, in hoeverre reeds een zodanige uitbreiding was toegepast. Dat die [40] echter was toegepast vóór 1 februari 1947 volgt reeds uit het telegram, dat immers zegt: 'Anderen eventueel toegekende bevoegdheid ontnemen.' Dit heeft alleen zin, als hetzij direct door de overste Veenendaal, hetzij met zijn machtiging (algemene of bijzondere) dan de bataljonscommandanten, aan anderen noodrecht was of kon worden verleend. De kapitein Horsthuis en de luitenant Boom oefenden het zeker reeds vóór 1 februari uit en bewezen het in de eerste helft van januari, of zelfs op 6 januari verkregen te hebben. De majoor Stufkens meent, dat Rijborz het op 2 of 3 februari heeft ontvangen; in verband met diens optreden bij vroeger plaatsgevonden hebbende acties is aannemelijk, dat deze datum vroeger moet worden gesteld. De toenmalige kapitein Doedens, die in het Parése was gestationeerd, verklaart, dat hij meent, dat alle officieren in Zuid-Celebes het hebben bezeten, terwijl het later is gelimiteerd tot bepaalde aangewezen officieren. Na dit telegram zijn bij de op bladzijde 10 vermelde brief van de overste Veenendaal, gefatteerd door de kolonel De Vries, de met de term 'noodrecht' bedoelde exorbitante bevoegdheden dus op 6 februari 1947 verleend aan de acht in die brief genoemde officieren, om die, zoals de heren De Vries en Veenendaal zeggen, uit te oefenen daar, waar geen DST aanwezig was om dit te doen. Dat wil zeggen, deze officieren behielden ze, want aldus was de praktijk; zij zijn aan de kapitein Rijborz door overste Veenendaal op last van de kolonel De Vries ontnomen met de motivering, dat hij (de kolonel) gehoord had, dat Rijborz wreed optrad, althans iets in die geest. (Verklaring van de overste

Veenendaal.) Dit is zeer vermoedelijk mondeling gebeurd, door middel van een mededeling aan de majoor Stufkens.

Bij geheim-eigenhandig schrijven no. 374/G.C. d.d. 21 januari 1947 wendt de heer procureur-generaal zich tot de legercommandant naar aanleiding van de uitbreiding der bevoegdheden tot de kapitein Horsthuis en verklaart hij, dat hij een verdere uitbreiding van de door de groep van de kapitein Westerling toegepaste wijze van terreurbestrijding door het inzetten van andere volgens soortgelijke methode tewerkgaande groepen, stellig niet aanvaardbaar acht. Hij wijst erop, dat menselijkerwijs van de KNIL-troepen, merendeels bestaande uit Ambonezen en ex-krijgsgevangenen, die nog niet weer in de normale maatschappij opgenomen zijn geweest, niet het evenwicht en de discipline kan worden verwacht, die vereist zijn voor een optreden als bij de onderhavige actie plaatsvindt. Voor hem is voor de beantwoording van de vraag of hij dit optreden als onderdeel van een militaire actie kan beschouwen, de samenstelling van de met de zuiveringstaak te belasten groep van belang. Hij meent, dat Zuid-Celebes thans niet meer in zodanige directe noodtoestand verkeert, dat de werkwijze ook door andere groepen zou moeten worden toegepast en verzocht de legercommandant hem te willen mededelen, of hij termen vindt de troepencommandant van de Grote Oost en Borneo te doen weten, dat dit speciale optreden voorshands aan andere eenheden dient te worden verboden. Tevens wil hij gaarne vernemen, of de bestrijding van de terreur door de groep Westerling al in meer gematigde vorm zou kunnen overgaan.

De legercommandant stond echter op een ander standpunt, zoals blijkt uit een telegram van hem aan de kolonel De Vries d.d. 31 januari, luidende:

Letter x. Uitsluitend voor de vries persoonlijk van buurman persoonlijk (.) Ingevolge bespreking DGAZ cma ARGOB cma PG en AM Makassar besloten tot nader order actie Westerling voortzetten mits uiterste herhaal uiterste zelfbedwang en uiterste herhaal uiterste noodzaak (.) Hierin niet herhaal niet begrepen persoon ES waaromtrent nadere aanwijzingen volgen (.) Indien noodzakelijk kan overeenkomstige actie door andere troepen gevoerd mits onder commando van speciaal door U aan te wijzen en geschikt geachte officieren herhaal officieren (.) ik wens bepaaldelijk beperking tot uiterst minimum (.) Verzoeken bericht bevestiging ontvangst

Zeer dringend

Zeer geheim.

De procureur-generaal stond, volgens een in de dossiers aanwezig afschrift van een door hem op 31 januari 1947 tot CGS gericht schrijven op het standpunt, dat de methode van Westerling volstrekt *onwettig was* en zij alleen *haar rechtvaardiging* kon vinden in een noodtoestand, die kon dwingen tot toepassing van [41] een buitenwettelijke berechting en executie; dat voorwaarde voor het aannemen van deze noodtoestand was de absolute onmogelijkheid de wettelijke weg van onderzoek, berechting en executie te volgen; dat niet beslissend was de wenselijkheid, doch de onmogelijkheid, die eenvoudig *dwong* tot toepassing van deze middelen, welke alleen door een noodtoestand werden gerechtvaardigd; dat de vraag, of een noodtoestand aanwezig was, een feitelijke vraag was, die alleen beantwoord kon worden ter plaatse door de militaire autoriteiten; dat daarom de beantwoording niet kon worden overgelaten aan willekeurige ondercommandanten, maar alleen kon worden toevertrouwd aan dezulke, bij wie meer dan gewone kennis van zaken en kritisch inzicht aanwezig was en die bovendien de zakelijke en morele eigenschappen bezaten om de toepassing der methode van excessen verre te houden – want: excessen bij de toepassing dezer methode konden niet anders gekwalificeerd worden dan als moord en doodslag en de stellige uitspraak moest worden gedaan, dat zij ook als zodanig behandeld zouden worden.

Men zou hieruit kunnen afleiden, dat de procureur-generaal, zij het schoorvoetend en onder voorwaarden, zijn bezwaar tegen uitbreiding der bevoegdheden tot anderen dan Westerling heeft opgegeven en dat hij dus op de in het hiervoren gestelde telegram genoemde bespreking van de generaal Buurman met hoge autoriteiten op het gebied van bestuur en justitie, is medegegaan met het voorstel tot deze uitbreiding.

Men kan daarnaast dan de vraag stellen, of het van een juist beleid getuigde bij al deze autoriteiten, de beschikking over mensenlevens toe te kennen aan door hen niet gekende officieren, waarbij naar aan hen niet bekende methodes zou worden opgetreden en dan alleen tegen een handelen *tegen* het inzicht van een of meer dezer autoriteiten aan strafvervolging wegens moord of doodslag in het vooruitzicht te stellen. Daarmede wordt het onrecht niet voorkomen; wordt de schade aan het rechtsherstel en aan het vertrouwen in het gezag niet hersteld en wordt op sommigen een enorme verantwoordelijkheid gelegd in het uitkiezen van zulke officieren en op die officieren zelve een enorme verantwoordelijkheid bij de uitvoering. Want men verzuimde het noodrecht en de toepassing ervan precies te omschrijven; men liet hier alles bijna over aan het initiatief en inzicht der betrokkenen en men gaf dus

een blanco volmacht tot beschikking over leven en dood, zonder daarbij regelen te stellen en kenbaar te maken wat als een strafbaar exces zou worden beschouwd.

En zulks alles terwijl men, het advies van de heer Lambers in het grondprincipe volgend, wél tot een *geordende*, aan daarbij gegeven regelen gebonden, optreden in de noodtoestand had kunnen komen.

De generaal Spoor trekt dan bij telegram van 21 februari 1947 aan De Vries persoonlijk het telegram van 31 januari, Letter x, in en verbiedt elk optreden vallend buiten normale procedure VPTL. Onder geen voorwaarde zal eigenrechterlijk optreden meer geoorloofd zijn. Het DST wordt teruggeroepen.

Bij brief van 22 februari 1947, no 898/A2 van de kolonel De Vries aan de troepencommandant Zuid-Celebes (de overste Veenendaal), aan de commandant DST, en aan de commandant Inf. XXIII werden al deze bevoegdheden ingetrokken. Deze brief luidt:

GW

Afschrift.-

Koninklijk Nederlandsch Indisch Leger
Koninklijke Landmacht
Hoofdkwartier Groote Oost en Borneo

No. 898/A.2

Makassar, 22 Februari, 1947.

Opdracht.-

Mits deze draag ik U op maatregelen te treffen, dat de onder Uwe bevelen gestelde ageerende troepen en hunne commandanten zich nauwlettend houden aan de normale VPTL procedure; elk optreden vallend buiten deze procedure is verboden.

Uiteraard blijft gestreng optreden geboden doch eigenrechterlijk optreden is niet geoorloofd.

Aan het vorenstaande dient onverbiddeijk tot de uiterste consequenties door alle troepen de hand te worden [42] gehouden en daarop met nadruk door commandanten te worden toegezien.

De Territoriaal tevens Troepencommandant
GROOTE OOST EN BORNEO,

wg. H.J.de Vries - Kolonel

Aan:

den Troepencommandant ZUID CELEBES
den Commandant DST
den Commandant Inf. XXIII

Voor eensluidend afschrift
De archivaris CS,

wg. Swalue - Aoo KMBP.

Het is ondergetekenden uit de stukken niet duidelijk geworden wie deze commandant Inf. XXIII is geweest, noch waar dit onderdeel heeft geageerd, noch waar dit onderdeel soortgelijke exorbitante bevoegdheden opgedragen zijn geweest.

Ter uitvoering van de in deze brief vervatte opdracht heeft de commandant van het XVIIIE bataljon infanterie het volgende, door de kapitein Van Oortmerssen overgelegde, telegram doen uitgaan:

VAN:CDT INF XVII MAKASSAR

AAN: ACTIELEIDERS LT.BOOM,KAPT.HORSTHUIS EN KAPT.VAN OORTMERSSEN.

MR./ZEER GEHEIM. TPC SEINT QUOTE OP LAST CLG MIJN SCHRIJVEN DD IOFEBR 1947 NR 129/364/C.ZEER GEHEIM INGETROKKEN PUNT ALLE COMMDTN ZULLEN ZICH STIPT HOUDEN AAN OPTREDEN ALS VASTGELEGD IN VPTL UNQUOTE IVM BOVENSTAANDE EXEMPLAAR U BEKENDE BIJZONDERE INSTRUCTIE VAN ZELFSTANDIGE CDTN VERNIETIGEN CMA [cma betekent komma] MIJ MELDEN ZOODRA ZULKS GESCHIED STOP EINDE

MAKASSAR, 25 FEBRUARI 1947

DE BATALJONSCOMMANDANT,
O/L DE LUITENANT-ADJUDANT,
w.g. M.v.d. BOOM

ELT DER INF.

Naar aanleiding van dit telegram merken ondertekenden op, dat de hierin vermelde namen niet overeenstemmen met die, in de brief van 5 februari 1947, no. 118/C/Zeer Geheim, vermeld op bladzijde 10, opgenomen. De majoor Dom was commandant van Inf. XVII en behoefde dus in deze op zijn last uitgezonden brief niet genoemd te worden. Mogelijk is, dat de kapitein Korinth vervangen werd door de luitenant Boom. Of dit dan uitdrukkelijk is gemeld aan de kolonel De Vries en of deze hem toen wederom bevoegdheden heeft verleend, is uit niets gebleken. De mogelijkheid bestaat ook, dat de eerste luitenant Boom, die naar zijn eigen verklaring in de eerste helft van januari 1947 deze bevoegdheden verkreeg, die door de kapitein Horsthuis zijn ingetrokken enkele dagen na de 18e februari 1947, ook na het telegram van 5 februari 1947 110 67/st/17 (zie bladzijde 37) als actie leider in het bezit dezer bevoegdheden is gebleven.

Verder wordt er in dit telegram gesproken van een schrijven van 10 februari 1947 nr. 129/346/C/Zeer Geheim. Een schrijven van die datum wordt vermeld door de kapitein Van Oortmerssen die zegt: 'Acties met de adathoofden gehouden, zijn geweest vóór 10 februari 1947, de datum van doorzending van de machtigingsbrief.' Helaas hebben ondergetekenden een brief van 10 februari 1947 no 129/346/C/Zeer Geheim niet bij de stukken kunnen vinden, noch ook een machtigingsbrief. Uit niets blijkt, dat de raadsheer-commissaris, de overste Paardekooper, deze gekend heeft. Het vermoeden ligt voor de hand, dat onder deze beide opgaven een en hetzelfde stuk wordt bedoeld. Immers de brief 129/346/C wordt ingetrokken, en daarop volgt het voorschrift, zich strikt te houden aan de VPTL-procedure, dus aan de normale politionele taak. Dit zou erop kunnen wijzen, dat die brief inderdaad een 'machtigingsbrief' was geweest. Alleen is dan niet bekend, wat die machtiging inhield.

Verder gelast het telegram MR/Zeer Geheim, om de aan de geadresseerden bekende bijzondere instructie van zelfstandige commandanten te vernietigen. Ondergetekenden achten, nu rust en orde blijkbaar zo voldoende hersteld waren naar het inzicht der verantwoordelijke commandanten, dat men tot de normale [43] voorschriften kon terugkeren, dit bevel tot vernie-

tigen van een gewichtig bewijsstuk voor het beleid der betrokkenen, een feit waarvoor zij geen verklaring kunnen geven. Ook de raadsheer-commissaris, de heer Paardekooper, stond voor een raadsel, zoals blijkt uit het volgende deel van het verhoor van de kolonel De Vries:

Vraag 21. Kunt u een verklaring geven, dat over deze kwestie van noodrecht en het optreden van de DST niets meer is te vinden in het archief van de territoriaal tevens troepencommandant HGOB, tegenwoordig NITNG?

Antwoord 21. Wellicht zijn door de twee voorgaande commissies over Zuid-Celebes stukken uit het archief gelicht.

Vraag 22. Hebt u opdracht gegeven tot vernietiging van archief- of andere stukken betrekking hebbend op de toepassing van het noodrecht?

Antwoord 22. Neen, overigens komt mij het stellen van deze vraag op zijn minst vreemd voor.

Overigens blijft het feit, dat de rechter te Batavia, die een aantal zaken betrekking hebbende op de uitoefening van het noodrecht te onderzoeken kreeg, de archieven van de betrokken troependelen geheel of gedeeltelijk van gewichtige, voor het onderzoek ten deze van belang zijnde stukken ontleedigd vond. En blijkbaar niet alleen bij de troependelen; onder dagtekening van 11 mei 1949 bericht de resident-secretaris van de residentie Zuid-Celebes, te Makassar, dat hij het geheim en geheim-eigenhandig archief van het kantoor van den resident van Zuid-Celebes heeft onderzocht ten aanzien van de periode 1 december 1946 tot 1 maart 1946 en daarin *niet* heeft aangetroffen stukken betreffende:

- a. opdrachtgeving en wijze van toepassing van het nood-standrecht;
- b. het niet mogen executeren van gevangengenomen personen welke in een gevangenis waren opgenomen en onder jurisdictie van het bestuur stonden.

Hij voegt eraan toe: 'Deze verklaring sluit niet uit dat zodanige stukken door bewaring in bundels over andere perioden dan de genoemde, aanwezig kunnen zijn.'

Gezien het feit, dat de toenmalige resident, de heer dr. Lion Cachet, bij de vragen van noodrechtsverlening en de wijze van noodrechtstoepassing, ook op reeds gevangengenomen personen, nauw betrokken is geweest, reeds door zijn deelname aan besprekingen daarover en door zijn nauw contact met het militaire gezag, alsmede het feit, dat deze resident een formeel zeer

nauwkeurig onderscheidend man is – die bovendien bij zijn verhoor door de heer Paardekooper uit zijn archief stukken, waarvan een uit zijn geheim-eigenhandig archief en een behelzende het niet door hem, maar door de TPC op 8 februari 1947 aan commandant Inf. xv gezonden telegram, overlegde, doet dit ontbreken van brieven en notities in zijn archief over een zó belangrijke kwestie wonderlijk aan.

Uit niets is aan ondergetekenden gebleken, dat vroegere commissies stukken uit de bedoelde archieven (militair zowel als burgerlijke) hebben gelicht. Dit is ook niet waarschijnlijk te achten; men zou immers, naar normale regelen, met het tonen ervan en het maken van voor echt erkende afschriften, hebben volstaan, zoals door de heer Lion Cachet ook aan de raadsheer-commissaris Paardekooper werd verzocht. Van enig ander bevel tot vernietiging van stukken (van de zijde van de kolonel De Vries of de overste Veenendaal) dan dat, vermeld in telegram MR/Zeer Geheim, is ondergetekenden uit de aan hen overgelegde verklaringen niet gebleken. Een horen der betrokkenen door hen heeft, doordat ondergetekenden na een kort verblijf reeds werden uitgenodigd naar Nederland terug te keren, niet kunnen plaatsvinden.

Ondergetekenden vermelden nog dat de feitelijke toedracht als volgt kon worden gereconstrueerd: In het telegram van de procureur-generaal van 6 januari 1947, waarin hij de methode-Westerling goedkeurt, en waarin tevens aan de auditeur-militair mr. Veldhuis wordt opgedragen toe te zien, dat noodzaak niet ontaardt in nodeloos exces, en of de omstandigheden een verzachting toelaten, wordt niet met zovele woorden de uitbreiding van het noodrecht tot andere officieren verboden. De auditeur-militair schreef op 17 januari 1947 naar Batavia, dat, gelet op de wensen van KNIL-officieren en de uitbreiding van het gebied, waarin Westerling opereerde, het hem noodzakelijk voorkwam dit noodrecht toe te staan aan de kapitein Horsthuis. Batavia reageerde niet direct op dit schrijven.

Inmiddels was Vermeulen reeds op 13 januari met ‘noodrechtsbevoegdheid’ naar Paré-Paré vertrokken – naar men moet [44] aannemen met volledige instemming met de kolonel De Vries, die met Vermeulen nog over zijn optreden aldaar heeft gesproken. Op 22 januari vond de hierna op bladzijde 51 besproken vergadering over de datoek van Soeppa te Makassar plaats, waarbij de directeur BB dr. Hoven, de commissaris der Kroon dr. Brouwer en de auditeur-militair ook aanwezig waren, alsmede dr. Lion Cachet, de resident; de kolonel De Vries; de heer Kofman, hoofd NEFIS; dr. Krol, hoofd MID; de chef-staf van de kolonel De Vries J. Breemouer; en de heren Westerling, Stufkens en Vermeulen. Op die vergadering heeft de auditeur-militair,

volgens de geheime nota van de overste Paardekooper van 12 augustus 1949, het standpunt van de procureur-generaal als in het telegram van 6 januari 1947 neergelegd, aan de militaire autoriteiten bekend gesteld. Er is toen dus over 'noodrechtsuitoefening' gesproken. Niet aan te nemen is, dat de aanwezigen niet geweten zouden hebben, dat naast Westerling ook Vermeulen de 'noodrechtsbevoegdheid' bezat. Immers Vermeulen was zelf aanwezig, blijkbaar omdat *hem* en de majoor Stufkens de executie van het gevolg van de datoek speciaal aanging en deze hele zaak hun gebied raakte.

De procureur-generaal reageerde op de brief van mr. Veldhuis met een schrijven van 28 januari 1947 aan de legercommandant, waarin hij zich 'mordicus' tegen de uitbreiding van de noodrechtsbevoegdheid aan andere officieren verklaarde.

De waarnemend legercommandant belegde een bespreking met de pg en de heren Krol, Kofman en mr. Veldhuis, die uit Makassar waren opgeroepen. Het gevolg van deze bespreking is geweest, dat besloten is dat de actie van Westerling gehandhaafd zou blijven en voorts zou worden uitgebreid tot een minimumaantal en een minimum aantal plaatsen. De generaal Buurman van Vreeden heeft daarover een persoonlijk telegram gezonden aan de kolonel De Vries, vermoedelijk op 31 januari, waarbij met nadruk erop gewezen werd, dat het uiterste aan zelfbeheersing bij deze acties werd geëist, terwijl slechts bijzonder uitgezochte officieren met de toepassing van noodrecht mochten worden belast.

Na dit besluit tot uitbreiding heeft mr. Lambers dan in een nota aan de legercommandant gepoogd, enige regelen vastgelegd te krijgen omtrent de vragen, welke misdadigers mochten worden geëxecuteerd en voor welke misdrijven. Deze nota is niet naar Makassar doorgezonden.

Intussen was de uitbreiding tot anderen op Zuid-Celebes al geschied. Omstreeks 25 januari is de bespreking in Bonthain gehouden, waarvan hierboven sprake is geweest. Omstreeks diezelfde tijd is de noodrechtsbevoegdheid ook gegeven aan *alle* officieren, die in terreurgebieden zelfstandig opereerden.

Het telegram van 1 februari 1947 wijzigt deze situatie op bevel van de chef-staf van het AHK.

Wie de bevoegdheid aan alle officieren heeft verleend, is niet gebleken en zal wel niet meer vast te stellen zijn.

Nadien is er een nog grotere verwarring. De troepencommandant wenst, bij zijn telegram van 1 februari, opgave van geschikte officieren c.q. zeer geselecteerde hogere onderofficieren en gelast om anderen de bevoegdheid te

ontnemen. De commandant Inf. XVII telegrafeert op 5 februari naar Bont-hain, dat die bevoegdheid alleen toegekend is aan de actieleiders in hun gebied.

Het hoofdparket achtte slechts twee officieren voor noodrechtsuitoefening geschikt, namelijk de kapiteins Blume en Van Oortmerssen. De kolonel De Vries vroeg echter een opgave en stond toen de noodrechtsuitoefening toe aan de op bladzijde 10 in de daar vermelde lijst genoemde officieren, de kapitein Blume, die ook op de lijst had gestaan, was door de kolonel De Vries geschrapt.

Vermoedelijk is, reeds vóór 5 of 6 februari en wel op 1 of 2 februari het noodrecht bij radiografische mededeling al aan de op die lijst voorkomende officieren verleend, daar het op 5 en 6 februari reeds is toegepast. De majoor Stufkens erkent trouwens, dat hij het op 2 of 3 februari reeds aan de kapitein Rijborz verleend heeft.

Op 15 februari verneemt Batavia dan klachten over wreedheden. De auditeur-militair te Makassar bevestigt op 17 februari, dat excessen voorkomen en krijgt een onderzoek opgedragen. Op 14 februari heeft de kolonel De Vries den kapitein Rijborz reeds de noodrechtsbevoegdheid doen ontnemen, afgezien van de vraag, of de verhalen over hem waar zouden zijn of niet, omdat hij meende dat een officier, over wie aldus gesproken werd, deze bevoegdheden niet moest uitoefenen. De generaal Spoor, inmiddels uit [45] Nederland teruggekeerd, trekt dan alle vergaande bevoegdheden in en gelast terugkeer tot het Voorschrift voor de Uitoefening van de Politiek-Politio-nelle Taak van het Leger (VPTL).

Behalve aan officieren, zou dit zogenaamde noodrecht ook nog verleend geweest zijn aan onderofficieren en zelfs aan een politiemann, indien men aan een aantal verklaringen geloof mag hechten. Hier is echter ook de mogelijkheid aanwezig, dat óf in dit zogenaamde noodrecht een legitimatie is gezocht van een plaatsgegrepen hebbend niet-geoorloofd optreden, óf een onvoldoende of verkeerd regelen van bevelsverhoudingen en zelfstandigheid.

De kolonel De Vries verklaart daaromtrent, naar aanleiding van het vertrek van de onderluitenant Vermeulen van Celebes naar Java:

In de commandovervanging is uiteraard op de gebruikelijke wijze door kapitein Westerling voorzien; of aan deze [namelijk een sergeant en een sergeant-majoor] of meer onderofficieren toepassing van het noodrecht zou zijn verleend is mij niet bekend; ik kan geen reden zien

dat zulks zou zijn gebeurd. De kapitein Westerling bevond zich zelf in de streek rond Barroe en Saidoe, zij het dat hij periodiek naar Makassar kwam voor besprekingen met overste Veenendaal, mij, mijn staf en anderen.

Deze mededeling kan niet geheel juist zijn. Immers stond het DST op Celebes onder bevel van kolonel De Vries. De kolonel De Vries kende het zeer uitzonderlijk karakter van het zogenaamde noodrecht; hij kende het standpunt van de procureur-generaal (*alleen* toevertrouwen aan de kapitein Westerling); hij was op de hoogte gesteld van het rapport van de heer Lambers (zie bladzijde 28) en stemde met diens voorstellen in; hij kende de strijd over de vraag: uitbreiden of niet. De vraag, *wie* dit noodrecht op Celebes zouden toepassen, moet dus wel zijn aandacht hebben gevraagd. Gezien de persoon van de heer Westerling, die vóór alles een in goede gehoorzaamheid optredende officier is geweest, is het niet wel aan te nemen dat deze zulk een verdragende beslissing, om de noodrechtbevoegdheden aan onderofficieren toe te kennen, niet met zijn chef, in casu de kolonel De Vries, zou hebben besproken.

De heer P. van der Plank, die in januari en februari 1947 te Paré-Paré hoofdinspecteur van politie was, verklaart op 23 juli 1949 aan de overste Paardekooper in het vooronderzoek tegen de heren Stufkens, Rijborz en Vermeulen: 'Ik heb inderdaad in enkele gevallen standrecht toegepast op driedubbele moordenaars. Ik had hiertoe machtiging gekregen van kapitein Westerling.' Voor de auditeur-militair mr. A.G. Veldhuis verklaarde Van der Plank op 2 april 1947: 'De zuiveringsactie in Soeppa heb ik zelf aan de commandant DST aangevraagd, het was de hoogste tijd. Ik zelf ben getuige geweest van de zuiveringsactie, ik zelf heb vijftig à zestig zeer beruchte misdadigers, waarvan de schuld volkomen vaststond, neergelegd, het was een opluchting voor de bevolking, wiens vertrouwen ik thans ten volle geniet.'

De heer Westerling weet van zulk een bevoegdheidsverlening aan deze politieman niets af. De vraag kan gesteld worden of deze getuige, die bij de zuiveringsactie in Soeppa een aandeel nam in het doden van de daar bijgedreven mensen, wellicht achterna met deze verklaring een eigenmachtig optreden poot te dekken. Immers: standrecht was door de legercommandant, volgens een door de kapitein Corput aan ondergetekenden gedane mededeling, gesteld op het bezit van wapenen op een zodanige wijze, dat die een bedreiging konden opleveren. Wat hij dus op deze 'beruchte misdadigers' of driedubbele moordenaars, van wie hij niet stelt dat zij op heterdaad

op wapenbezit betraapt waren, zegt toegepast te hebben is de zogenaamde noodrechtbevoegdheid, die wel aan 'het DST' zou zijn verleend, doch, naar de heer Westerling zeer goed wist, aan het KNIL aanvankelijk zelfs was onthouden en slechts na veel aandringen en na besprekingen op het hoogste niveau in Zuid-Celebes aan officieren van de onderdelen van het KNIL in dat landsgebied werd verleend – en dan volgens de getuigen Veenendaal en Stufkens uitsluitend voor die acties, waarbij het DST niet de leiding der zuivering had.

De kapitein Horsthuis meent, dat het noodrecht, enige tijd nadat hij het verkreeg, ook verleend is aan de sergeant-majoor Mangangan of Mangangantoe (bij de noodrechtverlening aan *al* de officieren). De majoor Dom, die de bewuste vergadering van [46] januari 1947 met de heren Veenendaal, Van Oortmerssen en Horsthuis heeft bijgewoond, zegt daaromtrent: 'Ik herinner mij beslist niet, dat sergeant-majoor Mangangan toen ooit het noodrecht heeft gekregen.' Niet duidelijk is, of hij hiermede bedoelt: op die vergadering, of ook: later verkreeg hij het niet. De heer Horsthuis zegt, dat deze verlening vermoedelijk op zijn verzoek is geschied, omdat hij het hele gebied niet kon bestrijken. Enig bewijs, dat deze sergeant-majoor de bevoegdheden van het zogenaamde noodrecht heeft uitgeoefend, hebben ondergetekenden in de stukken niet kunnen vinden. Echter zien zij in deze strijd over de feiten weer een aanwijzing, dat de verlening der exorbitante bevoegdheden toch blijkbaar niet zó streng en precies omschreven is geweest, dat vergissingen uitgesloten moesten worden geacht. Zij menen deze uitspraak te mogen doen, daar de kapitein Horsthuis in zijn verklaringen de indruk van een zeer juiste weergave der feiten wekt. Aan de andere zijde was de kolonel De Vries niet iemand, die links en rechts deze bevoegdheden maar verleende. In het onderzoek van de overste Paardekooper is geen klaar-te in dit geval gekomen en is niet komen vast te staan, of de overste Veenendaal wellicht zo weinig omlijnd is geweest tegenover de kapitein Horsthuis, dat deze inderdaad heeft mogen aannemen, dat ook de sergeant-majoor het noodrecht bezat, dan wel of de kapitein Horsthuis zelf zich vergist heeft.

De SMI Inf. KNIL J. Wolff, die bij het DST diende en onder commando van de onderluitenant Vermeulen in het Parése is opgetreden en na het vertrek van Vermeulen het DST in Mandar commandeerde, verklaarde dan ook aan de overste Paardekooper:

Toen de onderluitenant uit het Parése vertrok heb ik van de onderluitenant een 'blanco volmacht' meegekregen. De term 'noodrecht' ken

ik niet; wij noemden de bevoegdheden, die het noodrecht gaf ‘blanco volmacht’. Ik kreeg opdracht om ten noorden van Madjene een strafexpeditie te houden. Ik mocht naar mijn mening echter niet executeren. Ik had wel de indruk, dat verschillende ondercommandanten van de DST meenden dat zij wel die ‘blanco volmacht’ hadden. Ik zelf heb altijd gedacht, dat alleen Westerling en Vermeulen die ‘blanco volmacht’ hadden.

Indien de heer Westerling bij deze tot het DST behorende man de indruk wekte, dat alleen hij en Vermeulen de bevoegdheden van het noodrecht bezaten en niet eens het gehele DST, althans in zijn onderofficieren, dan is toch niet wel aan te nemen, dat hij die bevoegdheden eigenmachtig aan aan niet-militair, de politiemans Van der Plank, zou hebben verleend en verdient Westerlings verklaring daaromtrent geloof. Bovendien is aan ondergetekenden gebleken, dat Westerling een zeer sterke discipline bij zijn troep handhaafde en de leiding steeds sterk in eigen hand hield. Een vuurpaniek, als te Galoeng-Galoeng is ontstaan, zou onder de leiding van de kapitein Westerling onmogelijk moeten worden geacht. Iemand laten doden zonder dat hij, de leider, zelf zich van de zware schuld van de betrokkene overtuigd had was (na vele getuigenverklaringen ook van inheemsen) bij de kapitein Westerling uitgesloten – hoe men verder ook over het tot stand komen van die overtuiging denken moge.

Dat de heer Westerling daarom de onderluitenant Vermeulen gemachtigd zou hebben de noodrechtsbevoegdheid toe te kennen aan onderofficieren van het DST, in het bijzonder aan de in de stukken genoemde sergeant Coppens, die buiten tegenwoordigheid van deze onderluitenant bij acties onder leiding van de kapitein Rijborz de indruk maakte van een zelfstandig optreden in het werk der zogenaamde zuivering, komt ondergetekenden ongeloofwaardig voor. Verder menen zij dat de sergeant Coppens onder leiding van de kapitein Rijborz is opgetreden en met diens volle instemming en dus machtiging deze taak van zuivering heeft vervuld – waarbij de verantwoordelijkheid echter bleef voor rekening van de kapitein Rijborz en diens onmiddellijke chef, de majoor Stufkens. Deze verklaarde op 13 april 1949 voor de overste Paardekooper, dat hij (de majoor) het ‘standrecht’ (lees: noodrecht) bezat op de dag, dat Vermeulen zijn vak verliet en voegt erbij: ‘De nog gebleven DST-militairen hadden geen bevoegdheden buiten mij om.’

VI. HET DODEN VAN REEDS IN EEN HUIS VAN BE-
WARING TEN BEHOEVE VAN EEN ONDERZOEK OP-
GESLOTEN GEVANGENEN

[47] Op bladzijde 11 en volgende hebben ondergetekenden reeds vermeld de opvatting van de kolonel De Vries, dat ook djahats aan terreurmisdrijven, die kortere of langere tijd in een gevangenis hadden gezeten, konden worden terechtgesteld, alsmede de mening van de resident, de heer Lion Cachet en van een aantal officieren.

In het gebied van de kapitein Horsthuis is dit doden van gevangenen enkele malen voorgekomen. De ondergetekenden bedoelen daaronder niet de zogenaamde djahats, die bij een actie gevangengenomen werden en door de kapitein Horsthuis werden overgegeven aan het bestuur, dat dan hun zaak summier onderzocht en hen (meestal op dezelfde dag en hoogstens, als zij laat waren ingeleverd, de volgende morgen) weer overdroeg aan de kapitein Horsthuis met het advies, zulk een man te doden, waarop zij dan door deze kapitein of op zijn bevel voor de ogen der bevolking werden neergelegd. Immers dit viel kennelijk onder de zogenaamde noodrechtsbeschouwing, die daarbij, als summiere rechtspleging met onmiddellijke executie ter plaatse, nog het meest zuiver werd toegepast.

De kapitein Horsthuis verklaart echter op 28 juli 1949 aan de overste Paardekooper, dat hij eenmaal een negental mannen van het bestuur heeft overgekregen.

Deze mannen heb ik aangevoerd gekregen van de magistraat. Zij waren des doods schuldig bevonden te worden door de adatsleden, het bestuur en door mij. Ik heb hen neergelegd.

En op 6 september 1947 verklaarde hij:

De mensen, die door de onderzoekende ambtenaren schuldig werden bevonden aan moord of andere ernstige misdrijven en deswege naar het oordeel van die ambtenaren moesten worden doodgeschoten, werden aan ons overgegeven ter executie. [...] Het onderzoek werd gehouden door magistraat en mantripolitie, de militairen gingen niet uit eigen beweging mensen uit de gevangenis opvragen.

Kennelijk ging het bij deze gevangenis aldus: de magistraat en de mantripolitie beoordeelden, of een gevangene des doods schuldig was. Meenden

zij van ja, dan gaven zij die gevangene over aan het militaire apparaat ter executie. Uit de stukken is niet gebleken, of de kapitein Horsthuis dan nog persoonlijk de gevangene verhoorde, of dat hij zijn oordeel omtrent de al of niet juistheid van het 'advies' grondde op wat hem door de magistraat en de mantripolitie waren medegedeeld.

In elk geval mag men constateren, dat er op deze, naar de rechtsregelen daartoe niet bevoegde en wellicht ook niet bekwame mensen, een zware verantwoordelijkheid is gelegd en aan hen wel een zeer exorbitante macht is verleend in dit samenspel van burgerlijke en militaire autoriteiten. Daar hier de medewerking van het civiel bestuur werd gevraagd, kunnen de hoofden van dat bestuur zich niet aan de verantwoordelijkheid voor wat gebeurde onttrekken met de op bladzijde 39 vermelde uitspraken, namelijk dat het adathoofd wel zijn oordeel uitspreekt over de gedragingen van een betrokkene, doch voor de executie niet de verantwoordelijkheid draagt en dat de verantwoordelijkheid voor dit handelen alleen op de militairen drukt en niet op de burgerlijke bestuursambtenaren (die echter óf zelf, óf in onder hun gezag optredende diensten of personen daaraan medewerkten). Tot aan de terugkeer van ondergetekenden uit Indonesië was deze verantwoordelijkheid helaas nog niet breed onderzocht. Eenzelfde verdeling van de verantwoordelijkheid bij een actie van de kapitein Westerling blijkt uit een verklaring van de heer Mappasolong, controleur BB te Takalar, op 11 april 1947 voor de commissie-Barendrecht afgelegd, waarin hij zegt: 'de mantripolitie en kapitein Westerling hebben geregeld, dat een aantal opstandelingen' (namelijk achttien) 'uit de gevangenis zijn gehaald en door militairen afgemaakt. Ik dacht, dat die personen verhoord zouden worden.' Daar er inderdaad van gevangenen gebruik is gemaakt voor het verschaffen van inlichtingen omtrent moordende en rovende bendes en het verhoor van gevangenen daartoe blijkbaar (men zou dit uit enkele mededelingen kunnen concluderen) ook wel door mensen van het DST plaatsvond, mag men zonder een nader onderzoek, de verantwoordelijkheid van deze controleur niet aannemen. De vraag blijft open, of de politie op enig bevel heeft gehandeld, dan wel die verantwoordelijkheid, evenals in andere plaatsen, zelf op zich genomen heeft, en in dit geval dan de volle, daar de kapitein Westerling ontkent, zelf mensen uit de gevangenis te hebben gehaald, behoudens een, namelijk Ali Malakka, die hij speciaal bij de MP heeft opgevraagd en in [48] Limboeng heeft doodgeschoten, omdat hij op de bevolking aldaar zulk een grote invloed had. De luitenant J. Boom verklaarde op 26 april 1949 voor de overste Paardekooper:

Ik heb ook eenmaal een stuk of zes gevangenen geëxecuteerd met akkoordbevinding van het HPB Wesseling en in overeenstemming met het adathoofd ter plaatse. De betrokkenen personen waren door deze bestuursambtenaren schuldig bevonden. Zij zijn geëxecuteerd door een vuurpeloton.

Dit is vermoedelijk geschied te Boeloekoemba, waar de heer mr. J.J. Wesseling, controleur BB, gestationeerd was en dus als hoofd plaatselijk bestuur (HPB) kon worden aangemerkt. Helaas blijkt niet, op welke datum dit is geschied. Het zou, voor de beoordeling van de houding van de resident dr. Lion Cachet, interessant zijn om vast te stellen, of deze van dit feit heeft kennis gedragen vóór de vergadering in Bonthain, waar deze aanwezig was en waar een nadere precisering van het zogenaamde 'noodrecht' zou hebben plaatsgevonden.

Te Paré-Paré heeft op 14 januari 1947 op de pasar de executie plaatsgevonden van een aantal gevangenen. Uit verschillende verklaringen volgt, dat de onderluitenant Vermeulen op 13 januari te Paré-Paré is aangekomen en op dezelfde dag nog een bespreking heeft gehad met de majoor Stufkens, de kapitein Rijborz, de vaandrig Haacke en nog een onderofficier van het KNIL, waarbij is gesproken over deze gevangenen, wier executie de volgende dag plaatsvond. Volgens een uittreksel uit het arrestantenregister 1947 van het detachement I MP II te Paré-Paré, getekend door de detachementscommandant van I MP II de SMI L. de Zeeuw, heeft de executie op 14 januari 1947 plaatsgevonden. De kapitein Rijborz moet zich dus vergissen, als hij de komst van Vermeulen op 5 januari stelt en voor de executie dan ook een andere datum suggereert.

Dit uittreksel vermeldt 24 namen. Eronder staat vermeld, dat deze personen volgens de sergeant Mohrman J.W. alg.stbn. 96652 van I MP II detachement te Paré-Paré op 14 januari 1947 op de autobusstandplaats aldaar zijn geëxecuteerd, echter met de opmerking, dat sergeant Mohrman niet kan verklaren dat La Soepoe tot de geëxecuteerden behoorde en dat Andi Isa en Andi Mapatola, die niet op dit register voorkomen, *wel* bij die gelegenheid doodgeschoten zijn. Men zou dan dus tot 24 min 1 plus 2 of 25 slachtoffers komen. In de stukken wordt telkens over de '23 gevangenen' gesproken, doch zonder dat blijkt van een onderzoek om het getal nauwkeurig vast te stellen. Op grond van de getuigenverklaring van de majoor Stufkens moet worden aangenomen, dat Andi Isa en Andi Mapatola inderdaad tot de gefusilleerden behoorden, zodat het getal van 25 wel juist moet zijn. Ook de heer P. van der Plank vermeldt het doden van Andi Isa bij deze gelegenheid

en spreekt dan ook van de 23 mannen met Andi Isa. De 23 gevangenen (van Andi Isa en Andi Mapatola kan dit niet nagegaan worden) waren op diverse data sinds 6 november 1946 aangehouden en bij de MP in bewaring, met uitzondering van drie hunner namelijk van A. Sinta (voor wiens arrestatie geen reden staat opgegeven); La Oepe (die verdacht werd van samenwerking met Andi Selle); La Soepoe (zonder opgave van arrestatiereden), die alle drie op 13 januari 1947 waren aangehouden; en La Makka Daeng Parani, die als verdacht van samenwerking met kwaadwilligen op 14 januari 1947 was gearresteerd op last van de inlichtingendienst. Onder deze gevangenen bevond zich een mantri-boswezen, met name La Noemang. Diens dochter, die echter *niet* in het arrestantenregister is vermeld, stond volgens een aantal verklaringen van de bij executie betrokkenen, tussen de gevangenen in en moet dus wel als gevangene zijn aangegeven. Dit meisje is niet doodgeschoten, doch wel aldus getuige geweest van het doden van haar vader!

Volgens de SMA-KNIL, E.H. Pieters, die destijds bij de MID te Paré-Paré diende en die de gevallen der '23 gevangenen' had onderzocht, waren dit allen zware gevallen. Hij spreekt van 'halsmisdrijven'. Volgens de opgave der arrestatieredenen waren er inderdaad gevallen bij, waarin een verdenking bestond van het werpen van handgranaten, het bezit van handgranaten, of samenwerking met handgranaatwerpers, dus 'standrecht'-gevallen. Echter waren *deze* mensen reeds wekenlang deswege in bewaring geweest. Deze getuige vermeldt, dat zij voor een deel bij de civiele politie zaten, omdat de MP-cellen vol waren. Sjech Hasan bin Achmad Alamoedi, lid van het parlement NIT en tevens lid van de Zuid-Celebesraad is op 4 april 1947 door [49] de overste Paardekooper hierover gehoord. Hij deelde mede, dat hij op verzoek van de zelfbestuurder van Maloesetassi, bij wien hij de wenende vrouw van La Makka aantrof, naar de woning van de majoor Stufkens was gegaan om over de arrestatie van La Makka te spreken; dat deze evenwel naar de pasar was; dat hij hem op de pasar aantrof en daar twee rijen mannen gehurkt zag, onder anderen de mantri-boswezen en anderen, die behoorden tot een subversieve organisatie; dat hij aan de majoor Stufkens vroeg of het waar was dat La Makka naar Makassar zou worden gebracht; dat deze antwoordde dat het niet waar was, terwijl de kapitein Rijborz zeide: 'sebentar klaar'; dat hij toen naar de zelfbestuurder terugging en even later hoorde schieten en vrouwen hoorde gillen; dat hij de lijken zelf heeft zien liggen; dat de schoolkinderen van de Indonesische school het schouwspel niet hebben kunnen zien, omdat het geen speeltijd was; dat hij dit heel zeker wist; dat het wel mogelijk was dat de onderwijzers het gezien hebben, maar dat de straten, welke naar

de autobussenstandplaats leidden, waren afgesloten; dat al de gefusilleerden naar zijn mening door de rechter ter dood veroordeeld zouden zijn; dat alle lijken in een graf moesten worden begraven en niet door familieleden op adatrechtelijke of op godsdienstige wijze begraven mochten worden; dat de majoor Stufkens des avonds verschillende vooraanstaande personen bij elkaar heeft geroepen en heeft gezegd, dat deze mensen gedood waren omdat zij ondanks waarschuwing hadden meegedaan aan extremistische acties en dat niemand was afgemaakt van wie niet volledig vaststond dat hij schuldig was; dat hij van oordeel is, 'dat het straffe optreden van het leger volkomen gerechtvaardigd was, mits maatregelen zijn genomen dat geen onschuldigen het slachtoffer werden.'

De heer J.R. Onken, sergeant MP-KNIL, verklaarde, dat hij tezamen met de sergeant-majoor De Bruyn een lijst had opgesteld van schuldigen aan subversieve actie. Dezen werden overgebracht naar de pasar; daar hield de onderluitenant Vermeulen een korte toespraak waarin hij zeide dat die mannen extremisten waren en dood moesten, waarop Vermeulen met enkele DST'ers begon te schieten.

De opperwachtmeester Albert Schultz, instructeur van het KST, destijds sergeant, maakte deel uit van het vijf man sterke executiepeloton. Hij zegt: 'Ik hoorde Vermeulen zeggen, dat deze mannen, die daar voor ons zaten, djahats waren en op last van majoor Stufkens moesten worden geëxecuteerd. Er is geconstateerd, dat de geëxecuteerde mannen ook werkelijk dood waren, wij deden dit zelf. Er stond een vrouw tussen de mannen waarvan er sommigen zaten en anderen hurkten.'

Er zijn in de verklaringen omtrent deze gebeurtenis drie feiten, die niet geheel opgehelderd zijn, namelijk:

1. wie de verantwoordelijkheid voor het neerschieten heeft te dragen.
2. wie de schuld der gefusilleerden heeft beoordeeld.
3. wie het verbod van begraven naar adatrechtelijke of godsdienstige wijze heeft gegeven.

De majoor Stufkens beweert, dat de onderluitenant Vermeulen vroeg, deze gevangenen naar de pasar te brengen. De pasar en het terrein daaromheen zijn toen ontruimd. De majoor dacht: 'hij gaat ze onderzoeken en dan neerschieten'. Maar Vermeulen schoot ze, met behulp van vier of vijf man van het DST, gelijk dood. De majoor Stufkens, de kapitein Rijborz, de vaandrig Haacke, de onderluitenant Dhoolaege en de sergeant-majoor De Bruyn van de MP waren erbij tegenwoordig, evenals de (meergenoemde) luitenant van de TRI: Abdoel Latif. Een défilé van de schoolkinderen heeft niet plaatsge-

vonden. ‘Wel had ik gedacht,’ zegt de majoor verder, ‘dat de executie zou plaatsvinden maar niet zonder nader onderzoek.’ Hij greep echter niet in. Later heeft hij er met Vermeulen over gesproken en die zei, dat dit optreden door de kolonel De Vries gesanctioneerd werd.

De onderluitenant Vermeulen zegt, dat in de bespreking van 13 januari ook gesproken is over een stel gevangenen. Hij weet zich echter niet te herinneren, hoe dit gesprek is gelopen en wie feitelijk de beslissing heeft getroffen, dat deze mannen moesten worden geëxecuteerd. Wel is door hem gezegd, dat een dergelijke executie in het openbaar zou moeten plaatsvinden om te laten zien dat er een nieuwe wind ging waaien in het optreden van de militairen tegenover de rampokkers en terroristen.

[50] De kapitein Rijborz verklaart, dat Vermeulen op een goed moment gevraagd heeft of zij een stel djahats hadden, waarop zij (hij en de majoor Stufkens) bevestigend hebben geantwoord en gaat verder: ‘Wij begrepen toen wel nadat Vermeulen had gevraagd: “Wilt u die naar de pasar laten brengen” dat deze djahats geëxecuteerd zouden worden.’

Wat het hierboven vermelde tweede feit betreft kan Vermeulen niet zeggen, wie de beslissing heeft genomen voor welke misdrijven wel en voor welke misdrijven niet de kogel moest worden gegeven.

Hij ziet zowel Stufkens als zichzelf verantwoordelijk. Hij merkt op, dat hij nooit verboden heeft, dat lijken volgens de mohammedaanse ritus zouden worden begraven, een verklaring die in strijd is met de verklaring van Pasilong, pabitjara Kaijang, lid van het zelfbestuur van Balanipa. De majoor Stufkens geeft wel toe, dat er op 1 februari 1947 op *zijn* last een 26-tal ALRI-mannen uit de gevangenis zijn gehaald en geëxecuteerd bij de zuivering in het gebied van Madjene en Galoeng-Galoeng. Hij heeft aan Vermeulen *de opdracht* daartoe gegeven, zegt hij. Men krijgt dan ook de indruk dat de executie te Paré-Paré ook in gemeenschappelijk overleg, onder beider verantwoordelijkheid, is geschied.

Wat de beoordeling der schuld betreft staat tot nog toe slechts vast, dat de sergeant-majoor De Bruyn en de sergeant Onken de lijst der gefusilleerden hebben vastgesteld. In hoeverre deze lijst is nagegaan door anderen, dan wel of alle betrokken superieuren deze lijst, al of niet op hun kennis van personen en verhoorsresultaten, kortweg hebben geaccepteerd, staat (behoudens ten aanzien van Vermeulen, die immers geen onderzoek meer instelde) niet vast. Vermeulen verklaarde, dat een onderzoek zijnerzijds volstrekt overbodig was, daar dit onderzoek op last van de majoor Stufkens al had plaatsgevonden. Dit had de majoor hem de dag tevoren op de bespreking medegedeeld.

Dit doodschieten van gevangenen te Paré-Paré heeft het onderwerp van een gedachtewisseling uitgemaakt op een aldaar gehouden bespreking, waarbij aanwezig waren de resident dr. C. Lion Cachet, de overste Veenendaal, de majoor Stufkens, de kapitein Rijborz, de onderluitenant Vermeulen en enige bestuursambtenaren, in elk geval één namelijk de heer D.F. Uhlenbeck, van januari 1946 tot 30 augustus 1947 controleur te Sidenreng-Rappang. Dit is de vergadering van 19 januari 1947, op bladzijde 38 ook vermeld. Volgens de overste Veenendaal is hij, toen hij van het doodschieten van gevangenen hoorde, met de resident Lion Cachet naar Paré-Paré gegaan. Deze laatste zegt, dat de assistent-resident van Paré-Paré hem telegrafisch van dit doodschieten van 23 mannen op de pasar op de hoogte heeft gesteld en dat dit een van de redenen van zijn reis was. De andere was een ingrijpen van de majoor Stufkens in aangelegenheden betreffende bestuur. De overste Veenendaal zegt, dat het hem en de resident ging om gevangenen, die onder jurisdictie stonden van de civiele autoriteiten, in casu de controleurs en de assistent-residenten. Het doodschieten van dergelijke gevangenen werd toen uitdrukkelijk verboden. Hij verduidelijkt dit dan nader: 'Het ging om mensen die overgeleverd waren, of beschouwd moesten worden als te zijn overgegeven aan de civiele autoriteiten, na gesloten onderzoek tegen hun persoon.' De resident zegt: 'Ik heb geen verschil gemaakt tussen civiele en militaire gevangenen, omdat de algemene regel geldt, dat militaire gevangenen aan de Justitie moeten worden overgegeven.' Deze laatste opvatting is ongetwijfeld de juiste. Er waren hier immers zojuist door de militairen gevangenen onder, nog niet ter onderzoek overgegeven. Men kan bovendien ook van de overigen niet zeggen dat *vaststaat*, dat zij aan de Justitie waren overgedragen. Wegens plaatsgebrek in de MP-cellen waren zij in de gevangenis ondergebracht. De onderluitenant Vermeulen heeft tegen dit verbod bezwaar gemaakt, daar de mogelijkheid bestond, dat de leiders van subversieve acties een milder lot voor het gerecht zou kunnen zijn beschoren, dan [51] de in het veld gegrepen volgelingen. Hij heeft voor die zienswijze uitgebreid gepleit en daarbij blijkbaar toch wel iets bereikt, zij het ook niet op die vergadering, doch enige dagen later.

Op 22 januari 1947 was er een vergadering te Makassar, waar aanwezig waren dr. Hoven, directeur BB; dr. C. Lion Cachet; de commissaris der Kroon, dr. Brouwer; de kolonel De Vries; het hoofd van de NEFIS R.W. Kofman; het hoofd van de MID dr. G.L. Krol; de kapitein Westerling; de majoor

Stufkens; de onderluitenant Vermeulen; de chef-staf HGOB J. Breemouer en de officier van justitie mr. A.G. Veldhuis. In een nota ter oriëntatie van de procureur-fiscaal bij het Hoog Militair Gerechtshof d.d. 12 augustus 1949 noemt de overste J.L. Paardekooper, de ontwerper van die nota, deze vergadering 'de spil waaromheen al deze zuiveringsacties en de bevoegdheden daartoe gewezen waren'. Deze vergadering was belegd naar aanleiding van de vraag, wat er diende te geschieden met de datoek van Soeppa: Andi Abdullah Baoe Massepe, die op 14 augustus 1946 was gevangengenomen, en twintig leden van zijn familie of leden van zijn gevolg.

De overste Paardekooper, die als raadsheer-commissaris met het onderzoek in de zaken tegen de verdachten Stufkens, Rijborz en Vermeulen was belast, die zich van deze taak naar het oordeel van ondergetekenden in een volkomen objectieve, correcte en, naar blijkt uit de door hem onderzochte dossiers, degelijke wijze gekwetten heeft en alles heeft gedaan om, meer dan twee jaren nadat de feiten gepleegd waren, toch een zo juist mogelijke constructie ervan te verkrijgen, zegt in die nota over deze vergadering het volgende:

Op deze vergadering werden door de officier van justitie en resident betoogd dat de datoek van Soeppa op een of andere wijze geliquideerd moest worden. Wel bracht de officier van justitie nog naar voren het bezwaar dat de datoek reeds vijf maanden in preventieve hechtenis zat en men hier toch niet meer kon spreken van een militaire actie in noodrecht geboren. Ondanks dit werd toen uitdrukkelijk met instemming van alle aanwezige autoriteiten, waaronder ook dr. Hoven, overeengekomen, dat de datoek van Soeppa op een wijze overeenkomende met de adat moest worden geëlimineerd en dat hij daartoe overgegeven zou worden aan de DST. Hoe belangrijk ook de datoek zelf was, ten deze is mede zeer belangrijk wat werd besloten omtrent de vier of vijf naaste medewerkers van de datoek, onder anderen de familieleden Andi Makasaoe en Andi Pawilloi en voorts een groep van ongeveer vijftien mannen, trawanten van de datoek van Soeppa. Men is tot het besluit gekomen, dat een commissie van vijf personen zou uitmaken of de meest aanzienlijken rond de datoek Soeppa, Andi Pawilloi cum suis zich schuldig hadden gemaakt aan terreurmisdrijven. Deze commissie bestond uit de heren Kofman, Krol, Soumokil, Van der Pol en Baoesat. Deze commissie is toen na een onderzoek ter plaatse te Pinrang tot de overtuiging gekomen, dat deze personen inderdaad schuldig waren

aan terreurisdrijven en werden deshalve ter executie overgegeven aan de DST. Ten aanzien van de vijftien anderen werd bepaald, dat deze zonder meer door de DST konden worden geëxecuteerd. Op deze vergadering is dan ook min of meer het principe opgesteld, dat belangrijke gevangenen, dat wil zeggen van voornaam bloed, niet konden worden geëxecuteerd zonder toestemming van het BB, dat evenwel ten aanzien van andere gevangenen de DST-conunandant kon doen wat hij wenste. Dit laatste is wel niet met zoveel woorden vastgesteld, doch dit is de strekking geweest. Toen dan ook na afloop van de vergadering majoor Stufkens en onderluitenant Vermeulen aan de resident vroegen of zij de dertig gevangenen van Rappang konden krijgen, uiteraard ter executie en niet ter onderzoek, lag het dan ook volkomen in de lijn dat zowel kolonel De Vries als de resident dr. Lion Cachet, hiertoe hun toestemming gaven. De resident ontkent dit overgeven ter executie min of meer. De controleur van Rappang had namelijk, toen de resident op een vergadering te Paré-Paré op 19 januari 1947 zijn verbod tot doodschietsen van gevangenen had uitgesproken, in overeenstemming met dit verbod geweigerd deze dertig gevangenen uit te leveren aan de DST. Het punt van executie van gevangenen was te Paré-Paré ter [52] sprake gekomen. Er was toen vermoedelijk inderdaad een verbod geweest civiele gevangenen te executeren, doch gezien de vergadering te Makassar op 22 januari 1947 moet inderdaad worden aangenomen dat dit verbod is ingetrokken. Vasthoudend aan de omschrijving, die de PG geeft van de actie, is de onderscheiding tussen civiele en andere gevangenen irrelevant.

De datoek Soeppa had in mr. Tadjoeeddin Noor bij de luitenant-gouverneur-generaal een voorspreker en aan Makassar werd geseind, mede door toedoen van deze Indonesische autoriteit, dat de datoek Soeppa niet mocht worden geëlimineerd. De resident heeft omstreeks dezelfde tijd een telefonisch gesprek gevoerd met dr. Hoven over de datoek Soeppa en andere betrokkenen (het meervoud hiervan is van belang). Het resultaat is geweest, dat uitdrukkelijk ten aanzien van de datoek Soeppa een uitzondering is gemaakt. Met andere woorden wat omtrent de datoek Soeppa was besloten op de grote vergadering te Makassar moest worden ingetrokken, ten aanzien van andere betrokkenen vindt men in deze telegrammen niets. De ongeveer vijf hoofdmannen rond de datoek van Soeppa, door de commissie-Kofman, -Soumokil enzovoort schuldig bevonden en de andere vijftien leden van het ge-

volg van de datoek, zijn derhalve gevangengehouden en later op die plaatsen waar zij vandaan kwamen en terreur hadden uitgeoefend door de DST geëxecuteerd, ieder waar hij thuishoorde.

In een door de heren Kofman en Krol opgesteld verslag betreffende politieke achtergronden der verzetsactie in Zuid-Celebes, afdeling Paré-Paré, onderafdeling Paré-Paré en Pinrang, d.d. 5 februari 1947 voor de luitenant-gouverneur-generaal opgesteld, moet een verslag van deze vergadering zijn opgenomen. Ondergetekenden hebben dit niet kunnen inzien.

De conclusie, dat het fusilleren van gevangenen van niet voornamelijk bloed hiermede inderdaad aan het inzicht der met zogenaamde noodrechtsbevoegdheid bekleedde actieleiders werd overgelaten komt ondergetekenden juist voor. Men moet hun handelen dan ook in dit licht bezien. En men begrijpt nu ook beter de houding van dr. Lion Cachet, dat het fusilleren van deze gevangenen bij uitsluiting een zaak was der militaire autoriteiten. Wat niet wegneemt, dat hij gelastte ze over te geven aan die autoriteiten.

Van belang is nog dat dit 'vieren van de teugel' zonder welomlijnde instructies geleid heeft tot een dubbel excessief handelen. Uit de stukken krijgt men de indruk, dat er inderdaad officieren zijn geweest, die gevangenen medenamen naar de plaats van het misdrijf, waarvan zij verdacht werden, en hen dan aldaar, nadat bij confrontatie hun schuld aan een halsmisdrijf was vastgesteld, neerlegden. In vele gevallen zijn echter gevangenen, die schuldig geoordeeld werden, *zonder confrontatie of verder onderzoek* neergeschoten op de plaats van hun inwoning of in de streek, waar zij bekend waren. De heer Lambers wees er voor de overste Paardekooper op, dat de betrokken commandanten, voor zover hem bekend, geheel in de te kiezen methodes op hun eigen oordeel en subjectief inzicht waren aangewezen; dat zij geen juristen waren; en dat het niet onwaarschijnlijk is, dat zij zich niet gerealiseerd hebben, dat zij met een en ander excessief handelden. Immers anderen met hoger verantwoordelijkheid en beter inzicht in deze vraagstukken, hadden excessieve bevoegdheden, gegrond op een staat van nood, geconstrueerd.

De Heer Kofman zei bij zijn verhoor in het vooronderzoek:

Op deze vergadering [namelijk die van 22 januari 1947] werd na ampele overwegingen besloten de datoek zonder hem te berechten te executeren. Hieruit blijkt dus, dat de hoogste autoriteiten in een uitzonderingsgeval toch ook over het bezwaar heen stapten om een gevangene die reeds enkele maanden in arrest zat te liquideren.

Er was om deze datoek van Soeppa blijkbaar al heel wat te doen geweest. Volgens de heer Baoesat, magistraat te Makassar en lid van het parlement van Oost-Indonesië, heeft deze datoek in Rappang verteld, dat hij in 1938 al een brief van de keizer van Japan had ontvangen, en zou hij deze brief in 1942 aan de bevolking getoond hebben. Hij gedroeg zich tijdens de bezetting als een echte 'Jappenknecht', chauffeurde voor ze en poetste zelfs de schoenen van de Japanse [53] assistent-resident van Paré-Paré. Op een bijeenkomst onder leiding van de majoor Herman en de CONICA dr. Lion Cachet met zelfbestuurders en hoofden van onderafdelingen, belegd om hun samenwerking met de Nederlanders weer te regelen, tekende de datoek van Soeppa een bereidverklaring daartoe. Het was voor hem evenals voor de datoek van Loewoe, de aroempone, de karaeng Gatarang en nog enige anderen slechts een schijnmanoeuvre. De strijd met de soelewatang van Sawitto werd door de datoek van Soeppa, evenals door Andi Pawelloi, voortgezet en daarbij trokken zij de partij van het verzet. De soelewatang rapporteerde, volgens de heer T. de Koning, destijds controleur van Pinrang, enige malen dat het verzet in de Adjatapparang geleid werd door de datoek van Soeppa, doch werd als een persoonlijk tegenstander van de datoek niet geloofd. De heer M. Peddemors, destijds assistent-resident in Paré-Paré, vertrouwde hem en droeg hem zelfs de arrestatie van verdachte personen op.

Men kan zich de verontwaardiging en verbittering dus voorstellen, toen kwam vast te staan dat deze man een dubbelspel had gespeeld en verantwoordelijk was voor vele knevelarijen, moorden en andere terreurdaden.

Toen de onderluitenant Vermeulen in het Parése begon te zuiveren heeft het lot van de datoek van Soeppa reeds voorwerp van bespreking uitgemaakt in Makassar.

Een telegram gemerkt CU 115 op 18 januari door de kapitein Westerling aan onderofficier Vermeulen commandant-DST Paré-Paré gezonden luidt:

Onder geen herh geen omstandigheden Andy Pawiloi doodschieten
(.) idem herh idem Datoe van Soepa en Soelawateng van Soeppa (.) na
gebruik beiden onm opsturen Makassar einde 01.18.1130h

Op dezelfde datum heeft onderluitenant Vermeulen aan de kapitein Westerling getelegrafeerd (gedateerd 01.18.0900 h):

het spijt mij erg, dat de twee gebrachte personen terug moeten keren,
als deze gespaard moeten blijven dan vraag ik moeten wij verder gaan

dit zijn de hoofddaders autos kan ik onmogelijk missen, moeten de 2 toegevoegde gel van transport voorzien

Men krijgt hieruit de indruk, dat twee van de drie genoemden onder geleide van Makassar naar Paré-Paré waren gebracht met de mondelinge opdracht, dat zij weer (na gebruik tot het geven van inlichtingen) naar Makassar terug moesten; dat de onderluitenant Vermeulen, in zijn simpel rechtvaardigheidsgevoel uitredenerend van zijn blanco-volmachten, daartegen bij zijn chef heeft geprotesteerd en dat die chef toen de order telegrafisch nog eens heeft bevestigd.

Ondergetekenden wijzen erop, dat de heer Westerling, naar hun indruk omtrent diens opvattingen, deze opdracht op bevel van een chef moet hebben gegeven, en dat dit alles weer aantoonde de goede discipline, die de kapitein Westerling voor zichzelf en in zijn verhouding tot zijn ondergeschikte handhaafde. Er is geen sprake van, dat de kapitein Westerling, zoals soms is verondersteld, maar 'raak deed'. Op de vergadering van 22 januari 1947 (waarbij Vermeulen aanwezig was) werd toen besloten, dat de datoek zou worden gedood op een wijze, die met de adat overeenkwam, namelijk zonder dat zijn bloed op de aarde vloede.

Er gaat dan ook een telegram uit, luidende:

Dienstaanwijzing S

Van: HGOB Makassar 01 24 1600 h

Aan: CLT Vermeulen Cdt DST Pinrang

nr. 954 van Kapt. Westerling R.P.P.(.) Het Tgm CU 115 wordt ingetrokken einde 01 24 1600 h.

Niet duidelijk is, waarom deze intrekking eerst op 24 januari heeft plaatsgevonden, dus twee dagen na de vergadering en waarom deze intrekking telegrafisch is geschied en niet direct na de vergadering door aan eenvoudige notitie of brief. Het vermoeden ligt dan ook voor de hand, dat er onmiddellijk na de vergadering opnieuw overleg is gepleegd over de datoek van Soeppa. Misschien met Java? In elk geval krijgt de onderluitenant Vermeulen op 27 januari 1947 wederom een telegram van de kapitein Westerling, luidende: 'telefonisch van Procureur-Generaal onder geen voorwaarde Datoe van Soeppa en Soelewateng ter dood brengen einde 01 27 1545 h.'

[54] Dit was aan de vooravond van de actie in Soeppa, die op 28 januari plaatsvond. De majoor Stufkens was reeds gewaarschuwd door mr. Soumo-

kil, dat deze gehoord had, dat de datoek gespaard moest worden. Over de andere adellijke personen werd echter niet gesproken. De majoor ontving op de avond van de 27e januari nog een codetelegram van de kolonel (sc. de kolonel De Vries), waarin de mededeling over de datoek werd bevestigd. Daarna kwam het hierboven geciteerde telegram van Westerling aan Vermeulen binnen.

Bij de actie in Soeppa zijn wel gedood Andi Makasaoe, de leider van de Tolaoetangsectie, Andi Mangkaoe en misschien nog een, zegt de majoor Stufkens. Zij zijn uit Pinrang overgebracht en gedood volgens de adat, die voorschrijft, dat hun bloed niet op het land vloeit; wél mag de aarde zich over hen sluiten. Daarom zijn zij doodgeschoten in een prauw op zee in tegenwoordigheid van de kapitein Rijborz, een man van het DST en de luitenant Molenkamp. Volgens de majoor Stufkens is deze wijze van uitvoering door hem op de vergadering van 22 januari ter sprake gebracht. Hij had de indruk, dat men ermede akkoord ging.

De onderluitenant Vermeulen heeft verklaard, dat hij de vijftien leden van het gevolg, die aan hem zijn overgegeven, in groepjes van twee of drie heeft medegenomen naar de diverse plaatsen van acties en ze daar heeft neergelegd, na hen als inlichters te hebben gebruikt.

De datoek van Soeppa is, naar de majoor Stufkens meent op 1 februari 1947, neergelegd bij een ontvluchtingspoging. Volgens de onderluitenant Vermeulen werd de datoek op een vrachtwagen door een patrouille meegenomen, om ten noorden van Pinrang enige verdachten aan te wijzen. Hij zat los op de auto en zou er toen afgesprongen zijn om te vluchten, waarop hij werd neergeschoten. Dit had de patrouille hem medegedeeld. Volgens de kapitein Westerling had de datoek onderweg verzocht zijn behoefte te mogen doen en heeft hij toen een zijner bewakers besprongen en zich losgerukt, waarop hij vluchtte. De bewaker schoot op hem, doch miste. Daarop vloog de patrouillecommandant hem achterna en schoot hem neer. Hij werd ter plaatse begraven. Dit alles was bekend uit een melding van de sergeant-patrouille-commandant. In hoeverre deze melding juist is geweest is blijkbaar niet onderzocht – althans zulk een onderzoek blijkt uit de stukken niet.

Hierboven werd reeds gesproken over de zogenaamde Rappanggevangenen, ten getale van dertig, die zijn gefusilleerd nadat de controleur geweigerd had ze uit te leveren aan het DST. Volgens de kolonel De Vries heeft de majoor

Stufkens hem na afloop van de vergadering van 22 januari over die gevangenen gesproken. Het schijnt, dat de resident hierbij aanwezig was, want de kolonel De Vries zegt, dat de resident zich aanvankelijk tegen de uitlevering verzette. Hij vervolgt dan:

Het was echter noodzakelijk, dat deze gevangenen geëxecuteerd werden en dit is door de resident toegegeven. Er is toen uitdrukkelijk gesproken over een executie. Daar ging het om. Dat wist de resident ook heel goed. Het was noodzakelijk dat deze dertig werden geëxecuteerd. De precieze details waarom dit zo was herinner ik mij niet meer.

De resident dr. Lion Cachet, verklaarde aan de overste Paardekooper op 7 mei 1949, nadat hij had gezegd, dat de order tot het niet executeren van gevangenen gehandhaafd bleef ook na het protest van Vermeulen:

Ter staving van het feit, dat de order gehandhaafd is gebleven, leg ik hierbij over een schrijven van 21 januari 1947 no. 20 geheim-eigenhandig, waaruit duidelijk blijkt, dat door mij niet is goedgevonden dat de dertig gevangenen van Rappang zouden worden geëxecuteerd. Het doodschietsen van gevangenen was naar mijn mening niet in noodrecht begrepen. Ik heb deze gevangenen alleen ter nader onderzoek ter beschikking gesteld van de militairen. Ik heb ook officieel niet gezegd, dat het doodschietsen van gevangenen in casu die van Rappang door hen gedaan kon worden. Ik herinner mij wel, dat Stufkens mij heeft gevraagd na afloop van de [55] vergadering, welke ging over het lot van de datoek van Soeppa, of commandant DST dertig gevangenen van Rappang voor nader onderzoek ter beschikking kon krijgen. Dit is de commandant DST ook toegestaan bij bovengenoemd schrijven. Als de vergadering over het lot van de datoek van Soeppa inderdaad heeft plaatsgehad op de 22e januari 1947, dan moet de datum van gemelde brief onjuist zijn.

Later in hetzelfde verhoor rectificeert de resident zijn verklaring op de vraag of hem nog iets bekend is, dat voor de Justitie van belang kon zijn, aldus:

Neen. Ik wil echter nog naar voren brengen, dat toen ik de legger van mijn brief van 21 januari 1947 G.E. (stuk gemerkt rood CC) nog eens overlas, ik niet zeker ben of ik wel de woorden 'voor nader onderzoek'

tegenover Stufkens heb gebruikt, zoals ik eerder heb verklaard. Het kan wel zijn, dat ik op een desbetreffend verzoek, waarbij ik naar ik mij zeker weet te herinneren ook met De Vries heb gesproken, de gevangenen zonder meer ter beschikking heb gesteld.

Op blz. 43 is reeds vermeld de schriftelijke verklaring van de residentiesecretaris te Makassar d.d. 11 mei 1949, houdende dat hij in het geheim en geheim-eigenhandig archief van het kantoor van de resident van Zuid-Celebes over de periode 1 december 1946 tot 1 maart 1947 geen stukken heeft aangetroffen onder meer over het niet mogen executeren van gevangengenomen personen welke in een gevangenis waren opgenomen en onder jurisdictie van het bestuur stonden. Het is niet wel aan te nemen, dat deze residentiesecretaris niet zou hebben geweten van het in brede kring bekende onderzoek tegen de majoor Stufkens, de kapitein Rijborz en de onderluitenant Vermeulen, onder andere in verband met het doodschieten der Rappanggevangenen. Als dus de brief van 21 januari no. 20 geheim-eigenhandig, luidende:

Ik verzoek U Hoog EdelGestrenge den controleur van Rappang op te dragen in bijlage dezes vermelde personen voor nader onderzoek ter beschikking te stellen van den Commandant der Speciale Troepen.

De Resident van Zuid-Celebes
w. g. Dr. C. Lion Cachet.

Aan:
den Assistent Resident van Paré-Paré
te
Paré-Paré.

in het archief aanwezig was geweest, zou hij daaromtrent wel hebben gerapporteerd. Aangenomen mag daarom worden, dat deze brief er niet in aanwezig was.

De majoor Stufkens verklaarde op 14 mei 1949, dat hij persoonlijk eerst toestemming heeft gevraagd aan de resident dr. Lion Cachet om deze dertig gevangenen neer te schieten, voor welke executie deze zijn toestemming heeft gegeven en welke ook later heeft plaatsgevonden. Op 5 augustus 1949 zei hij nader:

Ten aanzien van de getuigenis van dr. Lion Cachet wil ik opmerken, dat hij naar mijn mening zoals hij ook aan het eind van zijn verhoor min of meer toegeeft, wel degelijk heeft toegestaan, dat de dertig gevangenen van Rappang zouden worden doodgeschoten. Ook kolonel De Vries was daarbij toen deze toestemming werd gegeven.

Voorts wil ik hierbij nog opmerken, dat op de vergadering welke ging over de datoek van Soeppa ook gesproken is, behalve over de datoek zelf, over het gevolg van de datoek, bestaande uit een vijftal kopstukken en nog vijftien minder belangrijke djahats. Toen is er immers bepaald, dat deze vijf kopstukken konden worden geëxecuteerd, nadat zij door een commissie waarin onder meer Soumokil en Kofman zaten, waren schuldig bevonden aan terreurmisdrijven. De overige vijftien leden van het gevolg zijn toen immers zonder meer aan de DST ter executie overgeleverd, terwijl toch iedereen van dr. Hoven afwist dat deze djahats preventieve arrestanten waren. Ook de auditeur-militair wist dit heel goed.

Aan het slot spreekt hij de mening uit, dat dit briefje van 21 januari 1947 (rood CC) door de resident veel later is opgemaakt omdat hij pas op 22 januari om de gevangenen heeft gevraagd en zegt:

De resident wist heel goed dat het ging om een zuivering en eventuele executie van deze bereids aan het bestuur overgegeven gevangenen... De controleur [56] verklaarde, dat deze dertig gevangenen aan het civiele bestuur waren overgegeven.

Op verzoek van dr. C. Lion Cachet is bij de stukken gevoegd een aanvullende verklaring, door hem op 5 juni 1949 opgemaakt, waarin hij een toelichting geeft op zijn verklaring: 'dat door mij niet is goedgevonden, dat de dertig gevangenen van Rappang zouden worden geëxecuteerd', en wel de volgende: 'dat ten aanzien van de toepassing van het noodrecht nooit van een "goedvinden" mijnerzijds kan worden gesproken. Het fiat executie ligt bij uitsluiting bij de militaire autoriteiten.' Hij bevestigt, dat naar zijn mening niet afgeweken mag worden van de regel, dat het doodschieten van gevangenen niet in het noodrecht is begrepen. Het is echter van groot belang vast te stellen, wat men onder de categorie gevangenen moet verstaan. De beste omschrijving is volgens de getuige nog steeds te vinden in het secundo van het telegram van 8 februari 1947 van de troepencommandant Zuid-Celebes, luidende als volgt:

Van TPC, M.I.D. Makassar

Datum	tijd v. opmaking
02 - 08 i	09.00

Naar Cdt xve Bat.Int., Paré-Paré ter inf.ondercdtn.

Copie Res. v. Zd.-Celebes, Makassar

Aud.Militair Makassar

xvIIE Bat.Inf. ingelicht

No.v.afz. 4021617(.) Na overleg met Resident en Auditeur Militair bepaald dat:

- primo: alle gevangenen door militairen gemaakt cma waarop door U toepassing van noodrecht wenselijk geacht niet herhaald NIET overgeven aan civiel bestuur (.)
- secundo: op alle gevangenen reeds overgegeven aan civiel bestuur dan wel justitie cma waarvan onderzoek beëindigt dan wel voortduurt kunnen niet herhaald niet uit de gevangenis gehaald om 'n noodrecht op toe te passen (.)

Naar aanleiding van bovenstaande werd gisteren door mij opdracht verstrekt Kris-Moeda gevangenen aan Auditeur Militair Makassar over te geven Einde.

Hij bevestigt, dat deze tekst is opgesteld na overleg met de auditeur-militair en met hem en vervolgt dan:

De dertig gevangenen van Rappang nu vallen niet onder 'secundo' als hierboven bedoeld. Het waren militaire arrestanten, tijdelijk ondergebracht in de landschapsgevangenis in Rappang, terwijl nog geen politie- of justitieonderzoek tegen hen was ingesteld. Inderdaad geldt de algemene regel, dat alle gevangenen zo spoedig mogelijk aan de justitie moeten worden overgegeven (vide mijn getuigenverklaring van 7 juni jongstleden), doch de praktijk leert, dat het soms noodzakelijk is, in gebieden, waar de staat van oorlog geldt, militaire arrestanten of gevangenen korte tijd onder militaire controle te laten met het oog op verstrekken van informaties over de vijand en voorts over alles wat met de vijandelijke actie samenhangt. De dertig Rappangarrestanten behoorden tot die categorie en kunnen derhalve niet worden gerekend tot de civiele gevangenen, die aan Bestuur en Justitie waren overgegeven. Een tijdelijk verblijf in een landschapsgevangenis alleen, is niet maatge-

vend – Dat ik de terbeschikkingstelling aan de DST effectueerde vindt zijn oorzaak hierin, dat de controleur van Rappang mijn order van 19 januari zo opvatte, dat niemand, verblijvend in de gevangenis aan de militairen mocht worden overgegeven. Het is duidelijk, dat deze order zich niet tot de militaire gevangenen en arrestanten kon uitstrekken.

Hij resumeert dan, dat deze Rappanggevangenen ‘militaire gevangenen’ waren, niet vallende onder ‘secundo’ van het bovenvermelde telegram en verklaart zich overtuigd, dat met hun executie de grenzen van de geoorloofde hantering van het noodrecht niet zijn overschreden.

En aangezien, volgens het begin van deze aanvullende verklaringen, voor zodanige executies de militaire autoriteiten bij uitsluiting verantwoordelijk zijn, sluit de zaak nu voor deze resident als een bus en kan hij zijn handen in onschuld wassen en de militaire commandanten de verantwoordelijkheid [57] ervoor doen dragen.

Ondergetekenden merken hierbij het volgende op:

1. De resident heeft op de vergadering van 22 januari 1947 zelf betoogd, dat een zogenaamd ‘civiel-gevangene’, namelijk de datoek van Soepa op een of andere wijze geliquideerd moest worden.
2. Uit geen enkele verklaring blijkt, dat de resident op die vergadering geprotesteerd heeft tegen executies van reeds aan de civiele autoriteiten overgedragen gevangenen van voornamen en van niet-voornamen bloede, zonder gerechtelijk vonnis, zelfs voor de van niet-voornamen bloede zonder onderzoek door een commissie.
3. De resident heeft, terwijl hij *moest* beseffen dat dit hem gevraagd werd om de dertig Rappanggevangenen te executeren, toegestemd, dat deze aan de majoor Stufkens en/of de onderluitenant Vermeulen zouden worden overgegeven.
4. De resident heeft, volgens een verklaring van de onderluitenant Vermeulen, zijn fiat gezet op de lijst van namen der dertig Rappanggevangenen, wetende dat die lijst hem gepresenteerd werd om tot hun executie over te gaan.
5. De resident heeft, volgens zijn assistent-resident, de heer Schäfer, dezen aangeraden zich niet te bemoeien met de eis van militaire zijde te Bonthain gesteld, om Indonesiërs, die zich in preventieve hechtenis bevonden, neer te schieten.

Dit alles speelde zich af vóór de 8e februari, de datum van het bovengestelde telegram – en in dit telegram worden deze gevangenen niet meer genoemd.

De datum van hun executie hebben ondergetekenden niet kunnen vaststellen. Mogelijk is, dat dit gebeurd is te Koelo, waar de kapitein Rijborz immers een niet nader genoemd aantal gevangenen uit Rappang medebracht. Mochten zij echter op 8 februari nog in leven zijn geweest, dan had een voorzichtig beleid toch geëist, dat het 'fiat' werd ingetrokken of gewijzigd.

De resident kan zich dan ook, naar het oordeel van ondergetekenden, niet verschuilen achter de verantwoordelijkheid van een majoor en een onderluitenant, die de besprekingen van 22 januari medemaakten en de opvattingen van de resident slechts leerden kennen als op *dit* punt met de *hunne* overeenstemmende.

Aan executies van gevangenen vermelden de getuigenverklaringen nog, behalve de reeds hierboven genoemde:

Te Galoeng-Galoeng op 1 februari een aantal ALRI-mannen, volgens enkele getuigen 29 in getal, die volgens de detachementscommandant der politie te Madjene, de heer W.F. de Leeuw, op 29 januari waren gearresteerd in de kampong Soreang en in het bezit waren van een identiteitspapier met ALRI-zegel. Zij hadden volgens deze detachementscommandant bekend, lid te zijn van de ALRI. Onder hen bevonden zich volgens de majoor Stufkens slechts enige geïnfiltreerden uit Java, de anderen kwamen van Celebes. Zij werden vóór de zuiveringsactie door Vermeulen en drie van zijn mannen van het DST neergelegd. Niet vaststond, wie deze mannen uit de militaire tangsi, waarin zij waren ondergebracht, heeft weggehaald. De heer De Leeuw verklaart, dat hij geen opdracht heeft gehad om ze te halen. Hij zag ze gehurkt zitten op de verzamelplaats te Galoeng-Galoeng.

Volgens de heer De Leeuw en nog enkele getuigen waaronder de kapitein Riepma zouden toen tegelijkertijd nog ongeveer 24 andere gevangenen, vermoedelijk uit de gevangenis te Tinamboeng, zijn geëxecuteerd. Andere getuigen ontkennen dit pertinent. Daar vele getuigen in hun verklaringen de diverse plaatsen en tijden van actie door elkaar beginnen te halen, kan dit feit niet zonder meer als vaststaand worden aangenomen. De getuige Ganté, djaksa van Barroe (een soort hulpofficier van justitie bij de adatrechtbank) vermeldt het neerschieten van zestien gevangenen, die door de militairen waren opgevraagd uit de gevangenis. De controleur zeide, dat de werkelijke schuldigen mochten worden overgegeven. Hij had toen afgezonderd de mensen die schuldig waren aan moord en rampok, ten getale van zestien.

Uit het getuigenis blijkt niet, of deze door de djaksa opgestelde lijst door de controleur of een ander is nagezien en gefiatteerd. Twee van die zestien personen waren door de adat al veroordeeld tot vijf jaar gevangenisstraf wegens medeplichtigheid aan moord [58] en rampok. Zij hadden behoord tot de benden van La Pajo, Wa Lassaming en La Ngatta, die vele moorden had gepleegd, onder anderen op Oeding van de RVD. De militairen zeiden dat de straf te licht was en dat die mensen ook uitgeleverd moesten worden. Aldus de verklaring van Ganté.

Er kon uit de stukken niet met zekerheid vastgesteld worden wie hiervoor verantwoordelijk is geweest. De onderluitenant Vermeulen zegt, dat deze mensen uit de gevangenis zijn gehaald op last van de majoor Stufkens en dat hem niet bekend was, dat er twee al veroordeelden onder waren. Het fatale van het gevolgde systeem blijkt echter wel duidelijk uit het hier opgetreden gevolg: executie van twee mensen, die tot vijf jaar gevangenisstraf zijn veroordeeld door een landgerecht en tegen wie dan niet de bij het rechtssysteem geregelde middelen worden toegepast, indien de straf, door hiertoe bevoegden, te licht zou zijn beoordeeld, of indien het gerecht wellicht niet bevoegd was, doch die dan door daartoe onbevoegden worden gedood.

De heer G.J. Scholten van de MP, verklaart dat hij tweemaal tussen 14 januari en 1 februari 1947 gevangenen uit de gevangenis van Paré-Paré heeft helpen overbrengen naar elders en wel een 33-tal naar Barroe en een 35-tal naar Pangkadjene, die telkens aldaar geëxecuteerd werden door de onderluitenant Vermeulen en zijn mannen. Hij heeft de executies te Pinrang gezien, onder de 84 aldaar neergeschoten personen waren er 24 uit de gevangenis te Pinrang.

VII. DE VUURPANIEK TE GALOENG-GALOENG

Half januari 1947 kwamen er berichten binnen over een aanval, die tegen 2 februari door benden beraamd was op Madjene. Daarom werd op 1 februari 1947 in dit door alle getuigen als zeer 'boesoek' beoordeelde gebied een zuiveringsactie ingezet onder leiding van de majoor Stufkens en de onderluitenant Vermeulen.

De mensen werden uit een nogal omvangrijk gebied bijgedreven in de kampong Galoeng-Galoeng, waar, na scheiding van de mannen van de vrouwen en na het fusilleren der reeds vermelde ALRI-mannen, de zuivering aanving op de gewone wijze: Vermeulen was, naar hij en de kapitein Rijborz verklaren, in het bezit van een lijst met namen van verdachte personen. Zij werden eruit gehaald en ondervraagd omtrent hun handelingen

en medeplichtigen; ook kepala's-kampong en anderen, die geacht werden op de hoogte te zijn met de houding hunner medebewoners, werden ondervraagd. De landsgrote van Balanipa, de pabitjara Kajjang, was hierbij aanwezig. Deze, de pabitjara Bangga E, lid van het zelfbestuur van Madjene en de reserve-luitenant KNIL D.M. Riepma verklaren, dat er terreur heerste; dat er vermoord werd en gerampokt; en dat er twee hoofbenden in dat gebied aanwezig waren, namelijk onder leiding van Hamasaleh, Pano en de Japanner Yamamoto (die in verband met een vrouwengeschiedenis door een van zijn ondergeschikten gedood zou zijn). De heer D.M. Riepma wees de meest besmette kampongs aan; de voornaamste leiders waren hem bekend. De pabitjara's van Barroe, van Bonde en Adolang van Pambaoeang zijn, als behorende tot de tegenpartij, hierbij neergeschoten. Er waren, volgens sommige opgaven, bij de zuivering reeds tweehonderd doden gevallen, toen er een bericht binnenkwam, dat er bij de kampongs Talolo en Segeri (behorende tot het complex dat gezuiverd werd) een overval was gepleegd op een patrouille, waarbij de sergeant Okkerse en twee soldaten op een gruwelijke wijze vermoord waren. De onderluitenant Vermeulen begaf zich toen naar Talolo; de majoor Stufkens wilde de zuivering niet plotseling doen staken en gaf aan de kapitein Rijborz de opdracht, de reeds onderzochte gevallen, een dertig- of veertigtal, te executeren, wat deze ook heeft gedaan – hoewel de majoor erkent daartoe geen bevoegdheid te hebben bezeten! Toen Vermeulen terugkwam was deze in een opgewonden toestand. De majoor Stufkens had de mannen van Talolo en Segeri reeds apart doen plaatsen en heeft dit aan Vermeulen medegedeeld – waarop de majoor het terrein inging om zijn behoefte te doen. Volgens enige getuigen zou de onderluitenant daarop geroepen hebben in het Maleis: 'Allemaal doodschieten'; zou hij zelf zijn gaan schieten op de 115 aanwezige mannen van Segeri, en zou er onder alle samengedrevenen een paniek zijn ontstaan met poging te ontvluchten, waarop de militairen van de DST en ook de soldaten van de afsluiting als razenden aan het schieten zijn gegaan. De onderluitenant zelf [59] verklaart, dat hij wel zeer boos was over het doden van zijn mensen en daarom hard geschreeuwd heeft, doch dat hij wist wat hij deed en helemaal niet voornemens was alle mannen van Segeri af te maken. De vuurpaniek zou ontstaan zijn naar aanleiding van een poging van een aantal mannen om te vluchten. Er waren immers orders, dat bij vlucht geschoten moest worden. Hij was, toen de paniek begon, juist bezig met een kort onderzoek en had vijf mannen op de rij neergeschoten. Hij heeft daarna met zijn automatische revolver op de vluchtenden geschoten, evenals de kapitein Rijborz. Toen heeft hij geschreeuwd,

dat het vuren moest ophouden. Ook de heer Doedens heeft gelast dat het vuren moest ophouden. De pabitjara Kaijang beweert, dat Vermeulen met zijn schietwapen sproei bewegingen maakte, toen hij voor de mannen van Segeri stond en riep: 'boenoeh semoea' of 'allemaal doodmaken'. De kapitein Rijborz zegt ook, dat Vermeulen dit heeft geroepen, maar dat dit sloeg op twaalf man van Segeri, die Vermeulen volgens een lijst afzonderlijk had geplaatst.

Volgens de getuige Riepma ontstond de paniek door het getier en geraas van Vermeulen. Na afloop bleek het totaal aantal doden van die dag 364 te bedragen, waaronder dus na de terugkomst van Vermeulen 130 slachtoffers. Van de 115 mannen van Segeri zijn er 75 neergelegd en 40 ontvlucht. De kampongs Galoeng-Galoeng, Batoe-Batoe, Tonde en delen van Talolo zijn in brand gestoken. De slachtoffers zijn onder toezicht van de pabitjara Kaijang in een massagraf begraven zonder enige mohammedaanse eerbewijzen of ritus (op bevel van de onderluitenant volgens deze pabitjara).

Ondergetekenden wijzen erop, dat volgens enige getuigen, die meerdere acties hebben meegemaakt, deze actie een verwarde indruk maakte. Volgens bepaalde getuigen werd er weinig onderzocht doch werd iemand, die aangewezen was als heulende met de djahats, zonder verder onderzoek neergelegd. Volgens andere getuigen onderzocht de onderluitenant echter behoorlijk. Ook de majoor Stufkens en de kapitein Rijborz namen deel aan de zuivering. Ondergetekenden menen, dat het onderzoeken en doden door meer mensen moet zijn geschied dan door deze twee of drie, waarbij opgemerkt wordt, dat de majoor Stufkens altijd ontkend heeft geëxecuteerd te hebben; wél onderzocht hij. Immers te tien ure voormiddag begon het zuiveren, volgens de luitenant Duque; te elf ure, althans vóór twaalf ure ging de onderluitenant Vermeulen de overval op Okkerse onderzoeken – en in dit tijdsverloop van een uur waren tweehonderd mensen 'onderzocht' en doodgeschoten. Volgens de luitenant Duque gaf de onderluitenant Vermeulen degenen die door spionnen waren aangewezen (en volgens hem waren dit zeer betrouwbare spionnen) eerst vijf minuten bedenktijd en later nog een- of tweemaal vijf minuten, om nieuwe medeplichtigen te noemen. Alle aangewezenen werden apart gezet en later neergeschoten. Dit is natuurlijk onmogelijk. Wellicht heeft de luitenant Duque hier een enkel geval op het oog, ook door een andere getuige gerapporteerd betreffende een der kepala's, en heeft hij zich dat later herinnerd en als type van alle gevallen weergegeven. Gezien de korte tijd en het grote aantal doden neigt men ertoe te concluderen, dat men afgegaan is op de inlichtingen, die men reeds bezat en

niet gestreefd heeft, daarvan ter plaatse van de verdachten zelf bevestiging te verkrijgen.

Tot nog toe vond bij dergelijke acties de executie der schuldig geachten plaats na algehele afloop van het onderzoek. Dit geschiedde hier niet; had men de mannen van een kampong onderzocht, dan werden de uitgezochten onmiddellijk door Vermeulen of door een vuurpeloton, waarvan ook Rijborz deel uitmaakte, neergelegd. Vermoedelijk was dit het gevolg van het feit, dat er een zo groot complex tegelijk behandeld werd.

De heer De Leeuw, destijds detachementscommandant der politie te Madjene, zegt dat iedere DST-man een groep onderzocht. De toedracht was als volgt: Eerst schoten Vermeulen en drie van zijn mannen de ALRI-gevangenen en de rampokkers neer. In een minuut of tien waren ze daarmee klaar. Toen gingen zij naar de mannen van kampong Tonde. Hij schoot eerst de kepala-kampong neer. Een sergeant haalde een hadji uit de groep. Daarop liep getuige naar de sergeant die met de hadji bezig was, zei hem, dat die hadji zelf slachtoffer van rampok was en vroeg hem, de onderluitenant te waarschuwen. Dat deed de sergeant en daarop werd de hadji gespaard. Vermeulen schoot er zo achter elkaar ongeveer veertig dood. Eerst vroeg hij aan de [60] kepala-kampong, of er rampokkers waren, op een 'tidak taoe' werd deze dan neergeschoten. Daarop werd de vraag: 'wie zijn de rampokkers' aan de hele groep gedaan, waarop niet werd geantwoord. Daarop schoot Vermeulen lukraak in de groep mannen. Allen schoot hij recht door het voorhoofd. Elke DST-man had zijn eigen groep, die hij aldus ondervroeg en executeerde. Vermeulen beweert, dat hij een lijst met namen van djahats had en die eruit pikte. Overigens is de getuige van mening, op grond van zijn kennis van mensen en toestanden, dat zelfs bij deze methode alleen maar rampokkers zijn geëxecuteerd.

De heer Vermeulen houdt vol, dat hij over voldoende inlichtingen beschikte om te weten, dat hij schuldigen doodde, ook zonder hun bekentenis.

Overigens zijn over de methode, die de heer Vermeulen toepaste, de meest tegenstrijdige verklaringen afgelegd, zowel van de zijde van Nederlandse als Indonesische getuigen. Eenzelfde situatie doet zich voor ten aanzien van de kapitein Rijborz, die volgens sommigen op een beter en degelijker wijze zuiverde, dan de onderluitenant Vermeulen, en nimmer executeerde dan wanneer hij van drie of vier zijden aanwijzingen van schuld ontving, terwijl hij volgens anderen zonder onderzoek maar schoot.

Verder wijzen ondergetekenden erop, dat het begraven niet naar mohammedaanse ritus, volgens een aantal getuigenverklaringen, vaststaat. Het

is niet duidelijk geworden, wie daartoe het bevel gegeven kan hebben. De majoor Stufkens en de kapitein Rijborz kenden de gebruiken op Celebes zeer goed, ook volgens Vermeulen, en hielden daar rekening mee. 'Begraven niet naar mohammedaanse ritus maakt van de slachtoffers martelaren', verklaarde de kapitein Rijborz. Daarom gaf hij de slachtoffers altijd aan de familie over. Over de kapitein Rijborz bestaan op dit punt geen klachten. De onderluitenant Vermeulen ontkennt zeer beslist dat hij de opdracht heeft verstrekt, en tegenover zijn ontkenning staat alleen de verklaring van de pabitjara Kaijang. Evenals in het geval der gevangenen van Paré-Paré is dit punt in het vooronderzoek niet tot klaarheid gekomen. Niet duidelijk is geworden, waarom de mannen van Segeri en Talolo door de majoor Stufkens apart gezet zijn. Volgens sommigen was, toen het bericht van het sneuvelen van Okkerse kwam, de zuivering afgelopen – op het fusilleren der laatste dertig à veertig na. En de 'gezuiverde' mannen van Segeri en Talolo konden de overval niet gepleegd hebben, wijl zij in Galoeng-Galoeng zaten. Hun apart zetten heeft pas zin, als deze kampongs nog niet onderzocht waren. Tenzij men aan represailles moet denken!

VIII. DE ZUIVERINGSACTIES VAN DE KAPITEIN RIJBORZ

Na het vertrek van de onderluitenant Vermeulen uit het Parése, welk vertrek zeer waarschijnlijk op 5 februari moet worden gesteld, kreeg de kapitein Rijborz van de majoor Stufkens opdracht, de streek Sidenreng/Rappang te zuiveren, namelijk in het zuiden Amparita; in het noorden Koelo; en in het oosten Maroanging. De kapitein Berthold Eduard Rijborz werd op 1 november 1904 te Solo geboren en is vanaf 1 juli 1921 in militaire dienst geweest. Als luitenant van de Marechaussee is hij in 1937 of 1938 door de krijgsraad te Padang veroordeeld tot zes weken hechtenis wegens uitlokking van doodslag. Op een patrouillegang werd hij door een gestrafte aangevallen en de aanvaller is door een van zijn mannen doodgeschoten. Tijdens de oorlog vertoefde de kapitein Rijborz in een of meer kampen in Siam; hij keerde vandaar op 20 maart 1946 te Batavia terug, werd op 20 april 1946 naar Makassar gedirigeerd en op 25 april naar Paré-Paré, waar hij het commando kreeg over een zeer ongedisciplineerde compagnie, uit oud-krijgsgevangenen bestaande, die hij in een maand tijd weer onder discipline en orde heeft gebracht.

Reeds op de avond van zijn aankomst, 25 april, werden twee van zijn mensen op een patrouillegang neergelegd. Hij maakte ook de terreurexplosie

mede, die na het vertrek der Brits-Indische troepen (eind mei 1946) voorviel. De majoor Le Roy benoemde hem dan tot actieleider in het Siderangse. Op 4 oktober 1946 sneuvelt de majoor Le Roy bij de Sawitto. Op 10 oktober 1946 neemt de majoor Stufkens het commando over en wordt Rijborz benoemd tot ondercommandant van het bataljon en actieleider in het gehele gebied. Hij heeft daar tegenover zich [61] Andi Tjammang, alias Hamidong, en Andi Nohong (op wier eliminatie de Raad der Vorsten, onder andere omvattende de aroe van Maloesetassi, de adatoegang van Sidenreng en de aroe van Sawitto, evenals het burgerlijk bestuur, aandringen) en later Andi Selle met Andi Arsad en Ambo Siradja. Door de voortdurende terreur slaat de bevolking dicht en weigert praktisch medewerking met het gezag. De VPTL-voorschriften binden de kapitein Rijborz te veel de handen, naar zijn mening. Het DST heeft verdergaande bevoegdheden, en het is een grief van de kapitein Rijborz dat hij, de actieleider in dit gebied, die niet heeft. Hij acht het systeem van onderluitenant Vermeulen ondeugdelijk, hoe serieus deze ook te werk gaat, omdat hier aan één enkel persoon wordt overgelaten te beschikken over leven en dood van een medemens, maar is anderzijds ervan overtuigd, dat bijzondere tijden bijzondere maatregelen noodzakelijk maken.

De kapitein Rijborz wordt door al zijn meerderen als een zeer goed officier genoemd, met een zeer goede plichtsopvatting; als een goed troepenofficier, correct, voortvarend en doortastend; en door overste Veenendaal als een fanatiek officier.

In een beoordeling van 7 oktober 1948 wordt gewezen op een groeiende geestelijke depressie, waardoor zijn werkkraft zeer wordt gehandicapt. In een nota van de heer Berlijn over deze depressie wordt geconstateerd, dat de kapitein Rijborz vergeetachtig is, aan dwangvoorstellingen lijdt en neiging tot zelfmoord heeft.

Uit de in het dossier aanwezige stukken verkrijgt men het beeld van een man, die niet geliefd is bij een deel van zijn ondergeschikten noch ook bij buitenstaanders en daardoor het voorwerp is geworden van beschuldigingen, die niet altijd op waarheid zijn gegrond. De heer Wiegeraad, militaire administratie KNIL, heeft zo een hele lijst beschuldigingen tegen de heer Rijborz medegedeeld aan de commissaris van politie te Paré-Paré, de heer F. Laverman, doch heeft die op één na weer ingetrokken toen hij onder ede gehoord werd door de raadsheer-commissaris Paardekooper. De commissaris Laverman heeft een aantal beschuldigingen, hem medegedeeld door de reserveluitenant W.H. Kuiler (die geen enkele actie van de kapitein Rij-

borz heeft medegemaakt en dus niets uit eigen wetenschap kan verklaren) en door de militie­soldaat Van Nistelrooy van de MID te Pinrang, in een rapport neergelegd. Onder ede gehoord door de auditeur-militair, mr. A.G. Veldhuis, op 27 februari 1947, verklaart Laverman:

Persoonlijk heb ik nooit een actie van kapitein Rijborz meegemaakt. Ik ken verdachte persoonlijk, hij heeft een onaangenaam karakter, hij scheldt zijn ondergeschikten in gezelschap van dames uit, hij is zeer impopulair bij zijn soldaten, probeert mensen uit zijn troep weg te werken die hem niet aanstaan.

En de luitenant Kuiler verklaarde op 3 maart 1947 voor mr. A.G. Veldhuis:

Ik wens hier nog aan toe te voegen dat na het overlijden van majoor Le Roy de stemming in het bataljon die vroeger uitstekend was slecht is geworden en dit te wijten is aan het onaangenaam optreden van kapitein Rijborz, hij treedt ruw tegen zijn ondergeschikten op, hij ziet er niet tegen op zoals in het geval van sergeant Numans personen weg te werken die hem vroeger gekend hebben.

Tegenover deze beide verklaringen over de persoon staan niet alleen de gunstige getuigenissen van de meerderen of gelijken van de kapitein Rijborz, doch ook verklaringen van ondergeschikten en van Indonesiërs, die hem zeer waarden.

Toch zijn er, naar sommige verklaringen, bij de zuiveringen van de kapitein Rijborz feiten voorgekomen, die niet alleen buiten een standrechtstoepassing vallen, doch ook in een zogenaamde noodrechtsuitoefening niet passen, indien althans na een voortgezet onderzoek zou moeten worden aangenomen, dat zij geschied zijn als door die getuigen verhaald.

Over de actie te Koelo heeft Gerard Cornelis Frederik van Nistelrooy, die in januari en februari 1947 als landstormsoldaat bij de Militaire Inlichtingendienst te Pinrang diende, het volgende medegedeeld:

[62] Ik heb onder meer de acties meegemaakt te Soepa en Koelo. De actie te Koelo was de enige actie die ik heb meegemaakt waar kapitein Rijborz als commandant optrad. De enige keer ook dat kapitein Rijborz geschoten heeft naar mijn weten. De actie te Koelo is tegen een

uur of zeven of acht begonnen. Kapitein Rijborz was aldaar de actieleider. Het begin van de actie op de pasar naast het huis van de aroe was vrij rustig.

Kapitein Rijborz had een stel gevangenen uit Rappang. Aan deze gevangenen werd opdracht gegeven om hun mederampokkers en djahats aan te wijzen. De aangewezen djahats werden naar voren gehaald en onmiddellijk geëxecuteerd. Er had tevoren geen onderzoek plaats. De kapitein schoot en ook de sergeant Coppens en twee of drie DST-militairen executeerden. Zo ongeveer tegen het midden van de actie begon een tumult. Ik kan mij de volgorde van bepaalde gebeurtenissen niet meer herinneren. Een uit de bevolking door een rampokker aangewezen persoon ontkende rampokker te zijn en beweerde altijd met de NICA te hebben samengewerkt, waarop deze persoon zelf rampokkers moest aanwijzen. Ik meen dat sergeant Coppens of een van zijn DST-militairen de opdracht gaf, dat deze persoon nu zelf rampokkers moest aanwijzen. Op zijn aanwijzing werden diverse mannen neergeschoten. Doordat deze zelfde persoon op een gegeven moment de revolver van Coppens greep, bleek zijn eigen onbetrouwbaarheid. Toen deze persoon naar dat pistool greep, ontstond een vechtpartij. Het juiste van de vechtpartij weet ik niet meer. Op een goed moment werd de aanvaller geschoten en ook een Ambonees militair heeft met zijn klewang een- of tweemaal in de aanvaller zijn lichaam gestoken. Ik kan mij niet herinneren of het schot voor het steken door de Ambonees of daarna is gevallen. De Ambonees stak naar ik meen slechts een paar maal. Ik heb dit alles met eigen ogen gezien. Toen de riboet was begonnen, werden er links en rechts mensen aangewezen en geëxecuteerd. De kapitein en de DST-militairen liepen tussen de rijen door en schoten tussen de rijen mannen de aangewezenen dood. Op een goed moment trof ik een man die geheel apart tegen een paaltje zat. Hij was gewond in zijn wreef. Hij zat niet tussen de vrouwen en kinderen doch aan de andere kant van de rijen mannen. Toen ik die man daar had zien zitten ben ik naar de kapitein Rijborz gegaan en heb ik gevraagd wat er met die man moest gebeuren. Ik meen dat de kapitein toen zoiets zei van 'dat is ook zo'n gladakker', 'schiet hem maar kapot'. De kapitein schoot hem zelf dood. Op een ander moment hoorde ik de kapitein zeggen zoiets van lari of boleh lari. Er gingen toen naar ik meen drie mannen uit de achterste rij aan de haal. Hierop werd een vuur afgegeven van allerlei kanten. Ik meende dat alle drie de vluch-

telingen neergelegd zijn. Ik geloof niet dat er één kans gezien heeft werkelijk te ontvluchten. Op een weer ander moment werd een man aangewezen door een andere djahat. Deze aangewezen man ontkende schuldig te zijn aan rampok en terreurmisdrijven. Dit gebeurde vlak bij de kapitein. De kapitein gaf toen opdracht dat zij het maar uit zouden vechten. Hij zei bovendien woorden in de geest van 'wie wint gaat vrij-uit, wie verliest wordt neergelegd'. Er ontstond een vechtpartij tussen die kerels. Dit duurde zo een minuut of tien. Na de vechtpartij werden allebei de vechtenden neergelegd. Een werd neergeschoten door de kapitein, een door een DST-militair. De beide vechtenden stonden op enige afstand van elkaar en werden beiden terwijl zij stonden neergeschoten. Meestal werd door het hoofd geschoten. Ik kan mij niet meer herinneren of dat in dit geval ook gebeurde. Doordat de mannen niet meer apart werden gezet, doch men links en rechts tussen de rijen schoot, is er tussen de bevolking ten gevolge van dit onvoorzichtige schieten verschillende keren een man gewond. Deze man werd in zijn dij gewond. Op de pasar te Koelo zaten een vier- of vijfhonderd man. Het geheel was zeer rommelig. Mijn indruk was dat zonder behoorlijke onderzoeken de mannen zo maar werden neergelegd. Toen ik deze gebeurtenissen had gezien, ben ik de weg opgelopen. Ik kon dit bloedbad niet langer meer aanzien. Ik heb het [63] laatste stuk van de actie dan ook niet gezien. Ik ben met de troep naar huis gegaan. Een of twee dagen later heb ik bij de luitenant Kuiler, die mijn commandant was als MID-man, over deze wijze van optreden van kapitein Rijborz geklaagd. Ik heb toen ook gevraagd niet meer bij de MID dienst behoeven te doen. De luitenant Kuiler heeft mij toen meegenomen naar de commissaris van politie Laverman, deze heeft toen naderhand dit rapport opgesteld. Ik wist toen evenwel nog niet dat hij dit rapport zou opstellen. Wel maakte hij de nodige notities toen ik mijn verhaal bij hem deed. Ik had zoals ik reeds zeide verschillende acties met onderluitenant Vermeulen meegemaakt, deze handelde veel systematischer. De onderluitenant Vermeulen haalde de djahats uit de rijen en schoot hen dan dood. Ook de onderluitenant onderzocht erg summier maar in elk geval onderzocht hij nog enigszins, terwijl kapitein Rijborz zomaar op een enkele aanwijzing de aangewezenen doodschoot. Ik heb niet gezien dat er te Koelo geslagen of geranseld is. Ik heb ook niet gezien dat de vrouwen op enigerlei wijze lastig zijn gevallen. Ik kan uiteraard niet verklaren of de aanvaller van Coppens, de beide vechtende mannen bij

dat soort godsoordeel, de man die in zijn wreef was gewond en de drie vluchtende mannen djahats waren aan terreurmisdrijven of niet.

De bovenstaande verklaring werd afgelegd op 8 augustus 1949 voor de raadsheer-commissaris Paardekooper. Op 3 maart 1947 was Van Nistelrooy verschenen voor de auditeur-militair mr. A.G. Veldhuis en had daar onder ede verklaard dat de in het rapport van de heer Laverman genoemde feiten, die ten grondslag lagen aan diens klacht tegen de kapitein Rijborz, door hem, getuige, waren medegedeeld, waaraan hij toen nog toevoegde:

Ik kan nog mededelen dat ik in het algemeen de indruk heb dat kapitein Rijborz zonder behoorlijk onderzoek mensen liet neerschieten, ook anderen hebben mij dit verteld, onder anderen de sergeant Wiegeraad en de militiesoldaat Haasjes.

Kapitein Rijborz is bij de troep niet populair, niettegenstaande successen bij acties kregen wij steeds aanmerkingen. Tegen de acties en het onderzoek van de DST heb ik geen bezwaar, daar steeds een behoorlijk onderzoek plaatsvond.

Willy Beljaars, in die tijd als adjudant-onderofficier detachementscommandant te Rappang, heeft aan de zuiveringsacties te Koelo, Maroanging in het district Maewa, en bij kampong Boeloewatang deelgenomen. Hij was belast met het opdrijven van kampongbewoners en met de afsluiting. Hij beweert eveneens, dat op de vragen als: 'wie zijn hier rampokkers' en 'wijs ze aan' mensen werden doodgeschoten, maar hij stond te ver ervan af om alles goed te zien en te horen. Wel zag hij dat er een man opsprong en zeide: ik ben niet schuldig maar die en die is wel schuldig, daarbij op bepaalde mensen wijzende. Hierop werden dan de aangewezenen direct doodgeschoten. Na ruim een uur was het afgelopen; er waren toen zeker een zeventigtal doden.

Daar het getuigenis van deze getuige sterk uit meningen omtrent het gedrag van zijn kapitein bestaat (bijvoorbeeld: 'of ook de kapitein schoot weet ik niet, mijn gevoel zegt van wel maar ik heb het niet gezien' en dergelijke) menen ondergetekenden, dat hier sprake kan zijn van een geprejudicieerde getuige, wiens verklaringen inderdaad alle steun van andere moeten hebben eer zij aanvaardbaar zijn.

Eduard Andela, dardanel van de kapitein Rijborz, heeft in Koelo twee Indonesiërs met elkaar zien vechten. Hij weet niet op wiens last dit is geweest en

evenmin, of een van hen is doodgeschoten. Later, te Amparita, heeft hij weer zo'n vechtpartij tussen Indonesiërs gezien.

Hadji la Mimang uit Paré-Paré heeft te Maewa, Koelo en Amparita gezien, dat de kapitein een lijst met namen had. Soms schoot de kapitein de schuldigen direct door het hoofd zonder vragen te stellen. Hij heeft ook gezien dat er twee gevochten hebben. Die verloren had werd doodgeschoten en wat later die [64] gewonnen had ook.

Van zulk een vechtpartij is ook getuige geweest de viskweker Joh. Frits Frederik, destijds dienende bij het xve Bataljon Infanterie. Allereerst verklaart hij, dat de kapitein, om vast te stellen of iemand een djahat was, geen genoeg nam met twee getuigen; er moesten er altijd drie of vier zijn. Bij Amparita waar, naar hij meent, vijftig slachtoffers vielen, werd een der aanwezigen als djahat aangewezen door een ander. Er ontstond toen een gevecht tussen deze beiden, en de kapitein Rijborz zeide: 'Laten ze het maar uitvechten.' De verliezer werd doodgeschoten.

Van de luitenant Johan Ferdinand Molenkamp zijn drie verklaringen aanwezig, en wel een van 2 april 1947, afgelegd voor mr. A.G. Veldhuis, een van 9 september 1947, afgelegd voor de commissie-Barendrecht, en een van 16 april 1949 in het verhoor voor de overste Paardekooper.

In de eerste verklaring (die evenals de laatste beëdigd is) zegt deze getuige, dat de acties, geleid door het DST, serieus geschieden en dat hij de indruk kreeg, dat maar niet zonder meer werd gedood. Echter maakte hij ook wel eens een actie van de kapitein Rijborz mede terwijl Vermeulen er niet bij was, waarbij DST-soldaten tussen het publiek liepen en op eigen initiatief personen neerschoten. Hij gelooft, dat er toen wel onschuldigen het slachtoffer zijn geworden. Dit gebeurde in Koelo.

'Wat het geval betreft van de twee personen, die met elkaar moesten vechten omdat zij elkander beschuldigden kan ik verklaren dat kapitein Rijborz daar niets mee te maken had,' zegt getuige.

Op 9 september 1947 verklaart deze getuige, dat hij de indruk kreeg dat de DST-mensen bij deze eerste actie zonder Vermeulen (het detachement ST stond nu onder commando van de sergeant Coppens) eens wilden laten zien dat zij het ook wel afkonden zonder hun commandant, daar verschillenden van hen op eigen initiatief mensen neerschoten. Hij zag, dat zij door mensen van de bevolking mensen lieten aanwijzen en die mensen doodschoten zon-

der dat de kapitein erin gekend werd. Het was zijn indruk dat de kapitein Rijborz beter onderzocht dan de DST.

Op 16 april 1949 beschrijft Molenkamp de actie te Koelo meer uitvoerig. Na de opmerking dat Vermeulen systematisch te werk ging en altijd even rustig, kalm en beheerst optrad, verklaarde hij dat de DST-militairen zonder verdere ondervraging de door extremisten aangewezen personen doodschooten en vervolgt dan:

Intussen was kapitein Rijborz ook begonnen. Hij had een aangewezen extremist, die hij andere mede-extremisten liet aanwijzen. Deze aldus aangewezenen werden toen zonder meer neergeschoten. Er werd niet gevraagd aan henzelf of ze schuldig waren, er werden geen verdere getuigen bijgehaald. Indien de aangewezenen vlug zijn mond opendeed was er nog een kans, dat men zei: 'Wijs jij er ook maar een aan.' Hield hij zijn mond dan kreeg hij de kogel.

Hij heeft bij deze actie twee Indonesiërs zien vechten; later hoorde hij dat dit een soort godsoordeel was. Het geheel maakte op hem een rommelige indruk.

De ondergetekenden wijzen erop, dat dit laatste verhaal uit 1949 toch niet in overeenstemming is met de indruk over het 'betere' onderzoeken, die deze getuige in 1947, dus direct na de gebeurtenissen, zeide te bezitten.

De soldaat eerste klasse Inf. KNIL met name J.A. Harding was er in Maroang-ing (Maewa) bij tegenwoordig en zegt, dat de kapitein Rijborz de aangewezenen soms wel ondervroeg en soms niet.

La Ba-Eleng, de kepala-kampong Aratang, zegt dat kapitein Rijborz hem te Amparita met de zijkant van de hand links en rechts in de nek sloeg en dat hij door zijn voet is geschoten, naar hij vermoedt omdat hij niemand kon aanwijzen. (Niet vaststaat, wie geschoten zou hebben.) Dit slaan wordt bevestigd door La Side, de schrijver van de aroe van Amparita, met de toevoeging, dat het niet hard is gebeurd.

[65] Oemar bin Ahmad Ba Madhan verklaart onder ede op 13 mei 1949, dat te Amparita de wakil van de kepala-kampong Amparita de kampongman La Bohari aanwees. La Bohari liep rond en wees een ander aan, die direct daarop door de kapitein werd neergeschoten. Hij weet dit zeker want hij zat er vlakbij. Daarop wees La Bohari acht mannen aan, waaronder deze

getuige. Deze mannen werden door de kapitein op een rijtje gezet. De getuige protesteerde toen bij de kapitein en zeide, dat zij achten allen goede mannen waren als handelaren en hadji's. De kapitein sloeg hem toen met de zijkant van zijn hand in de nek. Hij heeft er zes maanden een gezwollen nek van gehad. Hij moest toen van de kapitein aan La Bohari vragen, waarom deze hen aangewezen had. La Bohari zeide daarop: omdat allen woonden vlak bij het huis van een rampokker. De kapitein zei toen tegen La Bohari dat het zeer slecht was zomaar mensen aan te wijzen en daarop heeft hij La Bohari doodgeschoten en deze acht het leven gespaard.

De wakil heeft toen een andere man aangewezen, namelijk La Kadetjing. Deze stond op en zei: 'Ik ben nooit meegeweest met de rampokkers,' waarop de wakil zei, dat hij wel bevriend was met de rampokkers. Vervolgens riep de kapitein de wakil en La Kadetjing apart en zei, dat ze moesten vechten en dat wie overwinnaar was, gelijk had en wie verloor zou worden doodgeschoten. Alle militairen hielden op met schieten en kwamen eromheen staan om dat te zien. De wakil en La Kadetjing moesten vechten, iedere keer als ze moe waren moesten ze uitscheiden en later weer opnieuw beginnen. De soldaten haalden ze weer uit elkaar als ze moe waren. Ongeveer vijf ronden hebben zij gevochten net als bij een bokswedstrijd. Toen de wakil gewond was aan zijn mond en op de grond lag, is hij doodgeschoten door de kapitein.

Daarvóór had de wakil een zekere La Kandara aangewezen, die weer anderen aanwees die hem bij rampok hadden geholpen. Deze werden direct door de soldaten doodgeschoten; *niet* door de kapitein, die verder voortdurend op een stoel zat. La Kandara liep tussen de rijen door en wees er hier en daar een aan zeggend: 'Deze heeft geholpen met de extremisten.' Soms werden de aangewezenen direct doodgeschoten, soms ook weer niet direct, maar moesten ze eerst andere djahats aanwijzen, voor zij werden doodgeschoten. Soms werden zij ook in het geheel niet doodgeschoten.

(Het bovenstaande verhaal wekt de indruk van betrouwbaarheid. Het zou inderdaad tot het vermoeden kunnen leiden, dat rekening werd gehouden met wat via spionnen en inlichtingendienst over de bevolking bekend was geworden – hoewel de getuige niet verklaart, dat de namen der aangewezenen werden vastgesteld en aan de hand der naamlijsten, die de kapitein Rijborz zegt te hebben bezeten, werden gecontroleerd. Evenmin staat vast dat dit niet is geschied.)

Om tien uur arriveerde de kepala-kampong Amparita, door militairen opgehaald. Hij moest djahats aanwijzen en wees toen La Kadetjing aan, die pas met de wakil had gevochten. La Kadetjing zei toen, dat de kepala

het hoofd van de rampokkers was. De soldaten schoten toen La Kadetjing dood; de kepala liep de pasar op en werd door het leger (niet door de kapitein) in de nek doodgeschoten.

(Voor ondergetekenden is elke logica bij deze handelwijze zoek. In elk geval staat vast, dat de kapitein Rijborz een deel van zijn ondergeschikten met een volkomen verboden zelfstandigheid de zogenaamde zuivering heeft laten verrichten.)

Een soldaat pakte iemand met lang haar en donkere huidskleur bij zijn haar vast, zei dat deze man ook een extremist was en schoot hem recht door zijn hoofd. Deze man was La Hama Bolong. (Vermoedelijk is de naam opgenomen om te doen uitkomen, dat men hier niet met een geïnfiltreerde Javaan had te doen. Deze werden immers dikwijls aan de lange haren herkend).

De kapitein Rijborz verklaart, dat hij de streek zeer goed kende en dat hij nooit genoeg nam met een getuige. Hij is ervan overtuigd, absoluut 100%, djahats te hebben neergeschoten. Bij de actie in Koelo en Amparita zat hij met een gezwollen enkel op een stoel. De sergeant Coppens heeft in Koelo een bendelid van Andi Gelle door de voet geschoten, per ongeluk of [66] expres, dat weet hij niet. De kapitein heeft toen gezegd: schiet hem maar kapot – of hij heeft hem zelf doodgeschoten. Dat was een erge djahat, Coppens heeft daar ook twee Indonesiërs laten vechten om ze panas te krijgen en zo inlichtingen te horen. Dat was geen godsoordeel. Zij zijn door of op bevel van Coppens alle twee neergeschoten.

Hij erkent, mensen tegen wie hij maar een getuige had weleens met de vlakke hand geslagen te hebben. Dat was dan hun straf.

Wat Amparita betreft zegt hij, dat de kepala een kepala van djahats was. Hij erkent, dat er ook hier een vechtpartij is geweest. Hij verklaart, dat er te Maroanging (Maewa) ongeveer 30 slachtoffers waren; te Koelo 70 à 80; en te Amparita ongeveer 53.

Merkwaardig is nog, dat de getuige La Itjin, pabijtara van Maewa, die te Maroanging aanwezig was, zegt dat alle lijken zijn begraven door de bevolking, echter zonder mohammedaanse eerbewijzen. 'Er is geen verbod hiertoe gegeven.' Overigens bevestigt hij de verklaringen van Oemar bin Ahmad Ba Madhan wat betreft het feit, dat aangewezenen soms onmiddellijk werden doodgeschoten, en dat in andere gevallen een wat langer heen en weer gevraagd over de schuld van aanwijzer en aangewezen plaatsvond.

De overste Paardekooper zegt in zijn nota van 12 augustus 1949, dat vele verhalen in omloop zijn over de wreedheden, die de kapitein Rijborz tijdens de actie in Koelo zou hebben bedreven. Na onderzoek blijkt echter van al deze verhalen niet veel over te blijven. De getuigen, welke te Maewa werden gehoord, hebben de vraag of hun behalve het reeds gevraagde nog iets bekend was van misdrijven, door deze kapitein bedreven, met 'neen' beantwoord. Bij een dergelijke vraag werd door hem hier evenals elders uitgebreid opgesomd welke wreedheden men de kapitein aanwreef.

De aanwijzingen, die te putten zijn uit de verklaringen van Nistelrooy en van Oemar bin Ahmad Ba Madhan, zijn inderdaad van ernstige aard. Uit de stukken krijgt men reeds het gevoel, dat er bij de kapitein Rijborz, wellicht tengevolge van wat hij heeft meegemaakt vóór zijn komst in Makassar, een verschuiving van waarden heeft plaatsgevonden, die hem allerminst geschikt maakten voor de hem door zijn chefs opgedragen taak van rechter over de hem toevertrouwde bevolking.

Zowel de kapitein Rijborz als de onderluitenant Vermeulen misten de wijze zelfbeperking, waarvan de kapitein Van Oortmerssen getuigde toen hij verklaarde, dat zijn opvatting was, dat men met het neerschieten van deze misdadigers niet tot vijftig of honderd man doden behoefde te gaan, doch met minder doden en meer onderzoek hetzelfde resultaat zou hebben bereikt.

Bovendien wordt door enige getuigenissen de indruk gewekt, dat de kapitein en de onderluitenant hun overtuiging van schuld niet zodanig hebben gebaseerd, dat met grote waarschijnlijkheid slechts werkelijk ernstige misdadigers (zij het dan ook zonder enig vonnis) naar de bedoeling hunner opdrachtgevers zijn neergelegd.

IX. HET GEVAL ABOKANGENG

Tijdens een actie in Abokangeng omstreeks 16 januari 1947 onder leiding van de majoor Stufkens, waaraan de kapitein Rijborz deelnam en waarbij de onderluitenant Vermeulen zou zuiveren, heeft nog een geheel eigensoortig excès plaatsgevonden, namelijk het naakt uitkleden en aldus gedurende ongeveer een half uur tentoonstellen van de vrouw van La Moehamma en van haar vader.

La Moehamma was een bendeleider, onder commando van Ambo Damin. Hij huwde met I Maroemai, die in de kampong Abokangeng woonde. Dit huwelijk was in strijd met de voorschriften niet gemeld aan de Neder-

lands-Indische autoriteiten, die er echter wel langs andere weg van vernamen.

Toen op geruchte, dat een deel der bende in Abokangeng aanwezig was, aldaar een zuivering gehouden werd, werden I Maroemai en haar vader opgehaald.

Volgens Andi Tinggi, aroe Paeseno, werden zij door een landbouwer met name La Tjindollo geheel naakt uitgekled. Hij weet [67] niet, wie het bevel daartoe gaf.

La Tjindollo zegt, dat hij de vrouw en haar vader in opdracht van de kapitein Rijborz is gaan halen. ‘Op een ogenblik zei de kapitein: “Tjindollo, waar ben je?” Ik stond direct op en zei “hier, kapitein.” De kapitein zeide daarop: “bikin telandjang” (maken naakt) waarop de majoor zeide: “ja”. De kapitein met de majoor en de onderluitenant hebben er samen over gesproken terwijl ik erbij stond.’

Ook Andi Tinggi zegt, dat hij de drie officieren bij elkaar zag staan.

I Maroemai zelf verklaart, dat zij door een Europees soldaat werd uitgekled.

De militieopperwachtmeester Albert Schultz zegt, dat óf de majoor Stufkens óf de kapitein Rijborz dit heeft bevolen. Hij zag hen met de onderluitenant bijeenstaan toen het uitkleden geschiedde. La Tjindollo was een manusje van alles van de majoor. De majoor of de kapitein zeide tegen Vermeulen: ‘Laat die vrouw uitkleden, dan kom je wel het een en ander van haar te weten’, althans woorden van deze strekking. La Tjindollo kreeg toen last haar uit te kleden. Hij weet dat Vermeulen aan deze vertoning het land had. Het had naar zijn mening iets met de adat te maken. Hij herinnert zich, dat of de majoor of de kapitein zoiets zeide van ‘als je eens iets van een vrouw te weten wilt komen, dan moet je haar laten uitkleden.’

De majoor Stufkens verklaart, dat de vrouw en haar vader al naakt stonden, bij het vuur, in de gietende regen, toen hij met de kapitein Rijborz op het plein kwam. Hij wilde de troep echter niet afvallen en heeft dus niet ingegrepen. Wel heeft hij er vijftien tot twintig minuten later een eind aan gemaakt. Achteraf beschouwd moest hij (op 12 april 1949) toch wel toegeven, dat door een dergelijke vertoning het prestige van de troep nog ernstiger wordt geschaad dan bij een eventueel ingrijpen ter plaatse.

De kapitein Rijborz zegt, dat hij op bevel van de majoor Stufkens met een djahat is gaan verifiëren of het verhaal van de kepala-kampong waar was, dat deze tijdens het huwelijksfeest van La Mochamma thuis had gezeten omdat zijn vrouw net bevallen was. (Dit houdt dus in, dat hij én de majoor

daarvoor al op het plein, waar gezuiverd werd, waren). Toen hij terugkwam stond de vrouw naakt en ratelde er inlichtingen uit voor Stufkens.

De onderluitenant Vermeulen is op het bericht, dat er een beruchte bende in Abokangeng aanwezig was, 's avonds in een harde regen daarheen gegaan. Er werden slechts twaalf à vijftien leden van de bende gevonden, die geëxecuteerd zijn. Hij was tijdens het uitkleden van I Maroemai en haar vader bezig aan de andere kant van het plein. Hij meent, dat óf de majoor Stufkens, óf de kapitein Rijborz opdracht tot uitkleden hebben gegeven. De bedoeling was hen door te dreigen met uitkleden te bewegen te verklaren waar de bendeleider zich ophield. Hij weet zich te herinneren, dat de majoor Stufkens hun dienaangaande vragen heeft gesteld, doch hij meent dat zij toen al geheel naakt uitgekled stonden. Hij meent dat de majoor Stufkens eens tegen hem zeide, dat wie iets van een vrouw te weten wilde komen, haar moest dreigen met uitkleden, dat zij dan wel keterangang wilde geven. Majoor Stufkens was erg goed op de hoogte omtrent de adat in Zuid-Celebes. Dit is hem herhaaldelijk gebleken en dit uitkleden had naar zijn mening iets met de adat te maken.

Ondergetekenden concluderen, dat in deze aangelegenheid slechts de verantwoordelijkheid voor niet-ingrijpen van de actieleider, de majoor Stufkens, vaststaat.

Het verhaal van de kapitein Rijborz omtrent zijn bezoek aan de woning van de kepala-kampung is van elders bevestigd, en er is een aanwijzing, dat dit bezoek kan hebben plaatsgegrepen terwijl I Maroemai werd opgehaald en op het plein gebracht. Het was vermoedelijk in 1949 al niet meer mogelijk, nog na te gaan op welke momenten deze verschillende handelingen plaatsgegrepen.

X. PLUNDERING VAN SIERADEN EN KLEDING

[68] Ten slotte ligt er nog een verklaring van 9 september 1947 van de luitenant Molenkamp omtrent plundering door het DST.

In Soepa zag hij, dat de mensen hun ringen aan mensen van het DST moesten afgeven voordat zij werden doodgeschoten. De kleding moesten zij ook uittrekken behalve een broek of, als zij geen broek hadden, een sarong. Als de sarong erg mooi was dan werd hun een lelijke sarong gegeven in plaats van de mooie. Hij heeft dit enkele keren gezien; hij heeft niet geteld hoeveel malen. In Pinrang in het DST-kampement was een man met een hoeveelheid ringen, die hij aan Vermeulen liet zien. De man zei daarbij in het algemeen:

‘Die zullen ze straks wel verdelen.’ Molenkamp vroeg hoe dat ging, waarop die man zeide, dat ze die gingen verloten.

Verder zegt hij gezien te hebben, dat bij acties na afloop van de executies de beste kleren van de doodgeschoten personen werden meegenomen door het DST, terwijl de rest aan de bevolking werd gegeven. Hij vernam in Pinrang van verschillende Chinezen, dat DST-mensen sarongs aan hen te koop aanboden, die zij echter niet durfden kopen.

Op 16 april 1949 door de overste Paardekooper gehoord zegt deze getuige: ‘Vermeulen vertelde mij eens bij een bezoek aan het DST-kampement, toen ik daar iemand zag lopen met een handvol ringen, vermoedelijk afkomstig van geëxecuteerden, dat sieraden en andere voorwerpen als kains, die in beslag waren genomen bij executies werden verkocht en de opbrengst werd gegeven aan de troep.’

Er bestaat tussen beide verklaringen, die van 1947 voor de commissie-Barendrecht (welke omstandig alle bijzonderheden van het optreden der actiegroepen onderzocht) en die van 1949, een aanmerkelijk verschil. In de laatste is het zelfs Vermeulen zelf die plundering toegeeft, tenzij hier gedacht moet worden aan een niet geheel juiste weergave van een mededeling, betrekking hebbende op de door de kapitein Westerling ingevoerde en op pagina 22 medegedeelde regeling omtrent niet opgevraagde kostbaarheden.

Vermeulen heeft destijds naar aanleiding van de eerste verklaring opgemerkt, dat ringen niet werden afgegeven vóór de executie, doch daarna werden verzameld. Wel moesten de mensen die neergeschoten zouden worden, hun losse sarong afdoen. De sieraden werden dan opgezonden aan de kapitein Westerling, vergezeld van een door de wachtmeester Wijnands getekende specificatie. De kledingstukken kwamen ten goede aan gedupeerden, agenten en kampongpolitie. Na thuiskomst werden de troepen gefouilleerd en moest alles, wat zij bij zich hadden, worden ingeleverd.

De verklaring van de luitenant Molenkamp wordt van geen enkele zijde bevestigd. Aan de andere zijde is zij te positief om als ongeloofwaardig geheel terzijde geschoven te worden. Vermoedelijk zullen leden van het DST of van de begeleidende troepen zich wel degelijk aan plundering tegen hun orders in hebben schuldig gemaakt. Daar aan dit feit in het verder onderzoek geen aandacht meer is geschonken, zijn in de stukken geen andere aanwijzingen te vinden.

Het opzenden der sieraden naar Makassar, in plaats van deze direct aan de families der slachtoffers te geven, en het verdelen der kleding onder de hierboven genoemde groepen, komt ondergetekenden voor een onjuiste en voor de tucht van de troep ook gevaarlijke handelwijze te zijn geweest.

XI. MISHANDELINGEN

Behalve de enkele gevallen van mishandeling of geestelijke kwelling, hierboven reeds vermeld, hebben ondergetekenden in de stukken nog enige gegevens gevonden over twee personen, die mishandeld zouden zijn in of bij Madjene.

De eerste is een zekere Wahab, een onderwijzer, die volgens de verklaring van de reserve-luitenant D.M. Riepma op zijn bevel een flink pak slaag heeft gehad van zijn ondergeschikten, omdat er voldoende aanwijzingen voor de schuld van Wahab bestonden, doch deze geen bekentenis wilde afleggen. Over ernstige gevolgen wordt niet gesproken.

Verder zou de onderwijzer Soeradi volgens lopende geruchten zó zwaar geslagen zijn, dat hij eraan bezweken is.

[69] Uit het onderzoek blijkt, dat een zekere Kambo, pabitjara Bangga B, lid van het zelfbestuur te Madjene, op 3 april 1947, dus kort na het plaatsgrijpen van dit feit, over dit overlijden is gehoord. Hij verklaart echter, niet te weten waaraan Soeradi gestorven is. Het lijk is niet aan de familie afgegeven. Het is ten slotte door de kampongbevolking begraven. De weduwe heeft, volgens deze getuige, nog gevraagd om het gezicht van haar man te mogen ontbloten, maar dit verzoek is geweigerd. Hij zegt echter van niemand gehoord te hebben, dat Soeradi mishandeld is.

De luitenant Riepma verklaart, dat Soeradi in zijn kazerne gestorven is; hij weet niet wat de oorzaak van zijn dood is. Hij is niet ernstig mishandeld en 's nachts overleden. Er is echter geen sprake van, dat hij als gevolg van een mishandeling overleden zou zijn.

Uit de stukken blijkt niet, of de luitenant Riepma elke mishandeling van Soeradi ontkent, ofwel toegeeft, dat er hardhandig opgetreden is, doch een oorzakelijk verband tussen dat optreden en het sterven ontkent.

In elk geval staat vast, dat deze officier in het geval-Wahab een zeer afkeurenswaardige methode van onderzoek heeft toegepast. Feiten, die aanleiding zouden geven tot de beschuldiging van het plegen van ernstigere excessen zijn echter omtrent deze officier in de stukken niet vermeld.

XII. DE AANTALLEN DER SLACHTOFFERS VAN DE ACTIES

Het is niet mogelijk, uit de stukken ook maar enigermate tot een juiste opstelling van het aantal slachtoffers van deze 'tegen-terreur', gelijk het in een nota voor persoonlijk gebruik van Zijne Excellentie de minister van Overzeese Gebiedsdelen d.d. 7 augustus 1948 wordt genoemd, te komen.

De commissie-Barendrecht (gelijk de commissie-Enthoven meestal in de stukken wordt genoemd) becijfert de volgende aantallen:

Kaloekoeang	83
Tanakeke e.a.	23
in het Goase	257
Takalar	onbekend
Djeneponto, Bonthain, Boeloekoemba e.a.	ca. 500
Pangkadjene	ca. 85
Lisoe	52
Tanete	11
Padongko	15
Gevangenen van Barroe	16
Soeppa	ruim 200
Pinrang, Rappang (gevolg datoek)	20
Datoek van Soeppa	1
Paré-Paré gevangenen	25
Madello-complex	86
Padakalawa-complex	124
Talabangi-complex	77
Baranti (Abokangeng)	ca. 15
Koelo	83
Amperita	55
Maewa	33
Galoeng-Galoeng	364

In de bovenvermelde cijfers zijn ook begrepen diegenen, die tijdens of vóór de acties in het veld zijn neergeschoten in gevecht, of die op de vlucht werden gedood, alsmede de groepen gevangenen waarover boven gesproken is.

Uit de meer gedetailleerde opgaven kan men concluderen, dat de kapitein Van Oortmessen zich beperkte tot het neerschieten van acht à tien personen per actie, waarvoor hij naar zijn zeggen de ergste djahats nam, terwijl van de luitenant Boom in de stukken slechts één onder zijn leiding gevoerde actie wordt vermeld, waarbij zes doden vielen.

XIII. DE OVERWOGEN MAATREGELN

[70] Zoals boven is vermeld, werd den kapitein Rijborz de zogenaamde noodrechtsbevoegdheid reeds ontnomen op 14 februari 1947, op persoon-

lijk initiatief van de kolonel De Vries, die, toen hij de geruchten hoorde die over het optreden van deze kapitein in omloop waren, ook zonder nader onderzoek de heer Rijborz niet meer aan het dragen van deze verantwoordelijkheid wilde blootstellen.

Toen de geruchten tot Batavia waren doorgedrongen, gelaste de heer procureur-generaal den auditeur-militair te Makassar, een onderzoek in te stellen. De luitenant-gouverneur-generaal riep de commissie-Enthoven (of de commissie-Barendrecht) in het leven, welke commissie de feiten natuurlijk van een ander gezichtspunt uit beschouwde dan de auditeur-militair, wiens opdracht het was om na te gaan of door de actieleiders en verdere betrokkenen, natuurlijk met inachtnaam van de zogenaamde noodrechtsopvatting van de heer procureur-generaal, ook overige strafwaardige handelingen waren verricht.

De commissie-Enthoven komt tot de conclusie, dat de strenge maatregelen, door de militairen toegepast, in de gegeven noodtoestand gezien moeten worden als de geboden uitoefening van de bevoegdheden der overheid voor de bestrijding van de terreur en herstel van recht en veiligheid.

Wel meent deze commissie, dat indien inschakeling van bestuur en politie overal regel ware geweest, meer waarborgen voor het treffen van schuldigen zouden zijn verkregen. Zij keurt echter het executeren van in preventieve hechtenis zich bevindende personen onvoorwaardelijk af. Zij oordeelt, dat enige zuiveringsacties in de afdelingen Paré-Paré en Mandar geenszins de indruk geven, dat men naar beste weten, alle omstandigheden in aanmerking genomen, gepoogd heeft vast te stellen wie de werkelijke schuldigen waren. Zij ziet dit bijzonder in het geval der actie te Galoeng-Galoeng en betreurt het gebrek aan een krachtige en eenhoofdige leiding aldaar. Zij meent, dat ten aanzien van Galoeng-Galoeng maatregelen niet achterwege zullen blijven.

Overigens spreekt zij uit, dat duidelijk uit de verzamelde gegevens gebleken is, dat bijzondere bevoegdheden alleen naar behoren kunnen worden gehanteerd door personen, wier aanleg en karakter hen daarvoor geschikt maken, en constateert zij dat de bevoegdheid om personen te elimineren bij sommigen tot een te lichtzinnige opvatting omtrent de waarde van een mensenleven leidt.

Naar aanleiding van de verschillende onderzoeken schrijft de legercommandant, de luitenant-generaal S.H. Spoor, dan op 7 juni 1948 aan de luitenant-gouverneur-generaal een brief, gemerkt Kab/1197/9245 'Z-Cele-

bes-rapport', waarin hij constateert, dat de kapitein Westerling zowel qua instelling als begrip voor de taak, waarvoor hij werd gesteld, over uitzonderlijke kwaliteiten beschikte, doch hij acht het begrijpelijk, dat toen anderen meenden eveneens naar zijn voorbeeld te kunnen handelen, ongelukken niet konden uitblijven.

Hij acht het dan noodzakelijk, een nader onderzoek te doen instellen naar de kwestie van de bevelsverhoudingen in Zuid-Celebes gedurende acties, omdat deze kwestie naar zijn oordeel mede aanleiding geweest is tot de rampzalige gebeurtenissen in het Mandarse, waarbij hij in het bijzonder denkt aan de vuurpaniek te Galoeng-Galoeng. Hij wenst te zien onderzocht de gezagsverhoudingen en het algemeen beleid bij deze actie en voorts het optreden van de majoor Stufkens, de kapitein Rijborz en de onderluitenant Vermeulen, waarbij ongetwijfeld een gerechtelijke vervolging tegen een of meer schuldigen aan dit bloedbad niet achterwege zal blijven.

Hetzelfde geldt omtrent het optreden van de kapitein Rijborz te Paré-Paré, welke zaak naar zijn mening eveneens voor vervolging in aanmerking komt. Hij zou het echter psychologisch onjuist en zakelijk niet verantwoord achten om tot diep in de details van deze gehele operatie te gaan wroeten om te trachten nog enkele schuldigen te vinden, die wellicht eveneens, doch in klein verband, over de schreef zijn gegaan.

[71] Hij verzoekt daarom Zijne Excellentie hem wel te willen doen weten, of zij met de inhoud van dit schrijven zou kunnen instemmen, waarna hij het uit psychologisch oogpunt bepaaldelijk gewenst acht tegenover commandanten en troepen te kunnen mededelen, dat – behoudens de genoemde gevallen van rechtsvervolging – de Zuid-Celebeszaak als afgehandeld kan worden beschouwd.

Op 2 augustus 1948 schrijft de heer procureur-generaal aan de luitenant-gouverneur-generaal onder no. 4122/gb(ZG), en wijst daarbij op de excessen, die zonder twijfel hebben plaatsgehad door gebrek aan leiding, tekort aan zelfbeheersing, manco aan verantwoordelijkheidsbesef en door ongeremd uitleven van verkeerde eigenschappen. Hij voegt aan de in bovenvermelde brief van de generaal Spoor genoemde gevallen nog toe het optreden in de onderafdeling Rappang bij Baranti, zomede zuiveringsactie in Koelo door de kapitein Rijborz. Verder wil hij aandacht besteed zien aan de verantwoordelijkheid van de hoogste militaire bevelhebbers in Zuid-Celebes voor zover door gebrek aan controle en keuze van niet-geschikte commandanten een laakbaar beleid is gevoerd.

Hij adviseert dan tot een nader onderzoek in strafrechtelijke zin tegen de drie door de generaal Spoor genoemde personen, waarbij rekening moet worden gehouden met de mogelijkheid, dat het onderzoek termen voor een verdere strafvervolgning zal opleveren terzake van overtreding van het bepaalde bij artikelen 126 en 132 WvMS en 170 dan wel 338 WvS, en, in verband met de rang van de majoor Stufkens, het Hoog Militair Gerechtshof, ook voor de lageren in rang met wie hij hierbij heeft samengewerkt, als de krachtens de wet bevoegde rechterlijke instantie moet worden geacht te zijn.

Daarop is een vooronderzoek tegen de majoor Stufkens, de kapitein Rijborz en de onderluitenant Vermeulen geopend.

Toen ondergetekenden naar Nederland terugkeerden was er omtrent een verdere strafvervolgning nog niets bekend. Uit de stukken is hun ook niet gebleken, of aan commandanten en troepen de mededeling is gedaan, dat met de uitzondering als door de legercommandant vermeld, de Zuid-Celebeszaak als afgehandeld mocht worden beschouwd, welke mededeling, indien geschied, de kracht zou hebben van een algemeen sepot ten aanzien van de betrokkenen.

CONCLUSIES

I. [1] De ondergetekenden vestigen er de aandacht op, dat zowel de commissie-Enthoven, als de legercommandant en de procureur-generaal uitgaan van de opvatting, dat een optreden, als door de kapitein Westerling toegepast, en een 'in noodrecht gegronde militaire actie' genoemd, of ook wel 'noodrechtstoepassing,' een geoorloofd handelen van de overheid binnen het kader van hare bevoegdheden en van haar plicht is geweest, wijl door een toestand van nood geëist.

De ondergetekenden delen deze mening niet.

Zij zien – behoudens in de gevallen, waarin standrecht werd toegepast – in deze actie een treden buiten de voor de rechtsstaat Nederlands-Indië voorgeschreven regelen. Zij erkennen, dat er in bepaalde gedeelten van Zuid-Celebes een toestand van nood bestond, en wel aldus, dat door benden terreur werd geoefend jegens de bevolking, waardoor talloze moorden, rampokpartijen en branden voorvielen; waardoor een onderzoek naar deze misdrijven vrijwel onmogelijk was; waardoor handhaving van orde en gezag ernstig bemoeilijkt of ook wel onmogelijk werd gemaakt; en waardoor handel en bedrijf werden lamgelegd. Internering van gehele bevolkingen van zogenaamde boesoeke kampongs was uitgesloten door gebrek aan middelen; arrestatie

en normale berechting van die misdadigers, omtrent wie men nog inlichtingen had kunnen verkrijgen, was in bepaalde gevallen uitgesloten door onbetrouwbaarheid van het daarbij betrokken apparaat en door gebrek aan ter zake kundige officieren voor de dan nodige krijgsraden. (In Makassar waren reeds terroristen vrijgelaten, waarin volgens de kapitein Westerling de commissaris van politie zelf de hand had.) Om deze toestand te doorbreken was strenge berechting nodig, én berechting ter plaatse met onmiddellijke executie. De resultaten van de gevoerde acties en de dank der bevolking voor die resultaten, hebben de juistheid van dit inzicht der autoriteiten aangetoond.

De autoriteiten bevonden zich in Zuid-Celebes niet geplaatst tegenover een binnenlandse oorlog of een guerillakrijg, zelfs niet tegenover goed georganiseerde subversieve acties welke zich alleen tegen het gezag richtten, doch tegenover pogingen tot volslagen desorganisatie van het volksleven, met een noodzakelijkerwijs tekortschietend rechterlijk apparaat en een tekortschietend en zelfs ten dele onbetrouwbaar politieapparaat.

Het vraagstuk lag daarom niet uitsluitend op het terrein van een militaire actie, maar vooral op het terrein van de rechtspraak. Het ging erom, deze snel en effectief te doen zijn met tenuitvoerlegging ter plaatse om bij de bevolking het vertrouwen te herstellen in de rechtsstaat, die zij gekend had en waarin alleen haar economische taak vervuld kon worden. De gevoerde acties hebben aangetoond, dat hier het zwaartepunt lag.

De autoriteiten kozen nu de weg van een 'buitenwettelijke berechting en executie', die op zichzelf 'volstrekt onwettig' was (de aangehaalde woorden zijn van de heer procureur-generaal bij het Hooggerechtshof te Batavia), die alleen haar rechtvaardiging kon vinden in de noodtoestand van de onmogelijkheid van het volgen van de wettelijke weg van onderzoek, berechting en executie. Zij noemden dit buitenwettelijk optreden een in noodrecht geïnduceerde militaire actie.

De vraag, die hierbij aan de orde is, is een vraag van beleid. De ondergetekenden menen echter, dat deze beleidsbepaling van beslissende invloed is geweest voor het gedrag van de agerende officieren en onderofficieren, en dat zij dus verplicht zijn deze beleidsbepaling in hun oordeel te betrekken.

Zij concludeerden te dien aanzien:

1. dat de hoogste autoriteiten van het toenmalige Nederlands-Indië, zowel burgerlijke als justitiële, als militaire, in [II] deze een aarzelende houding hebben aangenomen.
2. dat deze onder 1 genoemde autoriteiten tenslotte hebben toegelaten en goedgekeurd, zoal niet bevolen, dat een duidelijk niet-militaire, in een

rechtsstaat met waarborgen omringde, taak onder het begrip 'militaire actie' werd gebracht.

3. dat dit geschied is met als motivering een bij deze gelegenheid aangevoerd noodrecht.
4. dat voor het voeren van deze militaire actie geen schriftelijke richtlijnen zijn gegeven; geen begrenzing is opgesteld; aan het inzicht en geweten der actieleiders de gehele uitvoering is overgelaten, slechts onder de mededeling, dat men voor excessen zich zou hebben te verantwoorden op de klacht van moord of doodslag.
5. dat zelfs deze laatste voorwaarde niet aan de actieleiders, althans niet aan allen, is medegedeeld en dezen dus allen of grotendeels in de mening verkeerden, dat zij bij een gedraging naar hun beste inzicht slechts uitvoerders waren van de wil der regering.

Ter toelichting merken ondergetekenden het volgende op:

Het optreden van de overheid in afwijking van de voor een rechtsstaat geldende regelen, en het terzijdestellen van de in die rechtsstaat voor de burger vastgelegde rechten, mag niet zijn rechtvaardiging vinden in de wenselijkheid van zulk een optreden, doch moet dit vinden in de onafwijsbare noodzakelijkheid, in de eis van beveiliging van die rechtsstaat zelve voor de toekomst onder een zeer ernstige bedreiging, die onmiddellijk werkt, en die niet op een andere, meer met de rechtsstaat in overeenstemming zijnde, wijze kan worden afgeweerd.

De zeer ernstige en onmiddellijke bedreiging was hier in Zuid-Celebes aanwezig. Een geordende rechtspraak, nodig voor herstel van orde en recht, was onmogelijk geworden. Bijzondere, op korte termijn effect opleverende, maatregelen waren nodig. De overheid moest zorgdragen, binnen het kader van haar taak, voor een snelle rechtspraak ter plaatse van het misdrijf, met onmiddellijke executie der vonnissen, en dus noodzakelijkerwijze een rechtspraak met een zeer summiere procedure. Zij kon, volgens het geldende recht, deze berechting aan de militaire rechter opdragen. Zij had de bevoegdheid, in dringende omstandigheden, goed te keuren, dat het militair gezag van algemene verordeningen afweek en bijzondere maatregelen nam. Deze bevoegdheid is echter van exceptioneel karakter en houdt dus in, dat die bijzondere maatregelen welomlijnd worden vastgesteld.

Dit deed de Hoge Overheid echter niet. Zowel de luitenant-gouverneur-generaal, als het militair gezag, als ook in zijn adviezen de heer procureur-generaal, bleven hierbij in gebreke. Zij gebruikten in deze dringende

omstandigheden niet de op de Nederlands-Indische staatsregeling gegronde bevoegdheden, doch lieten toe of bevalen een optreden van een of meer militaire actieleiders, waarbij in de plaats van een zij het ook nog zo summier geregelde rechtspraak over misdadigers trad een oordeelvelling door een persoon over leven en dood van verdachte personen, niet gebonden aan ook maar enig procedurevoorschrift en zonder een andere waarborg dan in het karakter en in de persoon van deze leider werd verondersteld, met een volkomen terzijde stellen van nu eenmaal onaantastbare rechten van diegenen, die als verdachten werden beschouwd.

II. De oordeelvelling en het optreden der actieleiders werd in de stukken door vele getuigen genoemd een 'rechtspraak ter plaatse met onmiddellijke executie'. Als zodanig zagen ook de actieleiders hun handelen.

De ondergetekenden zijn van mening, dat deze benaming 'rechtspraak' een loze omschrijving is geweest van een volstrekt onwettig handelen, dat met alle regelen van rechtspraak, [III] zoals die onder beschaafde naties gelden, brak.

Er was geen onpartijdig oordelend rechter, doch een vervolgend ambtenaar, die de opdracht had ervoor te zorgen, dat orde en rust werden hersteld, en die nu in deze kwaliteit arresteerde, vervolgde en – soms wel, soms niet na een verhoor van de verdachte – deze ter dood wijdde en executeerde. Dit zijn alle typische verschijningsvormen van een 'administratieve behandeling en veroordeling', met uitzondering dan van het feit, dat deze handelingen hier niet in het verborgene, maar in het openbaar plaatsvonden.

Er was dikwijls geen verhoor van de verdachte, en vrijwel nimmer een gelegenheid tot het voeren van een verdediging door deze persoonlijk, terwijl een zodanige verdediging door een raadsman (al of niet rechtsgeleerd) volkomen ontbrak.

Er werd geen proces-verbaal aangehouden, zodat van vele zogenaamde 'zuiveringsacties' het aantal veroordeelden en geëxecuteerden zelfs niet vaststaat, terwijl bij de meeste, zo niet bij alle, de namen der gedoden niet vastgelegd zijn.

Ondergetekenden menen dan ook, dat deze handelingen der actieleiders niets met rechtspraak te maken hebben gehad, en in de meeste gevallen ook niets met een toepassing van standrecht doch dat zij gekwalificeerd moeten worden als een 'tegenderreure' tegen de bestaande terreure van benden.

Hieraan doet niet af, dat naar het getuigenis van alle gehoorde getuigen, ook de Indonesische, niet bekend is dat onschuldigen zouden zijn gedood

– behoudens dan de verklaring van de kapitein Westerling, die het achteraf mogelijk acht een of drie onschuldigen te hebben neergelegd op grond van hem verstrekte foutieve inlichtingen. Evenmin, dat de meeste dezer getuigen, ook de Indonesische, van oordeel zijn dat (behalve bij de vuurpaniek in Galoeng-Galoeng) slechts zwaar schuldigen zijn geëxecuteerd. Doordat de actieleiders over geheime gegevens beschikten, is de schuld der verdachten in bijkans geen enkel geval meer na te gaan.

III. Ondergetekenden zijn van mening, dat het voeren van een ‘tegenderreur’ onder alle omstandigheden afkeurenswaardig is. Zij wijzen erop, dat het militaire gezag langs de weg van een behoorlijk afgekondigd, onder de omstandigheden uitgebreid, standrecht, alsmede langs de weg van afkondiging ener verordening houdende instelling ener summiere rechtspraak ter plaatse, met mogelijkheid van directe executie, en met een zekere differentiatie in de straffen, tot bestrijding van de terreur had kunnen overgaan, doch dat dit om politieke redenen niet opportuun werd geacht. Zij kennen deze politieke redenen niet, doch staan op het standpunt, dat elementaire rechtsstaatbeginselen als objectieve rechtspraak en het recht tot verweer van de verdachte van zulk een hoge waarde zijn, dat de eisen ener politieke tactiek daarvoor hebben te wijken.

IV. Het executeren van nog niet veroordeelde gevangenen was, in de door het gezag gesuggereerde rechtspraakconstructie en onder de ter rechtvaardiging daarvan gegeven redenen, een logische consequentie.

Dat dit ook door de hoogste burgerlijke gezagsdragers aldus is beseft volgt uit de houding, tegenover de gevangenzittende volgelingen van de da-toek van Soeppa aangenomen, bij wie wel zeer duidelijk het administratieve karakter van hun wijding ter dood, als immers overeengekomen op een bespreking van de hoogste burgerlijke autoriteiten en adviseurs met de vertegenwoordigers van het militair gezag, uitkomt.

V. [IV] Het executeren van reeds veroordeelde gevangenen, zoals ten aanzien van twee der zogenaamde Barroegevangenen vaststaat, is een excès geweest zelfs binnen het kader van de rechtspraakconstructie. Niet gebleken is echter, dat de hierbij optredende en verantwoordelijke actieleider van dit feit der veroordeling kennis heeft gedragen.

VI. Uit de stukken blijkt, dat toen men eenmaal zich op de weg van een optreden van een actieleider (de kapitein Westerling), als boven omschreven,

had begeven, er niet bijtijds, namelijk toen de eerste medewerking van de bevolking verkregen was en ook het gevangeniswezen was gereorganiseerd, een al of niet geleidelijke terugkeer tot de normale regelen is geweest, doch dat men integendeel in tweeërlei opzicht is gaan verglijden, en wel: naar een verlenen der zogenaamde noodrechtsbevoegdheid aan anderen, en naar een uitbreiding van die bevoegdheid buiten de oorspronkelijk gedachte grenzen (bijvoorbeeld ten aanzien van het doden van gevangenen), welke grenzen echter niet duidelijk aangegeven waren; alsmede een wijziging der 'plechtige', op het volk een diepe indruk makende, methode van de kapitein Westerling.

VII. Geconstateerd wordt, dat de heer procureur-generaal te Batavia, die voor zijn oordeelvelling moest afgaan op de hem verstrekte rapporten, niet altijd een juiste kijk op de situatie heeft gehad, doch dat hij zijnerzijds aanvankelijk heeft gedaan wat hij kon om een uitbreiding, als onder VI bedoeld, tegen te gaan, en dat hij slechts schoorvoetend en onder het stellen van voorwaarden zulk een uitbreiding tot anderen heeft mogelijk genoemd.

VIII. Het hoge gezag in Batavia draagt mede de verantwoordelijkheid voor het verlenen van de zogenaamde noodrechtsbevoegdheid aan de kapitein Westerling. Het heeft zich niet verzet tegen de verlening daarvan aan anderen. Het heeft goedgekeurd, dat bepaalde gevangenen werden geëxecuteerd en daardoor de indruk gewekt dat het de consequentie der actieleiders omtrent het neerleggen van gevangenen als een onder de rechtspraakconstructie gewettigde daad zag en aanvaardde.

IX. De toenmalige resident van Zuid-Celebes heeft de zogenaamde noodrechtsuitoefening goedgekeurd en medegewerkt, na aanvankelijk verzet, aan het doodschieten van gevangenen. Het is betreurenswaardig, dat hij zich achteraf aan de verantwoordelijkheid daarvoor heeft trachten te onttrekken.

X. Uit de stukken blijkt, dat de waarnemend legercommandant in Nederlands-Indië het zogenaamde noodrechtsoptreden heeft goedgekeurd, alsook de uitbreiding tot anderen dan de kapitein Westerling.

XI. De kolonel H.J. de Vries en de luitenant-kolonel H.J. Veenendaal zijn verantwoordelijk voor het geven van de opdrachten tot zuivering aan onderscheidene der hierboven genoemde officieren. Zij ontkennen deze verantwoordelijkheid niet.

XII. [V] De majoor Stufkens heeft de verantwoordelijkheid te dragen voor het optreden van de onderluitenant Vermeulen, en van de in zijn machtsgebied optredende officieren en onderofficieren, wjl hij als hoogste in rang én als commandant in dit gebied aanwezig was, de acties deed uitvoeren of toeliet dat zij werden uitgevoerd, en aan een aantal dezer acties zelf deelnam.

XIII. De majoor Stufkens draagt mede de verantwoordelijkheid voor het neerschieten van een groot aantal Indonesiërs tijdens de vuurpaniek te Galoeng-Galoeng, omdat hij in gebreke bleef op dat ogenblik de nodige leiding te nemen, in het bijzonder ook over de onderluitenant Vermeulen.

XIV. De onderluitenant Vermeulen en de kapitein Rijborz zijn met een bevoegdheid bekleed geweest, die voor hen te zwaar was en waarvoor zij niet de in dit systeem vereiste kwaliteiten bezaten.

XV. Uit de ingestelde onderzoeken is niet komen vast te staan, dat de onderluitenant Vermeulen en de kapitein Rijborz de waarborgen voor het doden van werkelijk schuldigen, die in de rechtspraakconstructie nog waren bedoeld en die door de kapitein Westerling en door andere officieren, blijkens de afgelegde verklaringen, nog werden nageleefd, aldus hebben gehandhaafd. Evenmin staat onomstotelijk vast, dat zij onschuldigen zouden hebben neergelegd.

XVI. Het naakt tentoonstellen van een vrouw in Abokangeng is onvoorwaardelijk af te keuren. Niet vaststaat, wie hiertoe de opdracht heeft gegeven. Vast staat, dat de hoogst aanwezige officier, de majoor Stufkens, niet direct heeft ingegrepen.

XVII. Het schieten door de tenen van een der voeten van een verdachte, gelijk door de kapitein Westerling is gedaan; het laten vechten van twee verdachten als een geestelijke kwelling, als door de kapitein Westerling bevoelen; het laten houden van tweegevechten, als in het ressort van de majoor Stufkens is geschied, zijn onvoorwaardelijk af te keuren. Met voldoende zekerheid kunnen de opdrachtgevers, behalve in de genoemde gevallen van de kapitein Westerling, niet worden aangewezen. Vast staat, dat er bij acties onder leiding van de kapitein Rijborz ook tweegevechten, als godsoordelen, hebben plaatsgevonden. Ook indien deze kapitein de opdracht daartoe niet mocht hebben gegeven, zo draagt hij toch de verantwoordelijkheid voor het niet-ingrijpen daarbij.

XVIII. Slechts tegen de majoor Stufkens, de kapitein Rijborz, en de onderluitenant Vermeulen waren gerechtelijke vooronderzoekingen lopende. Kennelijk was dit op grond van het feit, dat een vermoeden aanwezig was, dat zij handelingen hadden gepleegd of doen plegen of toegelaten, die ook in de rechtspraakconstructie [VI] als excessen moesten worden beschouwd. Deze onderzoekingen zijn objectief, onpartijdig en met grote bekwaamheid door de overste Paardekooper ingesteld.

In hoeverre een strafvervolgung op grond van die onderzoekingen oppor- tuun zou zijn, gezien het gehele beeld der Zuid-Celebesaffaire en de verant- woordelijkheden van zovele hoge autoriteiten, beoordelen ondergeteken- den niet.

De ondergetekenden veroorloven zich ten slotte, de voor de raadsheer-com- missaris Paardekooper afgelegde en van inzicht getuigende verklaring van de heer mr. B.J. Lambers, die deze historie van nabij mee beleefde en die zich in dit getuigenis stelde op het feitelijk standpunt van de nu eenmaal door het hoogste gezag erkende, schoon door hem sterk bestreden 'noodrechts'-the- orie, hier aan te halen:

Op grond van het feit, dat ik in mijn vroegere functie bij herhaling gewetensconflicten en emoties, welke werden opgewekt door deze Zuid-Celebes-zaak heb meegemaakt, meen ik hier de hoop te mogen uitspreken, dat het aan het vervolgend apparaat en eventueel aan het Hof gegeven zal zijn om hierover met wijsheid te beslissen.

Een volle toepassing van het recht zoals dit in de wet is vastgelegd zal, voor zover ik kan zien, in verband met verdergaande verantwoor- delijkheden dan die van de beschuldigten in deze zaak zeer verstrekkende gevolgen hebben.

De ondergetekenden hebben zich afgevraagd, wat de gevolgen zouden zijn van een vervolging van die verdachten, tegen wie een gerechtelijk vooron- derzoek geopend was, terzake van overtreding van het bepaalde bij de arti- kelen 126 en 132 WvMS en 170 dan wel 338 WvS.

Zij menen, dat zowel bij een tenlastelegging van doodslag of met verenig- de krachten geweld plegen, als bij ene van misbruik van gezag of opzette- lijk toelaten dat een mindere een misdrijf pleegt dan wel opzettelijk nalaten

in zulk een geval de vereiste maatregelen te nemen, de gehele achtergrond ter sprake zal moeten komen en alle verantwoordelijkheden zullen moeten worden nagegaan. Dit zal, naar hun mening, ook het geval zijn bij een vervolging wegens mishandeling, daar deze feitelijkheid zal moeten worden gesteld in het kader van de veel ernstiger feiten, die aan de verdachte waren *opgedragen* en die dan niet vervolgd worden.

Adviesnota's aan minister Donker

Nadat Van Rij het rapport over de Zuid-Sulawesizaak aan de drie ministeries had aangeboden vroeg minister van Justitie Donker aan twee raadadviseurs om hem te adviseren over de rol die het rapport zou kunnen spelen bij een eventuele strafvervolgning van de betrokken personen. Vooral de adviesnota van A.D. Belinfante heeft in de geschiedschrijving over de Zuid-Sulawesizaak een belangrijke rol gespeeld.¹ Om deze reden is de tekst van de beide adviesnota's hier ook bezorgd.

NOTA VAN RAADADVISEUR A.D. BELINFANTE²

Uwe Excellentie verzocht mij het rapport van de heren meesters Van Rij en Stam op zijn juridische merites te bezien met het oog op een eventuele strafvervolgning tegen de betrokkenen bij de gebeurtenissen op Zuid-Celebes in eind 1946-begin 1947. Ik ga bij mijn beschouwingen uit van de feitelijke gegevens, zoals die in het rapport verwerkt zijn. Ik laat in het bijzonder buiten beschouwing of nog anderen dan de in het rapport genoemde officieren 'zuiveringsacties' hebben geleid. Eveneens neem ik voorlopig aan, dat de officieren, die 'zuiveringsacties' uitvoerden, zich aan geen andere excessen hebben schuldig gemaakt dan de in het rapport genoemde, hoewel het bij het uitleveringsverzoek door de Indonesische regering overgelegde materiaal wel tot een andere opvatting omtrent door Westerling gepleegde excessen zou kunnen leiden.

De hoofdvraag, die hieronder behandeld moge worden, is de vraag naar de strafrechtelijke verantwoordelijkheid voor de door Westerling en andere

officieren uitgevoerde 'zuiveringsacties', waarbij honderden mensen het leven lieten.

I. Kort overzicht van de feiten

Omstreeks begin november 1946 bevond Zuid-Celebes zich door het optreden van terroristen en extremisten in een toestand van volslagen anarchie en onveiligheid. Midden van de maand begaf de troepencommandant Grote Oost en Borneo, de kolonel KNIL H.J. de Vries, zich met de resident van Zuid-Celebes, dr. C. Lion Cachet, naar Batavia. Daar had op of omstreeks 16 november een bespreking plaats in aanwezigheid van dr. Van Mook, de leden van de Commissie-Generaal, de legercommandant en dr. Hoven om de toestand onder het oog te zien. Besloten werd troepen van de Koninklijke Landmacht naar Zuid-Celebes te dirigeren alsmede een Detachement Speciale Troepen onder commando van kapitein Westerling. De laatste werd door zijn commandant, de Directeur Centrale Opleiding, generaal-majoor Engles, ter beschikking gesteld van de kolonel De Vries.

Deze geeft Westerling na zijn aankomst te Makassar de opdracht de terreur te breken door toepassing van noodrecht. Wat dat noodrecht inhield heeft hij niet gezegd, maar terreurmisdadigers werden uit de bijeengedreven kampongbevolking gehaald en, als Westerling meende, dat hun schuld vaststond, door hem geëxecuteerd (zie pagina 11).

Toen Westerling eenmaal succes had met de door hem gevolgde methode is het 'noodrecht', door de militairen ook wel blanco volmacht genaamd, met instemming van de bevoegde autoriteiten ook door anderen toegepast, eerst door de [2] onderluitenant Vermeulen van het detachement van Westerling, later door troepenofficieren van de Koninklijke Landmacht (majoor Stufkens, kapitein Rijborz).

Een tweede gevolg van het gemakkelijke succes van deze toepassing van het 'noodrecht' is geweest, dat met toestemming van de resident, dr. Lion Cachet, gevangenen, die zich in preventieve hechtenis bevonden, geëxecuteerd zijn, evenals twee gevangenen, die door de rechter tot vijf jaar veroordeeld waren (pagina's 56 en 57).

II. Juridische vragen

Het is uit het bovenstaande duidelijk, dat de actie op Zuid-Celebes niet was een persoonlijke actie van Westerling. Hij steunde op bevelen van de hoogste militaire autoriteiten. Deze vonden hunnerzijds steun in het standpunt van civiele autoriteiten als de procureur-generaal en de resident van

Zuid-Celebes (en wellicht nog anderen, bijvoorbeeld de aanwezigen op de vergadering van omstreeks 16 november 1946), die het optreden van Westerling beschouwden als een zuiver militaire actie, gegrond in 'noodrecht' of 'noodstandrecht'.

Alvorens na te gaan, op welken der betrokkenen enige strafrechtelijke verantwoordelijkheid rust, behoort eerst de noodrechtconstructie van de 'zuiveringsactie' op haar juridische merites te worden beschouwd.

III. Het noodrecht of standrecht

De heren Van Rij en Stam, die in hun conclusies I en II van het rapport de staf breken over de onverantwoordelijke wijze, waarop hier zonder enige rechtswaarborgen rechtspraak werd uitgeoefend, wijden aan het vraagstuk van het noodrecht enige juridische beschouwingen (pagina 31). Deze gaan, naar de ondergetekende meent, nog uit van een te gunstige premisse voor de betrokkenen.

De rapporteurs menen namelijk, dat een militaire bezetter het recht heeft standrecht toe te passen. Dit zou zijn 'een bijzondere berechting, onder zeer ernstig dreigende gevaren en na voorafgaande aankondiging in een in staat van oorlog of beleg verklaard gebied ingesteld, in verband met die dreigende gevaren, waarbij de gewone rechter (hetzij burgerlijke of militaire) wordt uitgeschakeld, waarbij slechts de doodstraf wordt toegepast, en deze straf na een eenvoudige vaststelling van de pleging van het met die straf bedreigde feit door de commandant van het opererende onderdeel jegens een *in flagranti delicto* gevonden schuldige mondeling wordt uitgesproken en onmiddellijk geëxecuteerd.'

De betrokken autoriteiten zijn, menen de rapporteurs, met hun noodrecht veel verder gegaan dan de grenzen van het, naar hun mening, blijkbaar wel geoorloofde standrecht, vergunden. De strafbare feiten waren niet behoorlijk aangekondigd; er werd ook en juist recht gedaan tegen hen, die niet op heterdaad ontdekt waren; het waren niet de normale troepencommandanten, die de bevoegdheid tot uitoefening van het standrecht hadden, maar slechts enkelen [3] en in den beginne alleen de daarvoor speciaal aange trokken kapitein Westerling. Er is dus sprake, altijd volgens de rapporteurs, van een overschrijding van de bevoegdheid tot uitoefening van het standrecht, van een standrechtexces.

De rapporteurs zeggen niet, waarop de bevoegdheid tot uitoefening van het standrecht berust. Men krijgt de indruk, dat zij van mening zijn, dat deze bevoegdheid uit het natuurrecht voortvloeit ofwel uit een volkenrechtelijke

gewoonte, die recht geeft. Deze mening is evenwel onjuist. Noch bij François, noch bij Oppenheim, noch bij Delbez is zelfs maar de vermelding van het standrecht, als een geoorloofd middel voor een militaire bezetter te vinden.

De grondslag voor de bevoegdheid van een militaire autoriteit om tegen de bevolking van een bezet gebied op te treden, ligt in de regel, vermeld op pagina 343 bij Oppenheim 'An occupant having military authority over the territory, the inhabitants are under his Martial Law etc.', waaruit de op pagina 349 vermelde consequentie voortvloeit: 'But an occupant may, where necessary, set up military courts instead of the ordinary courts.'³ Bij die bevoegdheid is hij eventueel beperkt door regels van positief volkenrecht (Haagse conventie, conventie van Genève). Maar de basis van zijn bevoegdheid om inwoners van een bezet gebied te berechten, is zijn eigen positieve militaire strafrecht. Het strafrecht van de bezetter is dus van toepassing op de bezette bevolking. Welke rechtswaarborgen dat recht voor de individu geeft, hangt van zijn inhoud af. Ons militaire strafproces in vredestijd geeft minder waarborgen dan het civiele, en de procedure voor de krijgsraden te velde is nog summierder. Men kan zich voorstellen, dat in buitengewone omstandigheden de wetgever nog verder gaat en de procedure tot enkele formaliteiten beperkt. Maar het is altijd de *wetgever* die deze beperkingen moet aanbrengen, niet de militaire overheid. Deze heeft geen enkele bevoegdheid, die niet op de wet berust.

Aldus was blijkbaar ook de opvatting van de Duitsers tijdens de bezetting. In de verordening Openbare Orde 1943, Verordeningenblad 1943 no. 1, wordt uitdrukkelijk het standrecht geregeld. Artikel 58 stelt de bevoegdheid van politiestandgerechten vast en de artikelen 62-70 regelen de procedure. Deze geeft althans nog enkele waarborgen: voorafgaande afkondiging van het standrecht, publicatie van strafbaar gestelde feiten, een verdediger, verplichting de bewijsmiddelen en de motivering van het vonnis op schrift te stellen en te ondertekenen.

Indien men dus aanneemt, dat de aanwezigheid van de Nederlandse militaire macht in Indonesië op een volkenrechtelijke bezetting berust, dan kan er van toepassing van een standrecht, dat niet voorzien is in het positieve Nederlandse recht, geen sprake zijn. Indien die aanwezigheid berustte op de eigen soevereiniteit, hetgeen men van Nederlands standpunt gezien in 1946 toch moest aannemen, dan had men zeker niet anders toe te passen dan het in Indonesië [4] geldende militaire recht, dat geen standrecht ten aanzien van op heterdaad ontdekten en nog minder een noodrecht ten aanzien van andere verdachten kent.

Was men nu door het ontbreken van een standrecht-noodrecht-regeling voor het Indonesische gebied in de onmogelijkheid de noodzakelijke maatregelen legaal te nemen? Zo ja, dan worden de genomen maatregelen zoal niet gerechtvaardigd dan toch begrijpelijk. De hoofdambtenaar ter beschikking van het hoofdparket mr. Lambers heeft er, volgens het rapport, herhaaldelijk op gewezen, dat de Regeling op de Staat van Oorlog en Beleg (te vinden in Engelbrecht pagina 2741 sqq.)⁴ een artikel 33 bevat, luidende:

Het militair gezag is bevoegd in dringende omstandigheden na verkregen goedkeuring van den gouverneur-generaal, met afwijking van algemene verordeningen ook andere maatregelen te nemen dan die, waartoe het volgens dit hoofdstuk en hoofdstuk IV gemachtigd is.

Op grond van dit artikel had men dus bijvoorbeeld kunnen bepalen dat voor de vonnissen van de krijgsraden fiat executie niet nodig was, zodat onmiddellijk tenuitvoerlegging van een vonnis mogelijk werd. Men had, indien men van mening was, dat er geen voldoende personeel voor krijgsraden te vinden was, een alleensprekende rechter kunnen instellen. Maar men had, omdat men de afwijking van het geldende militaire strafproces openbaar had moeten maken, toch in ieder geval moeten vasthouden aan een minimum van rechtswaarborgen, waarop een verdachte recht heeft. Men zou het recht van verdedigen hebben moeten vastleggen en de verplichting om een gemotiveerd en ondertekend vonnis op te stellen alvorens tot executie werd overgegaan. Men zou de toepassing van dit standrecht gebonden hebben aan tijd, plaats en misschien gevallen, door het bevoegde gezag aan te wijzen. Thans is alles onder de dekmantel van 'militaire actie' uitsluitend op de rekening van de kapitein Westerling en zijn superieuren geschoven. Dat hier van een werkelijke militaire actie geen sprake was, maar van een informele en illegale rechtspraak moet men met de rapporteurs in hun conclusie II aannemen.

Ter vermindering van alle misverstand moge hier nog worden opgemerkt, dat ook in het volkenrecht voor de militaire overheid, die zich voor onmiddellijk gevaar geplaatst ziet een zeker noodrecht geldt. Het nemen van gijzelaars en zelfs het executeren was, voor de inwerkingtreding van de conventie van Genève, een maatregel, die door sommigen geoorloofd geacht werd. In het onderhavige geval was evenwel geen sprake van een onmiddellijke bedreiging van de troep zelf. Wat men wilde was de terreur onder de burgerbevolking doen ophouden en het extremisme tegengaan. Hiervoor is maar één

middel: rechtspraak, in welke vereenvoudigde vorm ook, maar gegrond op de geldende wettelijke bepalingen.

Het optreden van Westerling en zijn navolgers, hoezeer ook gedekt door gezaghebbende autoriteiten, miste iedere wettelijke grondslag.

IV. Strafrechtelijke consequenties

A. Westerling

Kwalificatie der gepleegde feiten

Westerling heeft [5] honderden mensen neergeschoten zonder dat daartoe enige rechtsgrond aanwezig was. Het feit van het neerschieten is *in confesso*. Men kan twisten of de executies zijn voorafgegaan of gepaard gegaan met mishandelingen of met geweldspleging tegen personen met verenigde krachten (art. 141 S.). De rapporteurs leggen de nadruk op het correcte optreden van Westerling. Uit de bij het Indonesische uitleveringsverzoek overgelegde getuigenverklaringen krijgt men een enigszins andere indruk. Beperken wij ons evenwel tot het feit van het doodschieten, dat de kern van de zaak uitmaakt.

Hoe is dit doodschieten zonder rechtsgrond strafrechtelijk te kwalificeren? Van een oorlogsmisdrijf in de zin van de wet oorlogstrafrecht is geen sprake, al was het alleen al omdat deze wet nog niet van kracht was toen de feiten gepleegd werden. Hierdoor ontkomt men aan een onderzoek naar de vraag, of er in Zuid-Celebes van oorlog sprake was.

Er is dus sprake van doodschieten, waarvan de rechtvaardigingsgrond van noodweer ontbreekt evenals die, dat het feit gepleegd is in overeenstemming met de wetten en gebruiken van de oorlog. Dit is derhalve doodslag in de zin van de gelijkkluidende artikelen 338 van het Indonesisch Wetboek van Strafrecht en 287 van het Nederlandse.

Vervolging in Nederland mogelijk

Volgens artikel 5 S. is de Nederlandse strafwet toepasselijk op de Nederlander die zich buiten het Rijk in Europa schuldig maakt aan een feit hetwelk door de Nederlandse strafwet als misdrijf wordt beschouwd en waarop door de wet van het land, waar het begaan is, straf is gesteld.

Na het verzoek tot uitlevering door de Indonesische regering heeft Westerling zich krachtens artikel 16 tot de Hoge Raad gewend om te doen verklaren, dat hij Nederlander was en dus niet uitgeleverd mocht worden. De Hoge Raad heeft daarop bij beschikking van 28 oktober 1952 verklaard, dat Westerling Nederlander is.

Zoals hierboven reeds is opgemerkt, was het Nederlandse misdrijf van doodslag ook krachtens de tijdens het plegen van het feit in Indonesië geldende strafwet strafbaar.

De voorwaarden voor het toepassen van de Nederlandse strafwet op Westerling zijn dus gegeven.

Bevoegde rechter

Westerling was tijdens het plegen van het feit militair van het KNIL. Bevoegd zou dus toen geweest zijn de militaire rechter in Indonesië.

Bij de wet van 2 augustus 1950 (Stb.K 335) is in artikel 2 bepaald, dat de Nederlandse militaire rechter kennisneemt van de strafbare feiten vóór de soevereiniteitsoverdracht door de leden van het KNIL in Indonesië gepleegd.

De Nederlandse militaire rechter is dus bevoegd kennis te nemen van de door Westerling gepleegde feiten.

Beroep op ambtelijk bevel

Het staat vast, dat Westerling bevel tot het houden van zijn zuiveringsactie heeft gekregen van de troepencommandant, te wiens beschikking hij was gesteld, en die dus zijn operationele superieur was: de kolonel H.J. de Vries, commandant van de Grote Oost en Borneo. Deze had op zijn beurt weer bevelen uit Batavia ontvangen.

[6] Men moet dus verwachten, dat Westerling bij een eventuele strafvervolging een beroep zal doen op ambtelijk bevel. Het is weinig waarschijnlijk, dat een dergelijk beroep hem zal baten. Het lijdt immers geen twijfel, dat het bevel onbevoegd gegeven was. In een dergelijk geval baat het beroep slechts, zegt artikel 43, tweede lid, S., indien het door de ondergeschikte te goeder trouw als bevoegd gegeven werd beschouwd en de uitvoering daarvan binnen de kring zijner ondergeschiktheid lag. Er worden dus twee cumulatieve vereisten gesteld. Is het waarschijnlijk te achten, dat een kapitein, belast met de uitvoering van speciale opdrachten en dus op de hoogte van de regelingen omtrent de bevoegdheid van het militair gezag in geval van staat van oorlog en beleg, te goeder trouw kan menen, dat de militaire overheid aan een officier de bevoegdheid mag verlenen om zonder een enkele formaliteit in acht te nemen rechtspraak uit te oefenen? Ligt het binnen de kring van de bevoegdheid van een officier om na een summier onderzoek burgers te executeren? Er is geen enkel voorschrift, dat daaromtrent enige aanwijzing bevat.

Het is wel aannemelijk, dat de rechter niet bereid zal zijn het beroep op

ambtelijk bevel als schulditsluitingsgrond te aanvaarden. Het is echter wel waarschijnlijk – en trouwens ook billijk – dat het beroep op ambtelijk bevel een aanzienlijke invloed zal hebben op de op te leggen strafmaat. Men moet er dus rekening mede houden, dat bij een strafvervolging tegen Westerling de achtergrond van de zaak, gelijk die hierboven is geschetst, in de openbaarheid zal komen.

B. Vermeulen c.s.

[7] Ten aanzien van de in het rapport genoemde andere officieren, Vermeulen, Stufkens en Rijborz, ligt de zaak wat haar juridische merites betreft gelijk aan die van Westerling, behalve dat Stufkens en Rijborz officieren van de Koninklijke Landmacht waren.

C. De superieuren van Westerling c.s.

Westerling kreeg zijn bevelen van de kolonel De Vries, Stufkens van diens ondercommandant overste Veenendaal. Deze bevelen hielden dus in om 'noodrecht' toe te passen, dat is om zonder enige rechtsgrond als openbaar ministerie, rechter en beul op te treden. Indien Westerling door het bevel op te volgen een misdrijf pleegde, is het geven van het bevel tot het plegen van dat misdrijf uitlokking daartoe. De beide hier genoemde hoofdofficieren zouden dus kunnen worden vervolgd wegens uitlokking tot doodslag.

Ook zij zullen zich beroepen op ambtelijk bevel. Vermoedelijk is de legercommandant zelf, wijlen generaal Spoor, aansprakelijk voor het eerste bevel. In ieder geval blijkt uit pagina 40 van het rapport, dat de waarnemende legercommandant, generaal Buurman van Vreeden, voortzetting van de actie-Westerling bevolen heeft en toekenning van de bevoegdheid om 'noodrecht' toe te passen aan andere officieren. Ook voor hen geldt dus, dat zij zich schuldig gemaakt hebben aan uitlokking tot doodslag.

Het is niet onmogelijk, dat de legercommandant en zijn waarnemer zich kunnen beroepen op een bevel van de luitenant-gouverneur-generaal, gegeven ter gelegenheid van de eerste bespreking van de zaak in zijn tegenwoordigheid op of omstreeks 16 november 1946. Of op die vergadering over noodrecht gesproken is, staat niet vast (zie pagina 7 van het rapport onderaan). Ook hen zal dit beroep niet ontlasten, doch het zal ongetwijfeld een matigende invloed kunnen hebben op de op te leggen strafmaat. Dat is eveneens het geval met het beroep, dat door de militaire verantwoordelijken kan worden gedaan op de adviezen van de civiele autoriteiten.

D. De civiele autoriteiten

Het is wel duidelijk, dat de militairen niet zonder nauw overleg met de meest bevoegde civiele autoriteiten tot het geven van het bevel tot toepassing van het 'noodrecht' zijn overgegaan.

De resident dr. Lion Cachet heeft de actie goedgekeurd, heeft zelfs goedgevonden, dat preventief gedetineerden werden geëxecuteerd.

De procureur-generaal mr. Felderhof geeft zijn fiat aan de zaak, omdat hij zoveel vertrouwen heeft in de persoon van Westerling en sputtert een beetje tegen, indien er sprake van is de bevoegdheid om 'noodrecht' toe te passen aan anderen te geven. Overigens hoedt de procureur-generaal zich kennelijk voor het gebruik van de term noodrecht. Hij spreekt blijkbaar altijd van 'militaire actie', daarmee te kennen gevende, dat de zaak hem niet aangaat.

[8] Enig strafbaar feit kan men de civiele autoriteiten naar het mij voorkomt niet ten laste leggen. Van uitlokking is geen sprake, omdat de middelen tot uitlokking, genoemd in artikel 47 S., niet zijn toegepast.

v. Gevolgen van een strafvervolging tegen Westerling

Indien men een strafvervolging tegen Westerling en de andere militairen, die het 'noodrecht' hebben toegepast, instelt, is een beroep op ambtelijk bevel onvermijdelijk.

Om de verantwoordelijkheid voor het gebeurde vast te stellen zal men dus gedwongen zijn ook een strafvervolging in te stellen tegen de overste Veenendaal en de kolonel De Vries. De sneeuwbal rolt dan verder en men moet dus ook de vroegere waarnemende legercommandant, generaal Buurman van Vreeden, in de vervolging betrekken. Of dit niet zal uitlopen op een medeaansprakelijk stellen van de luitenant-gouverneur-generaal is aan de hand van de gegevens van het rapport nog niet met zekerheid te zeggen.

Bij deze strafvervolgingen zal men er niet aan kunnen ontkomen de rol, die de civiele autoriteiten gespeeld hebben, vast te stellen. Zoals hierboven werd opgemerkt, zal dit wel niet tot een strafvervolging kunnen leiden, doch men moet er rekening mee houden, dat de namen van de betrokken civiele autoriteiten niet buiten de openbaarheid zullen kunnen blijven.

NOTA VAN RAADADVISEUR B.H. KAZEMIER⁵

Met de zienswijze, neergelegd in de tot Uwe Excellentie gerichte nota van mr. A.D. Belinfante d.d. 13 september jl. kan ik mij geheel verenigen.

Ter nadere adstructie veroorloof ik mij nog het volgende op te merken.

In het rapport van meesters Van Rij en Stam ontmoet men de termen ‘standrecht’ en ‘noodrecht’. Naar mijn mening zal men, ter voorkoming van misverstand – dat ik ook in het genoemde rapport meen op te merken – goed doen, beide termen te onderscheiden.

Onder standrecht zal men hebben te verstaan de aanduiding van een bijzondere procedure van berechting, die in bepaalde bijzondere omstandigheden wordt toegepast. Deze procedure wordt door de rapporteurs als volgt omschreven (ook geciteerd in de nota van mr. Belinfante): ‘Een bijzondere berechting, onder zeer ernstig dreigende gevaren en na voorafgaande aankondiging in een in staat van oorlog of beleg verklaard gebied ingesteld, in verband met die dreigende gevaren, waarbij de gewone rechter (hetzij burgerlijke of militaire) wordt uitgeschakeld, waarbij slechts de doodstraf wordt toegepast, en deze straf na een eenvoudige vaststelling van de pleging van het met die straf bedreigde feit door de commandant van het opererende onderdeel jegens een *in flagranti delicto* gevonden schuldige mondeling wordt uitgesproken en geëxecuteerd.’ Als aanvulling op de nota van mr. Belinfante, die in de door hem geraadpleegde volkenrechtelijke literatuur de vermelding van het standrecht niet is tegengekomen, merk ik op, dat deze bijzondere vorm van berechting wel wordt vermeld in Fauchille, *Traité de droit international public* II 8 pp. 239-240.⁶ Het standrecht wordt daar aangeduid als ‘le règne de la *loi martiale*, bien distincte de la loi militaire ordinaire’. Fauchille omschrijft dit standrecht als volgt:

L’armée envahissante rend la justice, sans être astreinte à des lois précises. La juridiction et la procédure sont abandonnées à l’arbitraire des chefs militaires. Leurs décisions déterminent les délits, fixent les peines, règlent la procédure bien sommaire. [...] La loi martiale, disait Wellington, n’est ni plus, ni moins que la volonté du général qui commande l’armée. En fait la loi martiale signifie absence de lois; c’est pourquoi le général qui proclame la loi martiale et ordonne qu’elle soit appliquée, doit exposer nettement les règles, les principes; et les limitations d’après lesquels sa volonté doit être mise à exécution. Outre les formes de procédure plus sommaires il peut y avoir, d’après la loi martiale, des crimes, des délits, des peines, créés en vertu du droit de la guerre et non compris dans un code de justice militaire.

Fauchille merkt voorts op, dat een zodanig standrecht door de Duitsers is toegepast in de oorlog van 1870. Het Franse recht kent volgens deze auteur

de mogelijkheid van een dergelijk [2] standrecht niet. Volgens het Franse recht is het zo, dat 'les habitants sont jugés d'après les mêmes formes et dans les mêmes conditions que les soldats de l'armée occupante. Les conseils de guerre ont la même composition: la procédure est la même.' Hierbij zij aangekend, dat volgens artikel 78 van de *Invoeringswet militair straf- en tuchtrecht* voor ons recht hetzelfde geldt. Het Duitse en het Franse stelsel vergelijkend besluit Fauchille: 'Le système français, qui ne laisse pas de place à l'arbitraire, aux passions violemment soulevées, qui accorde à tous les mêmes formes protectrices de leur vie ou de leur liberté, ne doit-il pas être préféré?'

Met de term *noodrecht* plegen twee verschillende begrippen te worden aangeduid. In de eerste plaats kan men hieronder verstaan geschreven noodrecht, dat zijn die bepalingen van het geschreven recht, volgens welke in bepaalde bijzondere omstandigheden, in afwijking van het 'normale' recht, andere voorschriften gelden. In de tweede plaats wordt de term 'noodrecht' gebruikt voor ongeschreven noodrecht, waaronder men verstaat het recht, dat geen basis vindt in of zelfs in strijd is met het geschreven recht, doch dat zijn rechtvaardiging uitsluitend vindt in een bestaande noodtoestand, die enerzijds naleving van het geldende recht onmogelijk maakt en anderzijds verandering van dat recht volgens de daarvoor voorgeschreven procedure niet toelaat. Op 'noodrecht' in deze laatste zin berusten bijvoorbeeld de Londense wetsbesluiten.

Met mr. Belinfante ben ik van mening, dat er noch een natuurrechtelijke noch een volkenrechtelijke norm bestaat, op grond waarvan de militaire overheid *uit eigen hoofde* zonder meer bevoegd zou zijn tot toepassing van standrecht. Van een dergelijke bevoegdheid zou mijns inziens alleen sprake kunnen zijn in twee gevallen: 1) als het nationale recht aan de militaire overheid de bevoegdheid tot toepassing van standrecht uitdrukkelijk heeft toegekend; 2) als het noodrecht (in de zin van ongeschreven noodrecht) een uitvaardiging van standrecht zou rechtvaardigen op grond, dat de omstandigheden toepassing van standrecht dringend gewenst maken en tevens ten gevolge van de noodtoestand de wetgever niet bij machte is op de daarvoor voorgeschreven wijze een dergelijk standrecht in het leven te roepen.

Dat het geval bedoeld onder 1) zich niet heeft voorgedaan, staat vast: er was geen wettelijke basis, die toepassing van standrecht legitimeerde. Mr. Belinfante heeft erop gewezen dat de uitoefening van het standrecht door de Duitse bezetter een formeel-wettelijke basis vond in de Verordening Openbare Orde 1943. Ik voeg hieraan nog toe, dat het standrecht, dat de Duitsers toepasten in de oorlog van 1870 zijn grond vond in een proclamatie van de

koning van Pruisen van augustus 1870 (Fauchille p. 239 noot 3). Doch naar mijn mening heeft het geval bedoeld onder 2) zich evenmin voorgedaan. Ook al zou men aannemen, dat de omstandigheden zodanig waren, dat alleen door standrechtelijk optreden de bevolking op afdoende wijze tegen de wandaden van terroristen had kunnen worden beschermd dan zou dit naar mijn mening nog niet wegnemen, dat de andere voorwaarde, die een beroep op noodrecht eerst kan rechtvaardigen, *in casu* niet was vervuld: er is niet gebleken, dat de omstandigheden zodanig waren, dat de bevoegdheid tot uitoefening van standrecht niet op legale wijze in het leven had kunnen worden geroepen.

[3] In tegendeel heeft de hoofdambtenaar mr. Lambers er meer dan eens op gewezen, dat aan het militaire optreden een wettelijke basis had kunnen worden gegeven door toepassing van artikel 33 van het KB van 13 september 1939 (rapport p. 28). Doch door de in hoogste instantie verantwoordelijke personen is uitdrukkelijk besloten, dat het optreden van Westerling *niet* zou worden gelegaliseerd en wel 'om politieke redenen' (rapport pp. 17, 29, 30). Het beroep van de commissie-Enthoven op de door haar aangehaalde passage van prof. Kranenburg over staatsnoodrecht (rapport p. 16) acht ik dan ook misplaatst.

Het bovenstaande heeft alleen betrekking op 'standrecht' in eigenlijke zin, waarbij de berechting in ieder geval aan bepaalde minimumvoorwaarden moet voldoen (behoorlijke afkondiging met opgave van feiten, waarvoor het standrecht zal gelden; voorgeschreven summiere procedure; alleen bestraffing bij ontdekking op heterdaad en dergelijke). Dat *a fortiori* als onrechtmatig moeten worden beschouwd de talrijke in het rapport gesignaleerde feiten, die op generlei wijze als uitoefening van standrecht in deze zin kunnen worden gekwalificeerd, spreekt vanzelf.

NIET-
INGEDIENDE
RAPPORTEN

Mr. W. J. H. STAM
Rijksweg 115
WARNSVELD

Mr. van Rijn

-4 FEB. 1969

Warnsveld, 28 januari 1969.
Tel. 06750-3336-Zutphen

Zijne Excellentie, de Minister van Justitie
's Gravenhage.

Exh. 6 FEB. 1969
Nr. R 43/69/1

Excellentie,

Terug rijdend na mijn bezoek aan U, overdacht ik nog wat Mr. van Rijn kan hebben bedoeld met de rapporten die nagezonden zouden worden. Ik kwam tot de conclusie dat hij hiermee slechts bedoeld kan hebben de samenvattingen van de strafzaken die in het rapport verwerkt waren. Enkele doorslagen van deze samenvattingen - niet volledig, als ik mij herinner - vindt U in een der mappen die ik U hedenmiddag ter hand stelde. Om welke reden Mr. van Rijn deze samenvattingen niet tegelijk met ons rapport toezond en verzuinde deze later toe te zenden, is mij uiteraard niet bekend.

Hoogachtend,

Stam

Brief van Stam over de niet-ingediende rapporten, 28 januari 1969.

Bron: Nationaal Archief te Den Haag, toegang 2.04.53.20, inv.nr. 32.

-7 FEB. 1969

Excessen, gepleegd door Henri Schrijver, thans adjudant- onderofficier KNIL^I

Nabij Batavia bevinden zich twee vliegvelden, namelijk Kemajoran en Tjililitan. Toen in 1945 het eerste transport van de Nederlandse Militaire Luchtvaart naar Java werd overgebracht, werd Tjililitan de Nederlandse basis, terwijl Kemajoran voor de Engelsen gereserveerd bleef.

Bij de overname bleek op het vliegveld Tjililitan een chaos te bestaan. De vliegbasis, die gelegen was in een beruchte en zeer onveilige streek, moest geheel worden op- en uitgebouwd.

Bij de basispolitie was ingedeeld de sergeant-majoor H. Schrijver, stamboeknummer 89415, aanvankelijk belast met konvooirijden en met acties op en om de basis, later (van januari 1946 tot juli 1947) met de leiding van acties ter consolidatie van de vliegbasis, het ontzetten van personen en het opruimen van benden. In januari 1948 werd deze sergeant-majoor Schrijver commandant van de basispolitie op Tjililitan. Bij Koninklijk Besluit d.d. 11 juni 1948 (dagorder AG 33) werd hij begiftigd met het Bronzen Kruis.

Uit vele gegevens blijkt dat de sergeant-majoor Schrijver bij zijn chefs zeer hoog stond aangeschreven en dat het voor een niet onbelangrijk deel aan zijn activiteit, bekwaamheid en moed is toe te schrijven dat de rust om het vliegveld Tjililitan, dat aanvankelijk een eiland was in extremistisch gebied en slechts met zwaarbeveiligde konvooiën kon worden bereikt, snel werd hersteld.

Aanvankelijk werd op het werk van Schrijver de nodige controle gehouden, maar toen het zijn chefs bleek, dat zonder hun tussenkomst deze onderofficier in staat bleek zorg te dragen voor orde en rust van het vliegveld, heeft men deze gaarne aan zijn beleid overgelaten en kreeg hij, zowel naar zijn eigen verklaring, als die van zijn chefs, volmachten 'het zelf maar uit te zoeken' en 'het zelf maar te fixen'.

Werd aanvankelijk de strijd openlijk gevoerd, later zocht de tegenstander zijn kracht in meer ondergrondse strijdmiddelen. De informatie over dezen tegenstander en diens plannen werden gemeenlijk verkregen door zogenaamde informanten, Indonesiërs, die hetzij uit goede wil, hetzij tegen betaling, aan politie en troep de nodige inlichtingen verschaften.

Verschillende malen bleek dat het werk van deze informanten onmogelijk werd gemaakt door arrestanten, die langs wettelijke weg aan justitie ter berechting waren doorgegeven, wegens gebrek aan bewijs moesten worden vrijgelaten, naar hun woonplaats terugkeerden, waarvan het onmiddellijk gevolg was dat de betreffende informanten geliquideerd werden.

Het is ondergetekenden gebleken, dat dit een van de voornaamste redenen is geweest, waardoor het voorkwam dat door troepenonderdelen arrestanten, van wie men wist dat ze tot de extremisten behoorden, eigenmachtig werden geliquideerd, in stede deze door de bevoegde instanties te doen berechten.

Uit de aan ondergetekenden ter beschikking gestelde stukken is gebleken, dat op deze wijze op last van de sergeant-majoor Schrijver in de jaren 1947 en 1948 een aantal Indonesiërs, van wie deze Schrijver wist of meende te weten, dat zij hetzij lid waren van een extremistische organisatie, hetzij zich aan plundering hadden schuldig gemaakt, door informanten van Indonesische landaard op weerzinwekkende wijze zijn gedood.

Zo werden onder meer op zijn last, in ieder geval met zijn medeweten en goedvinden,

1. in april 1947 zekere Anwas bin Hadjisaprien, die, naar men meende, communistische propaganda maakte, door een der informanten van de basispolitie uit de weg geruimd;
2. in juni 1948 door den informant Wusan een zekere Makel bin Kodja, die medeplichtig was aan een vijfvoudige moord, in ieder geval daarvan werd verdacht; door de Indonesisch soldaat Mardjo zekere Napi bin Sibi, die lid was van de zogenaamde GPRI, een organisatie, waarvan door subversieve elementen misbruik werd gemaakt; en enige maan-

den later, omstreeks augustus van dat jaar zekere Sehak bin Boerik, die verdacht werd van plundering, om het leven gebracht.

De slachtoffers werden op de rand van of nabij een zich in het terrein bevindende put doodgeschoten en de lijken werden daarop in deze putten geworpen. In een der gevallen werd het slachtoffer levend in een put geworpen en vervolgens door schoten uit een stengun en een handgranaat afgemaakt.

De onderofficier Schrijver verklaart niet op de hoogte te zijn geweest van de wijze, waarop de slachtoffers werden gedood, hetgeen ondergetekenden weinig aannemelijk voorkomt.

Ten slotte is gebleken, dat door Schrijver enige Indonesiërs aan een Nederlandse inspecteur van de veldpolitie zijn overgegeven, waarna ieder spoor van deze Indonesiërs ontbreekt. Sterk vermoeden bestaat dat ook deze zijn geliquideerd. Een onderzoek door de MP schijnt te zijn ingesteld, doch het resultaat van dit onderzoek is ondergetekenden niet bekend geworden.

Merkwaardig en wel typerend is, dat deze zaak aan het rollen is gebracht, doordien een familielid van een der slachtoffers ongeveer een jaar, nadat deze was verdwenen, een militair zag rijden op het rijwiel van het slachtoffer en zich daarover tot den troepencommandant had gewend, zulks terwijl ten aanzien van het verdwijnen van het slachtoffer generlei navraag was gedaan.

Het onderzoek, dat met nauwkeurigheid en objectiviteit werd verricht bracht de verschillende gerelateerde gevallen aan het licht. Dat daarmede evenwel alle door de sergeant-majoor Schrijver begane misdaden tot klaarheid zijn gebracht, menen ondergetekenden te moeten betwijfelen.

De strafzaak contra Schrijver, die na een korte detentie van 8 tot 23 december 1948 wederom, zij het dan ook in een andere functie, op het vliegveld van Tjililitan dienstdoet, was bij het vertrek van ondergetekenden uit Indonesië (eind december 1949) nog niet beëindigd. Na kennisneming van het dossier werd dit ter verdere afdoening aan den auditeur-militair Krijgsraad KNIL teruggezonden.

Ongetwijfeld ligt in de strafzaak tegen de onderofficier Schrijver een zeer ernstig excès. Ondergetekenden hebben ten aanzien van deze strafzaak een enigszins uitvoerig relaas gegeven, omdat naar hun oordeel gevallen als deze, waarin door ondercommandanten Indonesiërs die werden verdacht van extremistische agitatie, plundering, communistische propaganda of andere feiten, die schadelijk waren voor de rust en veiligheid van de troepen in Indonesië, meermalen zijn voorgekomen, ook al zullen in vele gevallen de aan-

sprakelijke commandanten niet zijn getraceerd. In vele gevallen zullen deze feiten zelfs niet ter kennis van de militaire politie of troepencommandanten zijn gekomen.

In de onderhavige zaak zal vermoedelijk niet komen vast te staan, dat de onmiddellijke chefs van den onderofficier Schrijver opdracht tot een of meer dezer moorden heeft gegeven, maar zeker achten ondergetekenden de waarschijnlijkheid groot dat deze, zij het misschien niet aanvankelijk, begrepen moeten hebben, dat door de bewakingsdienst van het vliegveld Tjililitan methoden werden toegepast, die met menselijkheid en recht in strijd waren. De commandanten hebben daarvoor de ogen gesloten, omdat toen voor hen de rust en veiligheid van het vliegveld een eerste belang was.

Naar het oordeel van ondergetekenden is Schrijver gekenmerkt als een actief, eerlijk en dapper onderofficier, die terecht voor de wijze waarop hij in de eerste jaren van strijd aan acties had deelgenomen en zijn taak op het vliegveld heeft verricht, begiftigd is met het Bronzen Kruis.

Ten onrechte heeft men deze man evenwel in zijn functie als basiscommandant volkomen de vrije hand gelaten. Dat deze man met een vrij beperkte ontwikkeling na een lange periode van zeer inspannende en zenuwslopende dienst, zodanig gederailleerd is, moet naar het oordeel van ondergetekenden voor een niet onbelangrijk aandeel aan tekortkomingen van zijn superieuren worden toegeschreven.

Het staat niet aan ondergetekenden te beoordelen of het instellen van een strafvervolgning thans nog mogelijk is of zin heeft. Wel menen zij, dat indien dat wel het geval is, met deze omstandigheden ernstig rekening zal moeten worden gehouden.

De Bondowoso- affaire^I

Op 21 november 1947 had ten burele van de commandant van het tweede infanteriebataljon van de Mariniersbrigade, de luitenant-kolonel der mariniers H.A.G. van der Hardt Aberson, te Bondowoso een stafbespreking plaats. Op deze bespreking werd door de eerste luitenant Van den Dorpe gerapporteerd, dat een transport krijgsgevangenen voor afvoer gereed was. De overste bepaalde dat de afvoer op 23 november 1947 zou plaatshebben. Trucks voor het vervoer van de gevangenen naar Soerabaja waren niet ter beschikking. Hij gaf aan den luitenant Van den Dorpe, die commandant was van het hoofdkwartier van de Veiligheidsdienst van de Mariniersbrigade (VDMB), opdracht te zorgen dat het transport op 23 november zou plaats hebben. Aan de kapitein Zandman werd order gegeven voor de nodige spoorwagens te zorgen, terwijl aan de luitenant Elzinga werd opgedragen voor de bewaking van het station zorg te dragen.

Naar aanleiding van een mededeling van de luitenant Van den Dorpe, dat deze het personeel nodig voor het vervoer niet ter beschikking had, heeft de luitenant-kolonel Van der Hardt Aberson bepaald dat, aangezien was gebleken, dat met de bewuste trein een aantal 'thuisvaarders' mede zouden reizen, enige van deze met het transport zouden worden belast.

Op 23 november werden de gevangenen onder leiding van de luitenant Van den Dorpe van de gevangenis naar het station Bondowoso geleid en daar in drie goederenwagens geladen. In de voorste beide wagens werden 31,

in de achterste wagon 38 gevangenen ingeladen, omdat deze laatste wagon ogenschijnlijk de grootste was. De luitenant Van den Dorpe heeft verklaard de gevangenen te hebben gecontroleerd toen ze in de wagons hadden plaatsgenomen.

Hij heeft er niet aan gedacht te controleren:

1. of er voedsel en drinken in de wagons aanwezig waren;
2. of in de wagons voldoende ventilatie was.

Hij heeft daarop de deuren laten sluiten en is toen naar het hoofdkwartier teruggegaan om te informeren naar een transportcommandant en bewaking. Hij trof daar de luitenant Gits, de enige, die op dat moment (ongeveer 06.00 uur) bij de hand was. Hij heeft hem medegedeeld, dat het transport gevangenen was ingeladen en hem verzocht voor de rest te zorgen, dat wil zeggen hij heeft hem de op het transport betrekking hebbende bescheiden ter hand gesteld, om deze de transportcommandant te doen overhandigen.

De luitenant Van den Dorpe, die in dertig uur niet had geslapen, is daarop naar bed gegaan.

De luitenant H.J.Ch. Gits, eerste luitenant van de mariniers, die nooit iets met krijgsgevangenen te maken heeft gehad, verkeerde in de mening, dat een transportcommandant en bewaking reeds aangewezen waren en het verzoek van den luitenant Van den Dorpe slechts betrekking had op het overgeven van enige papieren aan een op het station aanwezige persoon. Naar hij verklaard heeft, heeft de luitenant Van den Dorpe ook niet gezegd, dat de bemoeienissen van den luitenant Van den Dorpe waren afgelopen en dat iemand anders de verdere regelingen zou treffen. Uit collegialiteitsoverwegingen heeft hij aan het verzoek voldaan. Hij is toen omstreeks 07.15 met kapitein Zandman en zekere Gelisse naar het station gereden. Hij heeft daar de goederenwagons zien staan, welke gesloten waren en door twee man werden bewaakt. Hij heeft verklaard dat een der bewakers hem gezegd heeft, dat op de stations en halten de deuren gesloten zouden blijven, maar dat deze gedurende de reis zouden worden geopend. Deze bewakers deelden mede, dat zij niet megingen naar Soerabaja.

De luitenant Gits is toen op zoek gegaan naar een transportcommandant. Hij merkte daarbij op, dat er iets aan de regeling van het transport haperde en dat er vrijwel niets geregeld was. Teruggegaan naar het hoofdkwartier kon hij daar geen nadere informatie bekomen. Terug op het station kwam daar de sergeant-majoor Jippes, die hij naar de wagons bracht en hem mededeelde, dat deze drie wagons honderd krijgsgevangenen bevatten, die naar Soerabaja moesten worden gebracht. Hij gaf hem hierop de bescheiden en

deelde, naar hij verklaard heeft, mede dat in Soerabaja de krijgsgevangenen zouden worden overgenomen. Ten aanzien van de bewaking, zei de luitenant Gits, kon overleg worden gepleegd met de sergeant-majoor Van Lier, die ook met een aantal mensen met de trein zou medereizen. Hij verklaart aan Jippes te hebben gezegd: 'Zorg dat alle gevangenen goed aankomen en controleer ze', waarmee hij bedoeld zou hebben, dat af en toe de deuren zouden worden geopend en dat gekeken zou worden of alles in orde was. Het was de luitenant Gits wel bekend, dat sergeant-majoor Jippes een administratieve betrekking had. Hij heeft het niet nodig gevonden persoonlijk zich van de toestand van de gevangenen op de hoogte te stellen.

De sergeant-majoor Jippes, die de opdracht als transportcommandant over de gevangenen aanvaardde, verklaart aan de luitenant Gits te hebben gevraagd, wat deze opdracht inhield, waarop deze hem zou hebben gezegd, dat hij moest zorgen voor vier man bewaking en daartoe beschikken kon over de vier man, die de sergeant-majoor Jippes bij zich had en dat hij moest zorgen, dat de gevangenen niet ontsnapten en er niemand bij de wagons kwam en dat hij overigens aan de sergeant-majoor Van Lier nog meer personeel kon vragen. Voorts zou de eerste luitenant Gits hem hebben gezegd dat in Soerabaja de deuren opengingen en hij daar de papieren moest overgeven. De sergeant-majoor Jippes is daarop met de luitenant Gits langs de wagons, die dicht gemaakt waren, gelopen.

Toen het transport uit Bondowoso vertrok, was het nog vrij koel, doch allengs werd het warmer. Uit verklaringen van verschillende gevangenen welke door treinpersoneel zijn bevestigd, hebben de gevangenen op de eerste halteplaats, Djember, om water en lucht gevraagd. Hierop is door de bewaking geantwoord met 'stilte' en met onvriendelijke opmerkingen.

Bij aankomst van het transport aan het station Wonokromo te Soerabaja bleek dat van de gevangenen van de tweede wagon acht en dat van de derde wagon alle gevangenen overleden waren.

Door de Marechaussee, die met de overname van het transport was belast, werd onmiddellijk de medische dienst gealarmeerd, die na enkele ogenblikken ter plaatse arriveerde.

Onmiddellijk na het gebeurde is door de MP van de Mariniersbrigade een onderzoek ingesteld, welk onderzoek in een rapport werd vastgelegd.

Eind december 1947 heeft ingevolge een beschikking van den commandant van de Mariniersbrigade een commissaris, bestaande uit kapitein-luitenant ter zee G.B.M. van Erkel, de luitenant-kolonel der mariniers B.

Schreuders en de kapitein der mariniers W.N. Coenen een nader onderzoek ingesteld.

Na gerechtelijk onderzoek door de officier commissaris heeft de Bondoso-affaire voor de krijgsraad gediend.

Van de beklaagden werd de sergeant-majoor Jippes veroordeeld tot een maand hechtenis met aftrek van de preventieve hechtenis. De overige verdachten werden vrijgesproken.

Anders dan de krijgsraad, die van mening was, dat ten aanzien van de vrijgesproken verdachten het oorzakelijk verband tussen de tekortkomingen van beklaagden, voor zover zij die aanwezig achten, niet bewezen was, heeft het Hoog Militair Gerechtshof, met vernietiging van deze vonnissen arrest wijzend, de kapitein der mariniers A.R.J. Zandman veroordeeld tot drie maanden gevangenis, de eerste luitenant J. van den Dorpe tot acht maanden gevangenisstraf, de eerste luitenant H.J.Ch. Gits tot twee maanden gevangenisstraf met aftrek van de preventieve hechtenis, de sergeant-majoor Jippes tot vier maanden gevangenisstraf met aftrek van de preventieve hechtenis en de met de bewaking belaste mariniers tot drie maanden gevangenisstraf met aftrek van de preventieve hechtenis. De sergeant-majoor B.J. van Lier, alsmede twee van de mariniers, werden vrijgesproken.

Bij de bestudering van de stukken, voor zover die te hunner beschikking konden worden gesteld, hebben ondergetekenden zich niet kunnen losmaken van de indruk, dat het vervoer van de krijgsgevangenen geschiedde op een wijze, die niet alleen blijk gaf van een volkomen tekortschieten in de organisatie, maar ook in het ontbreken van iedere waardering van het te vervoeren object.

Dat bij niemand van de bij dit transport betrokkenen de gedachte schijnt te zijn opgekomen dat bij het vervoer van een groot aantal personen in afgesloten goederenwagons zonder behoorlijke ventilatie, daargelaten nog dat iemand eraan dacht deze personen drinkwater te verschaffen, en dat op een dagreis in de warmste periode van het jaar, zich ernstige ongelukken zouden voordoen, kan slechts worden verklaard door een volkomen onverschilligheid met het lot van de te vervoeren gevangenen.

Uit het gehouden onderzoek is vastgesteld, dat de dood van deze 46 mensen te wijten is geweest aan warmtestuwing, veroorzaakt door het gebrek aan ventilatie in de wagons; omstandigheden, die de beklaagden, indien zij bij de uitvoering van hun taak, indien zij die zorgvuldigheid en bedachtzaamheid, die van hen konden worden geëist, hadden betracht, hadden kunnen voorzien.

Onprettig doet het aan, dat geen van de verdachten ruiterslijk voor zijne tekortkomingen is uitgekomen. Zij beroepen zich op voorschriften en reglementen, als ging het hier om goederen, waarmede tijdens het vervoer iets misgegaan was, in plaats van om de vraag, op welke wijze het vervoer van deze krijgsgevangenen van Bondowoso op veilige doch menswaardige wijze had kunnen en moeten geschieden.

Op de Bondowosoaffaire is, naar het schijnt, een aantal orders en voorschriften betreffende het vervoer van krijgsgevangenen gevolgd.

Alhoewel te betreuren is, dat voordien bindende voorschriften ten deze hebben ontbroken, menen ondergetekenden dat in casu ook zonder deze een groter verantwoordelijkheidsgevoel en plichtsbesef bij de betrokken officieren en meer bedachtzaamheid en zorgvuldigheid bij de minderen en meer medegevoel met het lot van medemensen bij beide categorieën, een ramp als die van het krijgsgevangentransport te Bondowoso zouden hebben voorkomen.

De Peniwenaffaire¹

In het nummer van 4 maart 1949 no. 8 van het te Malang verschijnend kerkelijk blad 'Pawartos-Ringkes' kwam een bericht voor over door Nederlandse troepen gepleegde gruweldaden ten aanzien van personeel van de polikliniek Panti Usada te Peniwen, welk bericht ontleend was aan een klacht van de pendita (dominee) van de christengemeente aldaar, ds. Martodipoero, aan de Synode van de Nederlands Hervormde Kerk te Malang.

Nadat berichten over het te Peniwen gebeurde de territoriaal tevens troepencommandant van Oost-Java hadden bereikt, heeft deze bij zijn besluit d.d. 29 maart 1949 een commissie van onderzoek ingesteld. Aan deze commissie, onder voorzitterschap van de luitenant-kolonel KNIL H.G.C. Pelt, werd later mr. Koomans, substituut auditeur-militair bij de Krijgsraad KNIL te Soerabaja, in verband met een te houden justitieel onderzoek, toegevoegd.

De feiten, zoals deze uit de ter beschikking gestelde stukken, het verslag van gemelde commissie en de door deze gehouden verhoren zijn gebleken, zijn de navolgende:

Op 17 februari 1949 vertrok uit Kondanglegi (Oost-Java) een compagnie, ingedeeld bij de x-Brigade, onder leiding van de eerste luitenant KNIL, A.J. Wiselius, teneinde deel te nemen aan een militaire actie. Opdracht voor deze compagnie, bestaande uit drie pelotons infanterie, was, de kampongs op een voorgeschreven route zorgvuldig te doorzoeken, vijandelijke

elementen op te sporen en uit te schakelen en vijandelijke weerstand te breken.

Op den tweeden dag van deze actie werden twee Indonesische verplegers en een verpleger aangetroffen. De compagniescommandant stelde zich radiografisch met de actieleider in verbinding. Opdracht werd gegeven deze personen als gevangenen te beschouwen en mede te voeren. Deze personen deelden mede, dat in de richting waar de patrouille optrok, verschillende grote en kleinere vijandelijke concentraties aanwezig waren. Naar de luitenant Wiselius meent, werd de kampong Peniwen genoemd als een plaats, waar zich grotere concentraties TNI ophielden en waar zich tevens een hospitaal zou bevinden.

Op 19 februari werd, nadat wederom twee personen waren aangehouden, die een Rode Kruisband droegen en die naar verklaard wordt, mededeelden, dat zich in Peniwen een vrij grote concentratie TNI bevond, de kampong Peniwen bereikt.

De compagniescommandant gaf hierop een der pelotons opdracht de kampong te doorzoeken. Toen de luitenant Wiselius enige tijd later de school te Peniwen bereikte, trof hij daar de betreffende pelotonscommandant, sergeant Muskita, die inmiddels het doorzoeken van de kampong had beëindigd. Hij had een aantal mannelijke en vrouwelijke gevangenen bij zich. De luitenant Wiselius vroeg hem naar zijn bevindingen en de sergeant deelde, naar luitenant Wiselius verklaart, hem mede, dat toen een zijner secties op de school stuitte, hij de in de school aanwezige personen gesommeerd had, met de handen omhoog naar buiten te komen. Hieraan was voldaan door het verplegend personeel. Waargenomen was evenwel dat verschillende personen in het gebouw op en neer liepen en naar buiten gluurden, echter zonder naar buiten te komen. Aangezien alzo niet aan de opdracht naar buiten te komen, was voldaan en twee personen, naar mededeling van sergeant Muskita, trachtten te ontvluchten, is op de verdachte personen geschoten, ten gevolge waarvan vier of vijf personen waren gedood.

Naar de luitenant Wiselius verklaart, bleek uit een door hem ingesteld onderzoek dat drie van de doden leden van de TNI waren, de vierde was een verpleger. Hij kon niet verklaren of de gedode personen alle in, dan wel buiten het schoolgebouw waren neergelegd.

Bij de verhoren door vermelde commissie van onderzoek hebben de militairen, die bij deze actie betrokken zijn geweest – de pelotonscommandant, de sergeant Muskita, was inmiddels gesneuveld – verklaringen afgelegd, die op belangrijke punten van die van den pelotonscommandant afwijken, maar

onderling opvallend overeenstemmen. Zij verklaren, dat uit, althans uit de richting van de school, geweerschoten zijn ontvangen en dat daaruit met handgranaten is geworpen. Toen de sectie dichterbij de school was gekomen, hebben zij een in het grijsgroen gekleed persoon uit de school zien wegvluchten, gevolgd door enige andere personen in kruipende houding. Op deze personen is toen gevuurd. De sectiecommandant, Tuna, verklaart, dat door hem en ook door de pelotonscommandant Muskita uit een automatisch wapen is gevuurd en dat zij, vóór de school gekomen, daar vier doden op het noordelijk deel van het grasveld aantreffen. Aan de zich nog in de school bevindende personen werd opdracht gegeven naar buiten te komen, waaraan door drie verpleegsters en vijf verplegers gevolg is gegeven.

De verklaringen van degenen, die in de school aanwezig zijn geweest, wijken van deze beide verklaringen volkomen af. In hoofdzaak komen deze verklaringen hierop neer:

Toen de sectie Tuna bij het schoolgebouw waren aangekomen, werd aan degenen die zich in de school bevonden, gelast, naar buiten te komen. Hieraan werd door allen, behalve door een persoon die daartoe niet in staat was, voldaan. Naar aller verklaring lagen er toen geen doden op het grasveld voor het schoolgebouw. Zij moesten op het grasveld voor de school neerknien, waarop zij gefouilleerd werden. Daarop werden alle verpleegsters en vijf verplegers afgevoerd. Zes mannelijke personen bleven achter. Toen de afgevoerd wordende personen op enige afstand van het schoolgebouw verwijderd waren, zou een Ambonees militair, wiens signalement door een der achtergebleven mannen die niet dodelijk werd getroffen, is opgegeven, het vuur op de achtergeblevenen hebben geopend.

Bij het onderzoek, gehouden door de commissie ingesteld door den territoriaal commandant van Oost-Java, werden alle militaire en burgergetuigen, voor zover zulks mogelijk was, gehoord. Een onderzoek ter plaatse bleek niet wel uitvoerbaar.

De pendita van Peniwen, ds. Martidipoero, kon niet worden gehoord, omdat hij door de TNI was afgevoerd. Een zeer belangrijke getuige, de sergeant Muskita, was inmiddels gesneuveld. Een aantal burgergetuigen, waaronder enige verpleegsters, die slechts door een deel van de commissie waren gehoord, bleken verdwenen, eveneens door de TNI aan verder verhoor onttrokken.

De betreffende commissie sprak als haar oordeel uit, dat de lezing van de burgergetuigen de meest betrouwbare moest worden geacht. Zij nam aan,

dat het neerschieten van de slachtoffers is geschied, nadat de in de school aanwezige personen naar buiten waren gekomen en reeds gedeeltelijk waren afgevoerd. De commissie meende dat niet gebleken is, dat voor het neerschieten een disculperende oorzaak aanwezig was.

Naar het oordeel van de commissie staat vast, gezien het optreden van de militairen gedurende het verloop van de actie, dat sprake is geweest van een goed gedisciplineerde troep, die zich niet aan excessen heeft schuldig gemaakt. Zij meent, dat het neerschieten van de op het grasveld aanwezigen geschied is door één onverantwoordelijk persoon, die door de commissie niet kon worden getraceerd.

De overige klachten, vermeld in het aangehaalde nummer van het kerkelijk blad 'Pawartos Ringkes' bevond de commissie ongegrond.

Ondergetekenden hebben alle waardering voor de wijze waarop de commissie haar taak heeft opgevat en uitgevoerd. Ook met de daarin vervatte conclusies kan zij zich zeer wel verenigen.

Niettemin meenden ondergetekenden niet uitsluitend te moeten afgaan op de gegevens neergelegd in de ter beschikking gestelde dossiers. Alhoewel een onderzoek ter plaatse nog op grote moeilijkheden stuitte, werd besloten te trachten de kampong Peniwen te bereiken, teneinde daar de situatie op te nemen en zo mogelijk niet gehoorde getuigen op te sporen. Hiervoor was temeer reden omdat het ondergetekenden ter ore was gekomen, dat een commissie van de Wereldraad van Kerken op Java opereerde en aan haar door de Republikeinse autoriteiten was verzocht de Peniwenaffaire opnieuw te onderzoeken. Aangezien deze commissie van de Wereldraad niet de beschikking had over de officiële gegevens en deze ook niet had opgevraagd, bestond alle kans dat zij zeer eenzijdig zou worden voorgelicht.

Inderdaad is het de commissie gelukt vanuit Modjokerto, onder dekking van een TNI-patrouille, Peniwen te bereiken. Ook ditmaal gelukte het evenwel niet de pendita, ds. Martodipoero, voor hen te doen verschijnen. Bij hun aankomst in Peniwen liet ds. Martodipoero mededelen, dat hij zich zonder vergunning van zijne 'organisaties' niet gemachtigd achtte aan de commissie mededelingen te doen.

Evenmin bleek het mogelijk het personeel van het noodhospitaal te Peniwen, hetwelk thans weer geheel als school was in gebruik genomen, te horen, doordien dit personeel niet meer aanwezig bleek.

Het onderzoek ter plaatse van het voorgevallene gaf ondergetekenden verschillende aanwijzingen die de conclusies van de commissie-Pelt bevesti-

gen. Tevens konden door dit persoonlijk onderzoek ter plaatse de verklaringen van getuigen op haar waarde worden getoetst.

Alhoewel op enkele ondergeschikte punten geen zekerheid kon worden verkregen, delen ondergetekenden het oordeel van de commissie dat de lezing welke door de militairen aan het voorgevallene wordt gegeven, behoort te worden verworpen.

Naar hun oordeel zijn deze verklaringen na een onderling overleg tot stand gekomen, met de bedoeling de schuldige te dekken.

Ook ondergetekenden menen dat de schoten, waardoor een aantal Indonesiërs zijn gedood, werden gelost, nadat de in het schoolgebouw aanwezigen dit hadden verlaten en zich op het grasveld daarvoor bevonden, terwijl toen reeds het merendeel dier personen door de militairen waren afgevoerd.

Het heeft ondergetekenden bevreemd, dat niet tijdens het onderzoek door de commissie – de verhoren hadden reeds plaats eind april en begin mei 1949 – of onmiddellijk daarna, immers het resultaat van het onderzoek door de commissie was den substituut auditeur-militair bij de Krijgsraad KNIL, mr. Koomans, als lid der commissie bekend, opdracht aan de militaire politie tot het houden van een politieel onderzoek is gegeven.

Naar de mening van ondergetekenden bestond toen een redelijke mogelijkheid de betrokken militair te traceren.

Thans heeft mede in verband met de huidige omstandigheden in Indonesië een dergelijk onderzoek geen zin meer.

De zaak P.G. Krijnen en H. Verburght^I

De reserve eerste luitenant Krijnen, commandant van de vijfde compagnie van het Derde Bewakingsbataljon, hield in de maand september 1948 met zijn manschappen verblijf op het detachement Pondok Bendah, gelegen op een afstand van omstreeks dertig kilometer van Batavia.

Met enige van zijn manschappen slachtte hij op 30 september 1948 een varken. Als gebruikelijk – de luitenant Krijnen placht dagelijks een halve fles jenever te drinken – nuttigde hij onder het slachten van dat varken deze hoeveelheid jenever. Nadat het varken geslacht was, kwam hij op het idee een van de bouten van het varken aan zijn korpscommandant te brengen. Met enige van zijn manschappen reed hij met de soldaat Verburght als bestuurder met een jeep in wilde vaart naar Batavia en leverde daar ten woonhuize van zijn commandant, den majoor Van der Poel, de bout af.

Daarop begon, wat de luitenant zelf in zijn verklaring aan de MP enkele dagen later noemde ‘een uitgelaten rit huiswaarts’.

Na ruzie te hebben gemaakt bij een politiepost, die het aandurfde hem, den luitenant Krijnen, te controleren, ging hij even verder bij een winkeltje pasjes controleren (zulks in verband met de avondklok). Toen een van de aanwezigen hem tegensprak, was er aanleiding dit ‘luguber individu’ hardhandig aan te pakken en mede te nemen. Even verder ontdekte de luitenant Krijnen een open terrein, waar enige verlichting te zien was en waar, naar hij veronderstelde, een danspartijtje gehouden werd. Ook daar werden passen gecontroleerd

en de bevolking lastiggevallen. Toen Verburght daar een Indonesiër ontdekte, die, naar hij meende, tot de partij van de Kris behoorde (een communistische organisatie), welke veronderstelling later ten enenmale onjuist bleek, werd deze met nog drie anderen op hardhandige wijze naar de jeep gevoerd. Inmiddels had een der andere militairen nog een vijfde man 'in de kuif gepikt' en in de auto gezet, hetgeen eveneens op hardhandige wijze geschiedde.

De vier mannen, die door den luitenant Krijnen waren medegenomen, moesten, twee aan twee, hand in hand voor de auto uitlopen, terwijl de luitenant Krijnen, een revolver in de hand, achter hen aan draafde, schoppend naar de zogenaamde gevangenen. De jeep, met beide andere Indonesische gevangenen, volgde. De luitenant Krijnen spoorde hen, met de woorden: 'Als je niet doorloopt, schiet ik je kapot', tot snelwandelen aan.

Enkele kilometers verder nam de luitenant Krijnen in de jeep plaats. Naar hij zelf verklaart, heeft toen de soldaat Verburght op een vraag van hem aan Verburght, wat ze met de gevangenen moesten doen, geantwoord: 'Doodschieten maar, luitenant', waarop de luitenant Krijnen geantwoord zou hebben: 'Ik ga weer in de jeep zitten, je weet, als ze weglopen schiet je ze kapot.' Daarentegen verklaart de soldaat Verburght, dat de luitenant Krijnen hem toen de opdracht heeft gegeven: 'Schiet die kerels maar dood.' Vast staat in ieder geval, dat soldaat Verburght even later met de tommygun deze vier Indonesiërs heeft neergeschoten. De jeep is daarop weggereden.

De soldaat Verburght heeft verklaard, dat, gekomen op enige afstand van Pondok Bendah, de luitenant Krijnen, na de auto te hebben doen stilhouden, heeft gezegd, doelende op de beide andere gevangenen, die nog in de auto zaten, 'Schiet die kerels hier maar kapot', maar na een opmerking van een der inzittende militairen, daarop is teruggekomen en gezegd heeft, dat hij er maar mee naar Pasar Riboe moest gaan en ze daar kapot moest schieten, later verscheidene malen herhalende: 'Die kerels moeten kapot.'

Inderdaad heeft de soldaat Verburght ze kort daarop een eind weggebracht en aan de oever van een kali doodgeschoten. De luitenant Krijnen ontkent uiteindelijk een opdracht tot het doden van de beide gevangenen te hebben gegeven, doch erkent ten aanzien van deze beide te hebben gezegd: 'Je weet er wel raad mee.' Daarop heeft de luitenant Krijnen zich in zijn woning teruggetrokken.

De volgende morgen heeft de militaire politie, in verband met ontvangen berichten van de veldpolitie, dat Indonesiërs zouden zijn ontvoerd en doodgeschoten, een onderzoek ingesteld. Kort daarop zijn de luitenant Krijnen en de soldaat Verburght gearresteerd.

Aanvankelijk heeft de luitenant Krijnen getracht zich en de anderen een alibi te verschaffen door te doen voorkomen, alsof ze veel vroeger dan in werkelijkheid uit Batavia waren teruggekomen.

In januari 1949 werd een justitieel onderzoek gehouden door den auditeur-militair bij de Krijgsraad KNIL, mr. E. Bonn.

Bij vonnis van de Krijgsraad te Velde KNIL van 6 juli 1949, werden de reserve eerste luitenant P.G. Krijnen en de soldaat H. Verburght veroordeeld, eerstgenoemde tot een gevangenisstraf van zes jaar en vier maanden, met aftrek van de preventieve hechtenis en met ontslag uit de militaire dienst, laatstgenoemde tot een gevangenisstraf van drie jaar en acht maanden met aftrek van het voorlopig arrest.

Ten aanzien van de luitenant Krijnen werd de ten laste gelegde uitlokking tot doodslag niet bewezen geacht.

Zonder overigens te treden in de merites van het vonnis – het komt de ondergetekenden onbegrijpelijk voor, dat de krijgsraad ten aanzien van de ten laste gelegde uitlokking tot doodslag niet tot een veroordeling heeft kunnen komen – menen de ondergetekenden toch ten aanzien van deze zaak enige nadere toelichting te moeten geven.

Ten aanzien van beide beklaagden werd een onderzoek naar hunne geestvermogens ingesteld.

Betreffende de eerste luitenant Krijnen concludeert de psychiater dr. R.J. Prins te Batavia tot een sterk verminderde toerekeningsvatbaarheid, met een duidelijk erfelijke belasting in psychopathische richting. Reeds vroeger had deze beklaagde, die in 1946 in Indonesië was aangekomen, moeilijkheden gegeven, die ten slotte leidden tot zijn afkeuring voor de dienst te velde.

Hoe het mogelijk is, dat ten slotte de luitenant Krijnen, nadat hij met moeilijkheden bij de NEFIS was verdwenen, toch op een min of meer verantwoordelijke post als commandant bij een bewakingsbataljon terecht is gekomen, is ondergetekenden niet duidelijk geworden.

Indien met de persoonlijkheid van deze beklaagde, van wie toch in ieder geval vaststond, dat hij zich op ergerlijke wijze aan drank placht te buiten te gaan, meer rekening was gehouden, had een afschuwelijk excès, als hier geconstateerd, zeker kunnen worden voorkomen. Op een plaats als commandant van een zelfstandig detachement van een bewakingsbataljon hoorde deze man zeker niet thuis.

In het advies omtrent het door de legercommandant te verlenen fiat exe-

cutie, wordt een ambtshalve gratie-request in overweging gegeven. De zaak wordt daarvoor 'geëigend' geacht.

Omstandigheden, die een dergelijk advies motiveren, hebben ondergetekenden niet kunnen ontdekken.

In het vonnis tegen de soldaat Verburght treft de zinsnede: 'Beklaagde is een hysterisch explosieve persoonlijkheid met een blinde haat tegen al wat Indonesiër is, opgezweept door het onzinnig wangedrag van zijn luitenant die schietend, schoppend en trappend, weerloze en onschuldige desabewoners samendrijft en onder voortdurende bedreigingen meesleept tot deze aan beklagde worden overgelaten met uitingen "als ze vluchten, weet je er wel raad mee" daarbij in aanmerking nemend, dat zijn luitenant na het neerschieten van de eerste groep van vier geen enkele maatregel neemt, waaruit beklagde dus diens onuitgesproken instemming met het gebeurde kan opmaken.'

Het komt ondergetekenden voor, dat na de kwalificatie van deze beklagde als een explosieve hystericus met een infantiele haat tegen Indonesiërs, de krijgsraad niet alleen hem uit de militaire dienst had moeten ontslaan, maar hem tevens de bevoegdheid had moeten ontnemen bij de gewapende macht te dienen. Het komt ondergetekenden voor dat lieden met een inslag als deze beklagde nimmer als militair in het Nederlandse leger gehandhaafd kunnen worden.

De zaak J. Nordmann c.s.¹

Een strafzaak, welke eveneens de aandacht van ondergetekenden heeft getrokken, is die contra J. Nordmann, militie-adjudant-onderofficier bij het KNIL, stamboeknummer 6609/A en anderen, werkzaam bij de controlebrigade van de Motortransportdienst (MTD) te Bandung.

1. Jan Nordmann, de zoon van een Duits employé van de Billiton Maatschappij en een Soedanese huishoudster, heeft in zijn functie als ploegcommandant, later wegcontroleur voor konvooiconrole zich schuldig gemaakt aan een aantal zeer ernstige misdrijven tegen Indonesiërs.

Door de Krijgsraad te Velde KNIL te Batavia, zitting houdende te Bandung, werd hij d.d. 24 juni 1949 veroordeeld:

- a. wegens opzettelijk uitlokken tot moord tot 4 jaar en 8 maanden gevangenisstraf;
- b. wegens heling tot een jaar gevangenisstraf;
- c. wegens zware mishandeling met voorbedachten rade door een ambtenaar gepleegd, enzovoort, tot 5 jaar en 4 maanden gevangenisstraf;
- d. I. doodslag, tweemaal gepleegd;
II. moord;
III. door misbruik van gezag uitlokking van moord;
IV. plundering tweemaal gepleegd;

tot zes jaar gevangenisstraf met verlaging tot de stand van soldaat tweede klasse.

Uit het rapport betreffende een onderzoek naar de geestvermogens van de beklaagde wordt deze aangemerkt als een hysterisch impulsief psychopaat. Naar het oordeel van de psychiater moet beklaagde Nordmann als verminderd toerekeningsvatbaar worden beschouwd. Bij bestudering van het dossier blijkt opvallend hoe het mogelijk is, dat deze zeer afwijkende impulsiviteit niet eerder door zijn meerderen als psychopathisch is herkend, waardoor het leven van een aantal onschuldige slachtoffers gespaard zou zijn gebleven.

2. Bernard Ferdinand Loriaux, oud 27 jaar, geboren te Tegal, militiesoldaat, werd door de Krijgsraad KNIL d.d. 27 januari 1949 terzake van moord op een Indonesiër, op last van genoemden J. Nordmann, veroordeeld tot een gevangenisstraf van vier jaar en drie maanden met aftrek van de tijd in voorarrest doorgebracht.
3. Johannes Wilhelmus de Koning, oud 23 jaar, geboren te Bandung, militiesoldaat, door de Krijgsraad KNIL d.d. 27 januari 1949 ter zake van moord op twee Indonesiërs en voorts terzake van plundering, veroordeeld tot een gevangenisstraf van vier jaar en drie maanden, met ontslag uit de militaire dienst en ontzegging van de bevoegdheid bij de gewapende macht te dienen.

In alle deze gevallen is bij de strafoplegging voor deze uiterst ernstige misdrijven wel in bijzondere mate rekening gehouden met verzachtende omstandigheden als daar waren de uiterst moeilijke en enerverende omstandigheden, waaronder de militairen Nordmann c.s. in het bijzonder hebben verkeerd, de slappe leiding bij de Motortransportdienst te Bandung en de geestelijke minderwaardigheid van de beklaagde Nordmann.

Bij het onderzoek is ter sprake gekomen de vraag in hoeverre de chef van de beklaagde Loriaux, de reserve eerste luitenant MTD, M.L.E. Uyleman ten minste van een van de moorden van deze beklaagde op de hoogte is geweest, een omstandigheid, waarop deze beklaagde zich heeft beroepen. Ook Nordmann, als getuige gehoord, heeft verklaard aan de luitenant Uyleman het doden van de gevangen Indonesiër door Loriaux te hebben gemeld.

Ook al moge uit hetgeen bij onderzoek is gebleken geen aanleiding zijn gevonden maatregelen tegen de luitenant Uyleman te nemen, hebben ondergetekenden uit de bestudering der dossiers wel de indruk gekregen, dat

ten tijde van het plegen van de misdrijven (1947) aan de leiding bij de Motortransportdienst te Bandung wel veel heeft ontbroken.

Met de zaak contra J. Nordmann behandeld door de Krijgsraad KNIL hangt samen die contra A.J. Leander, soldaat 7e compagnie AAT en de sergeant H. Smeyers, die door een Krijgsraad Koninklijke Landmacht, bestaande uit de majoor mr. M.P. Plantenga, de majoor V.P.L. Laforêt en de kapitein D. Robijn zijn behandeld.²

De affaire kolonel Krönig en luitenant- kolonel Maris (Malangzaak)^I

Begin 1949 was de kolonel der infanterie KL H.J. Krönig commandant van de x-brigade te Malang. Aan deze brigade was de taak opgedragen te zorgen voor de rust en veiligheid in de gebieden om Malang, een taak die, gezien de grootte van het te beveiligen gebied (omstreeks 100 kilometer bij 350 kilometer) en de sterkte der troepen (drie bataljons infanterie en een mitrailleurbataljon), deze commandant met zorgen vervulde, temeer doordien de ter beschikking staande bataljons een zwakkere en geringere bewapening en uitrusting hadden dan een normaal veldbataljon.

Naar kolonel Krönig mededeelde, daalde in deze tijd het moreel van de troep schrikbarend en kon nauwelijks voorkomen worden, dat gehele bataljons door de oververmoeidheid 'in elkaar klapten'. Van het bataljon infanterie KNIL, dat eerst in september 1948 was opgericht en onder commando stond van luitenant-kolonel Maris, bestond het grootste deel uit jonge pas afgerichte rekruten van Indonesische landaard, waarbij enkele oudere van recuperatieverlof teruggekeerde militairen waren ingedeeld. Van dit bataljon waren toen twee compagnieën geheel afgesloten en konden slechts door de lucht gefourageerd worden.

Herhaaldelijk gewerden den commandant van de x-brigade alarmerende berichten van zijn troepenofficieren omtrent de kwaliteit en oververmoeid-

heid van de troepen, waarbij somwijlen werd medegedeeld dat de verantwoordelijkheid voor de troep nauwelijks meer kon worden gedragen.

Voorts bereikten den commandant van de leidende figuren van cultuurondernemingen en uit handelskringen dringende verzoeken een einde te maken aan de afschuwelijke terreurdaden, moorden, rampok, en andere, welke veelvuldig door extremisten werden bedreven.

Toen tegen het steeds driester en agressiever optreden van de illegale verzetsbeweging met de normale strijdwijze geen voldoende resultaat kon worden bereikt en de kolonel Krönig zich daardoor in een dwangpositie gevoelde, rijpte bij hem de idee aan de bij de verzetsbeweging heersende gedachte dat het de Nederlandse militairen verboden was om voorbeelden te stellen, voor eens en altijd een einde te maken, door in de meest beruchte kampongs een aantal gevangengenomen verzetsleiders te laten liquideren.

Hij stelde zich daartoe in verbinding met de overste Maris, in wiens KNIL-bataljon, naar hij wist, een aantal getrouwe KNIL-manschappen dienden, aan wie deze taak zou kunnen worden toevertrouwd. Overste Maris verklaarde zich bereid aan dit plan zijn medewerking te verlenen. Uit de gevangenis te Malang zouden een dertiental gevangenen, ten aanzien van wie gebleken was, dat zij deel hadden uitgemaakt van een terreurcompagnie van de TNI, en deswege waren gearresteerd, worden gelicht. Deze gevangenen moesten worden toegevoegd aan patrouilles, onder voorgeven dat zulks geschiedde teneinde de gevangenen aanwijzingen te doen geven voor huiszoekingen en verdere arrestaties. Tijdens de patrouillegang zouden de gevangenen in of nabij de kampongs waar zijn thuisbehoorden, geliquideerd worden.

Dienovereenkomstig liet de overste Maris op 2 maart 1949 twee zijner onderofficieren, zekere Markoem en Palilingan, bij zich komen en droeg hun op de mede te nemen gevangenen tijdens een patrouillegang, 'geruisloos te doen verdwijnen'. Door hem werd aan deze onderofficieren een zodanige route opgegeven, waarbij naar alle waarschijnlijkheid vijandelijk vuur te verwachten was, waardoor aan de dood van de gevangenen een aanvaardbare oorzaak kon worden gegeven. Omtrent de wijze waarop deze opdracht moest worden uitgevoerd, werden door den overste Maris geen nadere bevelen of aanwijzingen gegeven. Zulks werd aan de onderofficieren overgelaten. De onderofficieren marcheerden daarop met hunne manschappen en de gevangenen voor de voorgeschreven patrouillegang af.

Door beide onderofficieren is aan de hun door de overste Maris gegeven opdracht voldaan. Alle gevangenen, in totaal dertien, werden tijdens deze

patrouillegang neergeschoten en hun lijken nabij de kampongs in de omgeving van Malang achtergelaten. Enige dagen later werden opnieuw een vijftal gevangenen onder soortgelijke omstandigheden geliquideerd.

Officieel werd gerapporteerd, dat alle deze mensen bij actie van de tegenpartij (ten aanzien van de eerste patrouilles) en bij poging tot ontvluchting (derde patrouille) waren gedood.

Het resultaat van het aanvankelijk onderzoek, dat in verband met het vinden van de lijken der gevangenen door de militaire politie werd ingesteld, zowel van een later ingesteld onderzoek, was weinig bevredigend. Kennelijk werden de verbalisanten met een kluitje in het riet gestuurd en trachtte men de zaak op een dood spoor te brengen.

De substituut auditeur-militair bij de Krijgsraad KNIL te Soerabaja, mr. L.J.H. Koomans, stelde in samenwerking met de officier-commissaris bij deze krijgsraad, mr. W. den Houting, na een herhaald onderzoek, een hypothese samen, die de juiste gang van zaken, zoals deze later bleek, benaderde, doch niet met voldoende bewijsmiddelen kon worden gestaafd.

Dan uiteindelijk in november 1949, wanneer bij een nogmaals herhaald onderzoek aan de kolonel Krönig en de overste Maris het onhoudbare van de door hen afgelegde verklaringen wordt voorgehouden, vallen beide door de mand en erkennen de feiten, zoals boven omschreven.

Naar het oordeel van de commissie is hier sprake van een zeer ernstig exces, te ernstiger, omdat de feiten gepleegd zijn door hoofdofficieren, die door hun opvoeding en opleiding zich de ernst van het door hen begane misdrijf volkomen bewust hebben moeten zijn, terwijl juist op hen de taak rustte te voorkomen dat door de onder hun commando staande troepen excessen werden gepleegd.

Anderzijds zal rekening moeten worden gehouden met de zeer moeilijke omstandigheden waaronder beide commandanten hun taak hadden te verrichten.

Dat inderdaad in het bijzonder in de gebieden om Malang in het jaar 1949 de troepencommandanten voor uiterst moeilijke situaties hebben gestaan, is de commissie bij hun onderzoek ten duidelijkste gebleken.

Naar aan de commissie is medegedeeld, zijn de kolonel Krönig en de overste Maris naar Nederland gerepatrieerd. Door de bevoegde instanties zal het instellen van een strafvervolgning tegen beiden moeten worden overwogen.

Aantekeningen over krijgsraadzaken

In het archief van de commissie van onderzoek werden, naast de hiervoor weergegeven rapporten, ook aantekeningen aangetroffen over vier andere zaken, zonder dat er in die zaken door de commissie een oordeel werd geveld. Aangezien deze aantekeningen op dezelfde schrijfmachine zijn uitgewerkt tot typoscript ligt het voor de hand dat ook deze aantekeningen in de zoekgeraakte bundeling rapporten over zaken op Java aangehaald zijn. Met het oog hierop is ook de tekst van deze aantekeningen bezorgd.

VERMAESEN, KRIJGSMAN EN GELSING¹

Inzake:

1. Vermaesen, Frits, soldaat eerste klasse infanterie, stamboeknummer 541623, Tweede Bewakingsbataljon te Bandung;
 2. Krijgsman, Adolf, Bernard, Cornelis, soldaat tweede klasse infanterie, stamboeknummer 64715291, van het Korps Speciale Troepen;
 3. Gelsing, Karel, soldaat tweede klasse infanterie, stamboeknummer 847159, van het Korps Speciale Troepen;
- alle in arrest in de militaire strafgevangenis te Tjimahi.

In Bodjongrantja lag in oktober 1948 een peloton van de vierde compagnie van het Tweede Bewakingsbataljon te Bandung, in welke plaats zich ook een afdeling van het Korps Speciale Troepen bevond.

Aan een van de KST'ers en de soldaat A.B.C. Krijgsman was bekend geworden, dat door de inlichtingendienst van het KST een Indonesiër was ingerekend en de soldaat Krijgsman stelde aan zijn kameraden T.S. Vermaesen en K. Gelsing voor om de vrouw van deze Indonesiër op te zoeken en te trachten haar te bewegen met deze Vermaesen in concubinaat te gaan leven.

In gezelschap van een vierde militair vertrokken zij met een weaponcarrier van de KST en haalden de vrouw op, voorgevende dat zij een verhoor moest ondergaan en brachten haar naar een kamponghuisje, waar de militairen waren gelegerd. Toen bleek dat de vrouw op de avances van Vermaesen niet gesteld was en daarop niet in wilde gaan, hebben ze haar weer in de auto gezet. Onderweg deden zij voorkomen, dat de auto defect was geraakt en gingen zij te voet langs een voetpad verder. In een schuur, die zij onderweg aantroffen, hebben alle drie verdachten deze vrouw verkracht.

Bij vonnis van de Krijgsraad te Velde werd:

K. Gelsing tot drie jaar gevangenisstraf met aftrek van het voorarrest en met ontslag uit militaire dienst,

F. Vermaesen tot acht jaar gevangenisstraf met aftrek van het voorarrest en met ontslag uit militaire dienst en

A.B.C. Krijgsman tot vijf jaar gevangenisstraf met aftrek van het voorarrest en met ontslag uit de militaire dienst veroordeeld.

ZWEERS EN HILLEBRANDT²

Inzake Henry Zweers, tijdelijk sergeant staf 3-14 RI, 7-decemberdivisie.

In augustus 1947 kwam de sergeant Zweers met 2-III-14 RI als bezettingstroepen in Tjimalaka. Kort daarop werd door een van de manschappen een Soendanees aangebracht, die zich bereid verklaard had bij acties inlichtingen te verschaffen. Nadat deze Soendanees, die zich Oesman noemde, enkele malen aan acties had deelgenomen, kwam Zweers ter ore, dat deze Oesman een TNI'er zou zijn met de rang van adjudant en dat hij opgeleid was bij de Heiho en in die organisatie instructeur zou zijn geweest.

Inmiddels was deze Oesman vertrokken, doch hij werd opgevangen en naar Zweers verklaard heeft, zou hij bij verhoor erkend hebben zich aan plundering van de bevolking schuldig te hebben gemaakt.

Hij besloot toen hem te liquideren. Daartoe is hij met Oesman naar een bebost terrein in de omgeving gelopen, teneinde hem aldaar te doden. Met hem was zekere soldaat Hillebrandt medegelopen. Deze vroeg hem onder het lopen of hij Oesman mocht doodschieten. Daarin stemde sergeant Zweers toe.

Nadat Oesman door Hillebrandt met een tommygun was gedood, is hij door een kampongbewoner begraven.

Aan Zweers werd tenlastegelegd uitlokking tot moord met voorbedachten rade, subsidiair het opzettelijk toelaten, dat door een ondergeschikte genoemde Oesman werd gedood.

De krijgsraad heeft bij vonnis d.d. 18 mei 1949 met vrijspraak van het primair tenlastegelegde, de sergeant H. Zweers veroordeeld tot een gevangenisstraf van zes maanden, voorwaardelijk, met een proeftijd van twee jaar.

De omstandigheden, primo, dat sergeant Zweers een uitstekende staat van dienst had en bij zijn meerdere zeer goed stond aangeschreven en secundo, dat inderdaad was gebleken, dat genoemde Oesman een vijandelijk spion was die zich in de troep had ingedrongen om inlichtingen in te winnen, zullen tot dit zeer clemente vonnis hebben bijgedragen.

De soldaat L. Hillebrandt, wien moord, subsidiair doodslag ten laste was gelegd, werd bij vonnis van de krijgsraad van gelijke datum terzake van doodslag veroordeeld tot zes maanden gevangenisstraf, voorwaardelijk met twee jaar proeftijd.

Overigens wordt opgemerkt dat uit het dossier blijkt, dat beide beklagden tevens werden verdacht van plundering, welke misdrijven hun evenwel niet bij dagvaarding ten laste werden gelegd.

SYARANAMUAL³

Dossier contra:

Syaranamual, Wilhelmis Johannes, Ambonees soldaat tweede klasse bij het Korps Speciale Troepen.

In september 1948 bevond de soldaat W.J. Syaranamual van het Korps Speciale Troepen te Batoedjadjar, dienende als ordonnans bij de commandant van dat Korps, de reservekapitein R.P.P. Westerling, zich in actie met een troep speciale troepen in een kampong nabij Krawang. Slechts de korpsstaf betrad deze kampong. Toen de staf de kampong verlaten had, bleef Syaranamual achter omdat hij 'nakal' was en wilde kijken of hij niet een aardig vrouwtje kon vinden om zijn lusten te bevredigen. Op de voorgalerij van een woning zag hij een jonge vrouw met een jongetje van een jaar of dertien. Hij heeft deze vrouw verkracht en vervolgens om zich voor ontdekking te vrijwaren, zowel de vrouw, als het jongetje met een junglekarabijn gedood. Hij vreesde dat zij later een klacht tegen hem zou doen en tegen hem als getuige zou optreden.

Soldaten vonden de lijken en rapporteerden dit aan kapitein Westerling, die persoonlijk een onderzoek instelde. Hij bevond, dat de pantalon van Syaranamual door spermavlekken was bevuild en nam hem een verhoor af. Syaranamual ontkende en bleef ontkennen iets met de moord te maken te hebben gehad.

Aangezien de kapitein Westerling twijfelde aan de waarheid van de verklaring heeft hij Syaranamual naar Batavia doen overbrengen als verdacht van moord, verkrachting en doodslag.

Bij vonnis van de Krijgsraad te Velde d.d. 23 maart 1949 is Syaranamual veroordeeld tot de straf des doods.

Enige tijd later werd Syaranamual bij een poging tot ontvluchting doodgeschoten.

KORN SON⁴

Inzake:

George Richard Kornson, tijdelijk sergeant infanterie laatstelijk 2-8 RVA, in arrest in de militaire gevangenis te Tjimahi.

Hem werd door de auditeur-militair bij de krijgsraad KNIL ten laste gelegd:

- a. het als ambtenaar in een strafzaak dwangmiddelen bezigen om een verklaring uit te lokken;
- b. knevelarij, vijfmaal gepleegd;
- c. het als ambtenaar in een strafzaak dwangmiddelen bezigen om een bekentenis te ontwringen, tweemaal gepleegd;
- d. opzettelijk iemand wederrechtelijk van de vrijheid beroofd houden;
- e. plundering, tweemaal gepleegd.

Tegen beklaagde is twee jaar en zes maanden geëist, met aftrek van het voorarrest en met verlaging tot de rang van soldaat.

De uitspraak van het vonnis van de krijgsraad is ondergetekenden niet bekend geworden.

Een van de gevallen was de volgende:

Aan beklaagde Kornson was ter ore gekomen, dat een Indonesiër, genaamd Entje, wonende in de kampong Sador, onbevoegd een vuurwapen voorhanden zou hebben gehad. Hij heeft de woning van deze Entje doorzocht. Entje bleek niet aanwezig te zijn. Uit de woning heeft hij een hoeveelheid goederen, waaronder een khakipak medegenomen en zich toegeëigend. Later zijn nog enige pyjamabroeken door een van zijn informanten weggehaald.

Enige tijd later werd Entje gearresteerd. Hij heeft toen een van zijn informanten uitgezonden naar de familieleden van Entje met de boodschap dat deze vijftig gulden had gevraagd. Dit geld werd betaald en Kornson eigende het zich toe.

Nadat de commandant van Kornson, de luitenant Vrenken opdracht had gegeven deze Entje los te laten, omdat er geen bewijs tegen hem was, heeft hij aan Entje gezegd, dat hij hem zou vrijlaten, als hij hem vijftig gulden zou betalen. Hieraan is voldaan.

Voorts heeft hij de vader van een Indonesiër, die verdacht werd TNI'er te zijn, mishandeld. Hij heeft hem geschopt, met een lat over de rug geslagen en een hoeveelheid goederen van deze man uit zijn huis laten halen en zich een deel van deze goederen toegeëigend.

Noten

Inleiding

- 1 Zie voor een uitgebreide bespreking van de totstandkoming van de *Excessennota*: Stef Scagliola, *Last van de oorlog. De Nederlandse oorlogsmisdaden in Indonesië en hun verwerking* (Rotterdam 2002) 138-157.
- 2 *De Excessennota: nota betreffende het archiefonderzoek naar de gegevens omtrent excessen in Indonesië begaan door Nederlandse militairen in de periode 1945-1950*. Ingeleid door Jan Bank (Den Haag 1995). De oorspronkelijke nota was aangeboden aan de Tweede Kamer middels een brief van minister-president De Jong van 2 juni 1969, zitting 1968-1969, Kamerstuk 10008, nr. 3.
- 3 Madelon de Keizer, *Frans Goedhart, journalist en politicus (1904-1990)* (Amsterdam 2012) 237-242.
- 4 Charlotte Brand, *Gevalen op het Binnenhof* (Amsterdam 2016) 171-182. Er bestond al eerder een akkoord tussen Drees en Van Schaik dat Sassen op een geschikt moment vervangen moest worden.
- 5 Anne-Marie Mreijen, *De rode jonker. De eeuw van Marinus van der Goes van Naters 1900-2005* (Amsterdam 2018) 187-196. De kritische PvdA-achterban had zich verenigd in het daags na de aanval opgerichte Comité voor Vrede in Indonesië.
- 6 *Handelingen Tweede Kamer der Staten-Generaal (HTK) 1948-1949*, 1295. Zie voor meer details over de geciteerde soldatenbrieven Rémy Limpach, *De brandende kampongs van generaal Spoor* (Amsterdam 2016) 639-642.
- 7 *HTK 1948-1949*, 1296.
- 8 *HTK 1948-1949*, 1311-1312.
- 9 'Een officier schrijft uit Djokja aan zijn vrienden: Een commentaar op ons', *De Groene Amsterdammer*, 26 februari 1949. Deze brief werd door Schalker (CPN) en Van de Kieft (PvdA) aangehaald tijdens het begrotingsdebat in de Eerste Kamer: *Handelingen Eerste Kamer der Staten-Generaal (HEK) 1948-1949*, 164-165, 168. Gortzak vroeg schriftelijk aan Van Maarseveen of hij bereid was een Kamerbrede onderzoekscommissie in te stellen naar de aantijgingen. Van Maarseveen antwoordde dat hij geen reden daartoe zag. Zie *Aanhangsel HTK 1948-1949*, 117.
- 10 De originele handgeschreven processen-verbaal van deze verhoren bevinden zich in verbaal D 43 van 23 juli 1949, te vinden in Nationaal Archief, Den Haag (NA) 2.10.36.52, inv.nr. 144. In een brief aan Van Maarseveen van 31 maart 1949, te vinden in NA 2.21.285, inv.nr. 61, deed Goedhart uitgebreid uit de doeken hoe hij een onafhankelijk onderzoek zou willen vormgeven. Zie ook: Pieter 't Hoen (pseud. van Frans Goedhart) 'Gegevens voor de P.G. te Batavia. Onafhankelijke enquête is noodzakelijk', *Het Parool*, 4 april 1949.
- 11 Korzelige Kes (pseud. van Koos Bomhoff), 'Ter Zake', in: *Tijd en Taak* 47:28, 9 april 1949, 7. Joh. W.E.

- Riemens (red.) *Wat gebeurt in Indonesië?* (Amsterdam 1949) 17-18.
- 12 *Aanhangsel HTK 1948-1949*, 155.
 - 13 *HTK 1948-1949*, 1468. In zijn brieven van 14 en 27 april 1949 had Goedhart bij Van Maarseveen opnieuw aangedrongen op een onafhankelijk onderzoek. Deze brieven zijn opgeborgen in verbaal H 103 van 20 november 1950, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 211. Ook in NA 2.2.1.285, inv.nr. 61.
 - 14 *HTK 1948-1949*, 1468.
 - 15 *HTK 1948-1949*, 1485, 1502, 2045. Goedhart kondigde op 18 mei aan 'een nauwkeurig omlind voorstel' voor een onafhankelijk onderzoek te zullen indienen. Op 1 juni vroeg hij samen met Evert Vermeer om toestemming voor een interpellatie. Die toestemming werd op 24 juni gegeven.
 - 16 De interpellatievragen werden per brief van 6 juni 1949 door Goedhart aan Van Maarseveen en minister Schokking gestuurd en zijn opgeborgen in verbaal H 103 van 20 november 1950, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 211. De interpellatie werd naar aanleiding van de bespreking op het ministerie uitgesteld, maar bleef nog jaren op de agenda van de Kamer staan. Pas op 7 juni 1951 werd het van de lijst van werkzaamheden van de Kamer afgevoerd: *HTK 1950-1951*, 2045.
 - 17 Een aantekening over de bespreking tussen Van Maarseveen, Goedhart en Van der Goes van Naters is opgeborgen in verbaal S 45 van 2 augustus 1949, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 145. Het telegram aan Lovink is verzonden met verbaal D 43 van 23 juli 1949, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 144.
 - 18 Zie voor een uitvoerige bespreking van de gezagsverhoudingen het rapport van mr. N.S. Blom, dat als bijlage 1 bij de *Excessennota* is gevoegd. Sinds de grondwetswijziging van 3 september 1948 heette het Nederlandse overzeese gebiedsdeel in Azië officieel Indonesië en niet langer Nederlands-Indië.
 - 19 Telegram Lovink ZG 23 van 20 juli 1949, opgeborgen in verbaal D 43 van 23 juli 1949, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 144. De adviezen van Buurman van Vreeden en Kartodirdjo zijn te vinden in NA 2.10.14, inv.nr. 3765.
 - 20 Brief van Van Maarseveen aan Van der Goes van Naters en Goedhart, 21 juli 1949, opgeborgen in verbaal S 45 van 2 augustus 1949, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 145. Ook in NA 2.10.14, inv.nr. 3765.
 - 21 Brief Goedhart aan Van Maarseveen, 25 juli 1949, opgeborgen in verbaal S 45 van 2 augustus 1949, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 145. Deze brief is ook gepubliceerd in *Officiële bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische Betrekkingen, 1945-1950 (NIB)*, deel 19, no. 217. Van der Goes van Naters schreef op 5 augustus aan Van Maarseveen dat hij het in hoofdzaak met de kritiek van Goedhart eens was: NA 2.10.36.15, inv.nr. 76.
 - 22 Brief SM/263 van Van Maarseveen aan Goedhart van 28 juli 1949, te vinden in NA 2.10.36.15, inv.nr. 76.
 - 23 Brief no. 38 van Lovink aan Van Maarseveen van 6 september 1949, gepubliceerd in *NIB*, deel 19, no. 364.
 - 24 Brief 878/J.H. van Schokking aan Van Maarseveen van 22 juli 1949, opgeborgen in verbaal D 43 van 23 juli 1949, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 144.
 - 25 Codetelegram Lovink ZG 30 van 1 augustus 1949, gepubliceerd in *NIB*, deel 19, no. 237. Kartodirdjo was door Van Maarseveen opgedragen 'zich op 13 [augustus] per vliegtuig naar Nederland te begeven teneinde zich op de hoogte te stellen van de politie-organisatie in Nederland'. De werkelijke reden voor deze reis lag echter in een verzoek van Tengku Mansur, de Wali Negara van Oost-Sumatra, om Kartodirdjo tijdens de Rondetafelconferentie in Den Haag te zijner beschikking te hebben.
 - 26 Zie de aantekening van dit gesprek in verbaal nr. 17 van 14 september 1949, te vinden in NA 2.10.36.04, inv.nr. 4083.
 - 27 Brief 6804 C 30 van Tenkink aan Block van 12 september 1949, opgeborgen in verbaal no. 17 van 14 september 1949, te vinden in NA 2.10.36.04, inv.nr. 4083.
 - 28 *Ibidem*.
 - 29 Deze zinsnede werd in ieder geval door een ambtenaar van Overzeese Gebiedsdelen onderstreept. Stam had op 16 september een bespreking in Hotel des Indes met Kartodirdjo; een bespreking met Groeninx van Zoelen vond pas plaats op 26 september. Zie verbaal no. 17 van 14 september 1949, te vinden in NA 2.10.36.04, inv.nr. 4083 en de nota van A.S. Block van 29 september 1949, opgeborgen in besluit no. 77 van 15 oktober 1949, te vinden in NA 2.10.49, inv.nr. 2412.
 - 30 Besluit no. 77 van 15 oktober 1949, te vinden in NA 2.10.49, inv.nr. 2412. Een afschrift van dit besluit bevindt zich in verbaal no. 1 van 4 november 1949, te vinden in NA 2.10.36.04, inv.nr. 4087.
 - 31 *Ibidem*. Tegenover een journalist van *Het Parool* verklaarde Van Rij bij zijn vertrek: 'De uitnodiging van het ministerie van Overzeese Gebiedsdelen kwam pas een paar dagen geleden en zodoende hebben wij ons hals over kop gereed gemaakt, zonder dat de heer Stam en ik van de zaken waarover ons advies wordt gevraagd, ook maar iets afweten,' 'Twee juristen naar Batavia op weg,' *Het Parool*, 24

- oktober 1949.
- 31 Curieus is dat Bauke Geersing op pagina 455 van zijn boek *Kapitein Raymond Westerling en de Zuid-Celebes-affaire (1946-1947)*. *Mythe en werkelijkheid* (Soesterberg 2019) beweert dat Van Rij niet deskundig was op het terrein van militaire zaken.
 - 32 Zie: Loc de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 5: maart '41-juli '42, tweede helft* (Den Haag 1974) 807-817 en Lydia E. Winkel, *De ondergrondse pers 1940-1945*. Geheel herzien door Hans de Vries. (Utrecht 1989) 277-285.
 - 33 C. van Rij, 'Tuchthuizen en Gevangenissen', in: J.J. van Bolhuis e.a. (red.) *Onderdrukking en Verzet. Nederland in oorlogstijd I* (Amsterdam z.j.) 671-679.
 - 34 Van Rij vertaalde in 1948 tevens het dagboek van Joseph Goebbels naar het Nederlands.
 - 35 De vogelmonografie *De blauwe reiger, gezien uit de schuilhut* (Amsterdam 1935) van Jan P. Strijbos, die in 1962 werd herdrukt in de populaire serie *Vogelleven in Nederland*, bevat foto's van Stam. Zie voor een indruk van de overige interesses van Stam: Jan P. Strijbos 'Een kwart eeuw geleden stierf Nol Binsbergen', *Het Vogeljaar*, 18:4 (1970) 317-318.
 - 36 Brief van Van Rij en Stam aan Van Maarseveen van 28 oktober 1949, opgeborgen in verbaal no. 1 van 4 november 1949, te vinden in NA 2.10.36.04, inv.nr. 4087. Een conceptversie van deze brief is te vinden in NA 2.09.95, inv.nr. 86.
 - 37 Brief no. 2 van de commissie van onderzoek aan Van Maarseveen van 9 november 1949, opgeborgen in verbaal no. 21 van 16 november 1949, te vinden in NA 2.10.36.04, inv.nr. 4088.
 - 38 Telegram letter KV, verzonden middels verbaal no. 1 van 4 november 1949, te vinden in NA 2.10.36.04, inv.nr. 4087. Van Maarseveen had in brief R 58 aan Lovink van 3 oktober al geconcludeerd dat, naar zijn mening, 'in het licht van de vervoegde souvereiniteitsoverdracht een niet-justitieel onderzoek, zoals door de heren Van der Goes van Naters en Goedhart verlangd, zijn opportuniteit heeft verloren'. Te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 151; ook te vinden in NA 2.10.14, inv.nr. 3784.
 - 39 Brief no. 28 van Lovink aan Buurman van Vreeden en Kartodirdjo van 14 juli 1949, te vinden in NA 2.10.14, inv.nr. 3765.
 - 40 Brief no. 2 van de commissie van onderzoek van 9 november 1949, opgeborgen in verbaal no. 21 van 16 november 1949, te vinden in NA 2.10.36.04, inv.nr. 4088.
 - 41 Brief Kab/2843/14210/P.Z. van Buurman van Vreeden aan Lovink van 16 juli 1949, te vinden in NA 2.10.14, inv.nr. 3765. In Indonesië was de beantwoording van de schriftelijke vragen van Welter en de uitzending van de drie juristen sterk verweven geraakt; de brief van Lovink aan Van Maarseveen van 6 september 1949 (zie noot 22) had dan ook betrekking op beide zaken. Van Rij schreef in zijn brief van 18 januari 1950 (zie volgende noot) dat in het bijzonder Kartodirdjo de nadruk had gelegd op een onderzoek naar de 'achtergronden' van de gepleegde excessen. Uit een nota van Block aan Van Maarseveen van 24 januari 1950, opgeborgen in verbaal F 15 van 22 februari 1950, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 179, blijkt dat met deze achtergronden de excessen van Indonesische zijde werden bedoeld.
 - 42 Brief van Van Rij aan Van Maarseveen van 18 januari 1950. Opgeborgen in verbaal D 24 van 20 maart 1950, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 183. Een afschrift van de brief bevindt zich in verbaal B 13 van 14 februari 1950, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 178.
 - 43 NA 2.09.95, inv.nrs. 78, 82, 85, 87, 88 en 90.
 - 44 NA 2.09.95, inv.nrs. 81 en 86.
 - 45 Bewijs van afgifte van procesbundels van 15 november 1949, getekend voor ontvangst door Stam, te vinden in NA 2.09.95, inv.nr. 91. De afgegeven procesbundels komen overeen met de nog in onderzoek zijnde gevallen van 'strafvervolgning wegens excessief optreden op Java', waarover auditeur-militair E. Bonn op 9 maart 1949 had gerapporteerd. Te vinden in NA 2.10.17, inv.nr. 1287.
 - 46 NA 2.09.95, inv.nrs. 79, 80, 83, 84 en 89. Het gaat hier om zaken tegen H. Schrijver; P.G. Krijnen en H. Verburgh; J. Nordmann, B.F. Loriaux en J.W. de Koning; F. Vermaesen, A.B.C. Krijnsman en K. Gelsing; H. Zweers en L. Hillebrandt; W.J. Syaranamual; G.R. Kornson; D. van der Sleesen en C. van Dijk; en C.J. Out.
 - 47 Zie voor een reconstructie van deze zaak: Frank Vermeulen, 'Afgemaakt als een dolle hond', *NRC Handelsblad*, 17 januari 2020.
 - 48 De verhoren van de vijf militairen werden door Van Rij per brief van 17 november 1949 aangeboden aan de auditeur-militair bij de Krijgsraad te Velde KNIL in verband met het gerechtelijk onderzoek naar Geelhoed. Op 30 november stuurde Van Rij deze vijf verhoren samen met het daarna nog afgenomen verhoor van Geelhoed ook aan de auditeur-militair bij de Krijgsraad te Velde KL, in verband met het onderzoek naar P.M. van Haalem, die betrokken was bij de executie van Nasution. De verhoren bevinden zich hierdoor in de dossiers tegen Geelhoed en Van Haalem in het archief van de Krijgsraden te Velde,

- samen met het verhoor van Hanni Sumadi Pradja: NA 2.09.19, inv.nr. 183. De aanbiedingsbrieven van Van Rij bevinden zich samen met twee laatstgenoemde verhoren ook in NA 2.09.95, inv.nr. 78.
- 49 Processen-verbaal van verhoor van H. Schrijver, J. Straus en J.P.G.F. Corsmit, te vinden in NA 2.09.19, inv.nr. 80. Het proces-verbaal van het verhoor van Geelhoed bevindt zich in het dossier-Geelhoed in het archief van de Krijgsraden te Velde: NA 2.09.19, inv.nr. 183. Voor het onderzoek naar de Zuid-Sulawesizaak is ook Westering nog in Indonesië gehoord. Het is echter onduidelijk wanneer dit verhoor heeft plaatsgevonden.
- 50 Brief van Van Rij namens de commissie van 16 november 1949, te vinden in NA 2.09.95, inv.nr. 82.
- 51 Codetelegram Lovink ZG 236 van 15 november 1949. Uiteindelijk zijn de vragen van Goedhart, ook na het ontvangen van het rapport, nooit beantwoord. Het codetelegram en het ingetrokken verbaal met het antwoord aan Goedhart bevinden zich in opbergverbaal F 103 van 20 november 1950, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 211.
- 52 Codetelegram Lovink ZG 283 van 21 december 1949, opgeborgen in verbaal F 103 van 20 november 1950, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 211.
- 53 *Ibidem*. Van Rij had op 9 december nog aan Kartodirdjo verzocht hem een reisopdracht te geven om op 24 december naar Medan te vertrekken en van daaruit op 28 december door te reizen naar Nederland, om hem in de gelegenheid te stellen luitenant-kolonel Maris in de Malangzaak te horen. Desondanks lijkt het erop dat dit bezoek niet heeft plaatsgevonden. Zie brief no. 23 van de commissie van onderzoek aan procureur-generaal Kartodirdjo van 9 december 1949, te vinden in NA 2.09.95, inv.nr. 86.
- 54 Zie de brief van de eerste regeringssecretaris J.G. Kist van 22 december 1949 en de verklaring van W.J.H. Stam van 28 december 1949, beide opgeborgen in verbaal W 1 van 11 januari 1950, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 173. Volgens Cees Fasseur bracht Stam de dossiers vervolgens onder in zijn kippenhok: Cees Fasseur, *Dubbelspoor: Herinneringen* (Amsterdam 2016) 143.
- 55 In hun brief van 9 november 1949 schreven de juristen: 'Onze commissie realiseert zich, dat haar onderzoek, onder deze omstandigheden, van andere aard zal zijn dan wij ons hadden voorgesteld.' Ingesloten in verbaal no. 21 van 16 november 1949, te vinden in NA 2.10.36.04, inv.nr. 4088.
- 56 Van Maarseveen schreef op 16 november 1949 aan de drie juristen dat hij erin toestemde dat 'Uw terzake in te dienen verslag in Nederland, voorzover het niet reeds eerder gereed is, wordt opgesteld en dat dit verslag aan de Minister van O.G. wordt uitgebracht'. Verbaal no. 21 van 16 november 1949, te vinden in NA 2.10.36.04, inv.nr. 4088.
- 57 De brief is ongedateerd, maar moet eind december 1949 of begin januari 1950 verzonden zijn. Groeninx van Zoelen schrijft dat '[d]oor de spoedeisende aard van deze aangelegenheid' het voor hem niet mogelijk was zijn 'te Zutphen en Amsterdam vertoevende medeleden van te voren op de hoogte te brengen van de inhoud van deze brief'. Opgeborgen in verbaal W 1 van 11 januari 1950, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 173.
- 58 Verbaal W 1 van 11 januari 1950, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 173.
- 59 Brief van Van Rij aan Van Maarseveen van 18 januari 1950. Opgeborgen in verbaal D 24 van 20 maart 1950, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 183. Een afschrift van de brief bevindt zich in verbaal B 13 van 14 februari 1950, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 178.
- 60 Zoals hierboven besproken nam Groeninx van Zoelen ook niet deel aan alle verhoren van de commissie.
- 61 Brief no. 38 van Lovink aan Van Maarseveen van 6 september 1949, gepubliceerd in *NIB*, deel 19, no. 364. Naast de genoemde poging van Groeninx van Zoelen om van een staflid van de HVK een aanwijzing te krijgen om een zaak aan de kennisname door de commissie te onttrekken wijst de volgende zin uit de brief van Van Rij sterk op de sympathie van Groeninx van Zoelen voor Lovink: 'De ondergetekenden hebben bemerkt, dat [Groeninx van Zoelen] deze zijne opvatting alsmede de beschouwing der ondergetekenden met vooraanstaande militairen en personen uit de omgeving van de Hoge Vertegenwoordiger van de Kroon heeft besproken en bij hen steun gezocht voor zijn standpunt.'
- 62 Zie noot 41 hierboven.
- 63 Dit blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat alle in Indonesië namens de commissie geschreven brieven door Van Rij geschreven zijn. Stam gedroeg zich als secretaris door in Indonesië voor de ontvangst van stukken te tekenen en ook in Nederland het archief van de commissie in ontvangst te nemen.
- 64 Verbaal D 24 van 20 maart 1950, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 183.
- 65 Nota van Van Gulik aan Götzen van 10 februari 1950, opgeborgen in verbaal B 13 van 14 februari 1950, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 178.
- 66 Verbaal F 15 van 22 februari 1950, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 179. Volgens Block was Van Rij van plan om in ieder geval Idenburg, Koets en Hoven te horen en speelde hij ook met de gedachte de in de Verenigde Staten verblijvende Van Mook te ondervragen. Van Rij had in een brief van 19 januari al

- van zijn voornemen blijk gegeven. Block adviseerde Van Rij om deze ambtenaren schriftelijk vragen te stellen. Uit het uiteindelijk ingediende rapport over de Zuid-Sulawesizaak blijkt dat Van Rij dit advies in de wind heeft geslagen en in Nederland nog heeft gesproken met Idenburg.
- 67 Codetelegram Hirschfeld 233 aan Götzen van 25 februari 1950, opgeborgen in verbaal Y 108 van 29 december 1951, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 264.
 - 68 *Aanhangsel HTK 1950-1951*, 11. Memo van Van der Valk aan Van Maarseveen van 1 september 1950, opgeborgen in verbaal Y 108 van 29 december 1951, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 264. Toevalligerwijs had Stam net op 30 augustus een brief gestuurd aan Van Maarseveen over de vorderingen van de eindrapportage (zie noot 71 hieronder).
 - 69 Brief van Van Rij aan Van Maarseveen van 19 februari 1950, opgeborgen in verbaal F 15 van 22 februari 1950, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 179 en brief van Van Rij aan Van Maarseveen van 27 maart 1950, opgeborgen in verbaal B 33 van 21 april 1950, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 187.
 - 70 Brief T 46 van Van Maarseveen aan Van Rij, Groeninx van Zoelen en Stam van 13 juni 1950, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 192. Het antwoord van Stam van 24 juni 1950 is opgeborgen in verbaal T 62 van 31 juli 1950, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 198.
 - 71 Brief van Stam aan Van Maarseveen van 30 augustus 1950, opgeborgen in verbaal T 62 van 31 juli 1950, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 198. Stam gaf in de brief ook aan dat Van Rij's bezoek aan het ministerie 'geen resultaat had gehad, aangezien hij Mr. Block, dien hij had willen spreken, niet had kunnen bereiken'.
 - 72 Zie memo's opgeborgen in verbaal Y 108 van 29 december 1951, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 264.
 - 73 Brieven Y 24 van de secretaris-generaal aan Van Rij van 20 maart 1951, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 234 en U 41 van het hoofd van de afdeling WJZ aan Van Rij van 15 mei 1951, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 239. Deze brieven werden op aandringen van de Rekenkamer verzonden, omdat Van Rij voor zijn werkzaamheden een voorschot had gekregen en er nog geen eindafrekening had plaatsgevonden.
 - 74 Zie voor Van Rij's bijdragen aan het studiegcomité van Spaak: *Mouvement européen, Projet de statut de la communauté politique européenne: Travaux préparatoires* (Brussel 1952).
 - 75 J.A. de Moor, *Westerling's Oorlog. Indonesië 1945-1950. De geschiedenis van de commando's en parachutisten in Nederlands-Indië 1945-1950* (Amsterdam 1999) 519-520.
 - 76 Als Kamerlid had Donker op 17 april 1952 vragen gesteld over de arrestatie van Westerling, zie *Aanhangsel HTK 1951-1952*, 149 en NA 2.09.95, inv.nr. 128.
 - 77 Nota van Van Schravendijk aan Hoogenraad van 7 juli 1953, te vinden in NA 2.09.95, inv.nr. 74.
 - 78 Aantekening op de nota van Hoogenraad aan Donker van 18 september 1953, te vinden in NA 2.09.95, inv.nr. 74.
 - 79 Op het omslag van het dossier schreef Hoogenraad aan zijn collega Wim Duk: 'Hierbij stukken over Westerling. Mrs Stam en v. Rij zal ik dezer dagen nog eens nader rappelleeren.' NA 2.09.95, inv.nr. 74.
 - 80 Zoon J.P. van Rij herinnerde zich dat Stam in deze periode regelmatig bij Van Rij over de vloer kwam om tot in de late uren aan het rapport te werken. Persoonlijke mededeling van kleinzoon Kees van Rij op 23 april 2021.
 - 81 Het exemplaar dat aan de minister van Justitie is aangeboden bevindt zich in NA 2.09.95, inv.nr. 150, het exemplaar voor de minister van Oorlog in NA 2.13.5372, inv.nr. 379 en het exemplaar voor de minister van Overzeese Rijksdelen in verbaal S 47 van 15 september 1954, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 309.
 - 82 *Rapport Zuid-Celebes*, II-III.
 - 83 *Ibidem*, 9. Van Rij had zich in januari 1950 ook al waarderend uitgelaten over Westerling in interviews met *Het Parool* en *Het Vrije Volk*: 'Mr. C. van Rij (terug uit Indonesië): Geruchten over wreedheden vaak sterk overdreven; "Westerling wordt geleid door zijn Oosterse opvatting"', *Het Parool*, 13 januari 1950; 'Mr Van Rij – terug van onderzoek: "Eer van het leger is niet aangetast"', *Het Vrije Volk*, 16 januari 1950.
 - 84 Nota van Rombach aan secretaris-generaal Kiveron van 15 september 1954, opgeborgen in verbaal S 47 van 15 september 1954, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 309.
 - 85 De originelen van beide nota's zijn te vinden in NA 2.09.95, inv.nr. 74. Kopicëen zijn te vinden in NA 2.04.53.20, inv.nr. 32, NA 2.03.01, inv.nr. 12007 en NA 2.21.281.32, inv.nr. 4.
 - 86 Nota's van Belinfante van 25 september en 8 november 1954, te vinden in NA 2.03.01, inv.nr. 11993.
 - 87 Kopicëen van de notulen van de ministerraad van 20 en 27 december 1954 zijn te vinden in NA 2.09.95, inv.nr. 152 en NA 2.03.01, inv.nr. 12007. Ministers Mansholt (PvdA), Suurhoff (PvdA), Van de Kieft (PvdA) en Zijlstra (ARP) stemden voor vervolging. In de *Excessennota* wordt opgemerkt dat, naar aanleiding van de vragen van Gortzak van augustus 1950, de ministerraad van 11 september 1950 al had besloten om geen vervolging in te stellen tegen Westerling, maar dat dit besluit geen rol heeft gespeeld

- bij het besluit in 1954 (*Excessennota*, bijlage 2, 4).
- 88 Nota Kabinet no. 2 van 8 januari 1955, opgeborgen in verbaal W 51 van 13 oktober 1954, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 309. Tijdens de vergadering van de ministerraad van 24 januari 1969 merkte minister Marga Klompé op dat Drees haar had verteld dat hij in 1954 in de ministerraad had gepleit voor het doorzenden van het rapport aan de Tweede Kamer. Dit blijkt echter niet uit de notulen van de ministerraad van 20 en 27 december 1954. Zie NA 2.13.160, inv.nr. 9.
- 89 Scagliola, *Last van de oorlog*, 107-108.
- 90 *HTK 1968-1969*, 1236.
- 91 Brief minister-president De Jong aan de Tweede Kamer van 29 januari 1969, zitting 1968-1969, Kamerstuk 10008, nr. 1.
- 92 J.P. Calff, 'Excessen met vaag "noodrecht" in Indonesië: een rapport uit '54 dat nooit verscheen', *Het Parool*, bijlage PS, 25 januari 1969. Hoe *Het Parool* aan het rapport kwam is onduidelijk.
- 93 Brief van minister-president De Jong aan de Tweede Kamer van 29 januari 1969, zitting 1968-1969, 10008, kamerstuk 1. Den Uyl liet de volgende dag per brief weten graag te zien dat het gevonden rapport over de Zuid-Sulawesizaak, samen met het in 1948 ingediende rapport-Enthoven, in afwachting van de aanbidding van de regeringsnota alvast gepubliceerd werd. Dit is uiteindelijk niet gebeurd. Zie NA 2.03.01, inv.nr. 11997.
- 94 Brief van Stam aan minister van Justitie Polak van 28 januari 1969, te vinden in NA 2.09.95, inv.nr. 8.
- 95 Zie voor de herinnering van Cees Fasseur aan deze overdracht zijn autobiografie *Dubbelspoor: Herinneringen* (Amsterdam 2016) 143 en Gert Oostindie e.a., "Alles is natuurlijk te begrijpen als je erover nadenkt". Interview met Prof. dr. Cees Fasseur over Nederlandse oorlogsmisdrijven in Indonesië, het ontstaan van de "Excessennota" en het metier van de historicus, *Leidschrift* 31:3 (2016) 98-99.
- 96 Nota nr. 14 van Leo Oranje aan de secretaris-generaal van 29 januari 1969, te vinden in NA 2.09.95, inv.nr. 8. In nota nr. 15 van 4 februari 1969 gaf Oranje aan dat Van Rij jr., behalve een kopie van het Zuid-Sulawesirapport bij zijn oudste broer, verder niets had gevonden.
- 97 Nota voor minister Van Maarseveen van 7 september 1950, opgeborgen in Verbaal Y 108 van 29 december 1951, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 264. Het opmaken van een rapport over de Zuid-Sulawesizaak werd in 1950 door Stam ook slechts aangemerkt als *hoofdschotel* van Van Rij's bijdrage, wat zou betekenen dat Van Rij ook andere zaken op zijn bord heeft gehad.
- 98 Brief van Leo Oranje aan minister Polak van 27 januari 1969, te vinden in NA 2.09.95, inv.nr. 153.
- 99 Nota van Fasseur aan de secretaris-generaal van 3 maart 1969, te vinden in NA 2.09.95, inv.nr. 8. Zie ook: Nico van Horn, 'De Excessennota na een halve eeuw. Een bestandsopname', *Leidschrift* 31:3 (2016) 87-88 en Fasseur, *Dubbelspoor*, 144.
- 100 Notulen van de stuurgroepvergadering van 2 april 1969, te vinden in NA 2.13.160, inv.nr. 8. Tijdens de vergadering werd over de vordering van de werkzaamheden op Justitie opgemerkt dat '[d]e meer uitvoerige beschrijving van de spectaculaire gevallen, met behulp van de gegevens van Van Rij/Stam, nagenoeg gereed [was]'.
101 Aangeboden middels de brief van minister-president De Jong aan de Tweede Kamer van 2 juni 1969, zitting 1968-1969, Kamerstuk 10008, nr. 3. Sinds 2003 is dit exemplaar op het Nationaal Archief te raadplegen als NA 2.02.28, inv.nr. 2922. Zie voor de besluitvorming ten aanzien van de aanbidding van het rapport ter vertrouwelijke kennisneming aan de Kamer de nota van minister-president De Jong van 6 maart 1969, de nota van Fasseur van 13 maart 1969, de notulen van de vergadering van de stuurgroep van 2 april, 16 april, 1 mei en 18 mei 1969 en de notulen van de ministerraad van 14 maart en 23 mei 1969, te vinden in NA 2.13.160, inv.nrs. 8 en 9 en NA 2.21.281.32, inv.nr. 2.
- 102 Tegenwoordig te raadplegen als NA 2.09.95, inv.nrs. 77-91. Zie ook: Fasseur, *Dubbelspoor*, 144.
- 103 *HTK 1968-1969*, 3567.
- 104 Willem IJzereef, *De Zuid-Celebes affaire. Kapitein Westerling en de standrechtelijke executies* (Dieren 1984) 152. Zoals eerder gesteld kwam deze uitvoerige beschrijving voort uit de instructie van Kartodirdjo om aandacht te besteden aan de 'achtergrond' van het excessieve Nederlandse geweld.
- 105 *Andere Tijden*, 10 en 18 januari 2007.
- 106 *Aanhangsel HTK 2011-2012*, 2931 en 2932. Bas Paternotte, 'Nederland op Zuid-Celebes; een orgie van geweld', *HP/De Tijd*, 14 juli 2012.
<http://www.hpdetijd.nl/2012-07-14/nederland-op-zuid-celebes-een-orgie-van-geweld/>.
- 107 Maurice Swirc, 'Vijftig jaar Excessennota. "De sneeuwbal rolt dan verder"', in: *De Groene Amsterdammer* 143:45, 7 november 2019, 26-31.

108 In 2017 is evenwel een proces-verbaal in deze zaak anoniem overhandigd in de studiezaak van het Nationaal Archief, dat daarna als losse aanwinst is toegevoegd aan het archief van de Krijgsraden te Velde: NA 2.09.19, inv.nr. 316. Dit proces-verbaal bevindt zich ook in het archief van de commissie: NA 2.09.95, inv.nr. 80. Een eerder onderzoek uit 1947 waarin ook de naam van Schrijver werd genoemd is te vinden in NA 2.10.17, inv.nr. 1307.

De affaire-Goenoeng Simping (Bruiloftszaak)

- 1 Dit rapport werd op 20 december 1949 ingediend bij Hoge Vertegenwoordiger van de Kroon Tony Lovink, die het vervolgens op 26 december per geheim mailrapport nr. 1100 aan het ministerie van Overzeese Gebiedsdelen zond, waar het uiteindelijk werd opgeborgen in verbaal E 9 van 4 februari 1950, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 177. De tekst van dit exemplaar is ook voor deze bezorging gevolgd. Cees Fasseur zond als secretaris van de Coördinatiegroep Ordening van Archiefmateriaal op 22 april 1969 kopieën van dit rapport naar verschillende ministeries, waardoor het rapport ook te vinden is in NA 2.09.95, inv.nr. 150, NA 2.04.53.20, inv.nr. 32, NA 2.03.01, inv.nr. 12007 en NA 2.21.281.32, inv.nr. 4. Een tekstueel identieke doorslag van het rapport bevindt zich, samen met een handgeschreven concept, in het archief van de commissie, in NA 2.09.95, inv.nr. 87. Een naar aanleiding van dit rapport uitgebracht advies van hoofd juridische zaken A.S. Block, gedateerd 5 januari 1950, bevindt zich in verbaal F 103 van 20 november 1950, te vinden in 2.10.36.52, inv.nr. 211. Zie voor een uitvoerige casestudy van deze zaak: Limpach, *De brandende kampongs*, 353-356.
- 2 Dit proces-verbaal van bevinding, onderzoek en verhoor van 31 augustus 1949 bevindt zich onder meer in NA 2.13.132, inv.nr. 1333 en in Museum Bronbeek, 2014/02/05-4-9.

Zuid-Celebes

- 1 Dit rapport werd op 27 augustus 1954 door Van Rij, mede namens Stam, ingediend bij de ministers van Justitie, Oorlog en Overzeese Rijksdelen. Het exemplaar dat aan de minister van Justitie is aangeboden bevindt zich in NA 2.09.95, inv.nr. 150; het exemplaar voor de minister van Oorlog in NA 2.13.5372, inv.nr. 379; en het exemplaar voor de minister van Overzeese Rijksdelen in verbaal S 47 van 15 september 1954, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 309. Een gescande versie van dit laatste exemplaar is in 2012 door *HP/De Tijd* online geplaatst en vormt ook de bron van de hier bezorgde tekst. Cees Fasseur zond als secretaris van de Coördinatiegroep Ordening van Archiefmateriaal op 22 april 1969 kopieën van het rapport aan verschillende ministeries, waardoor het rapport ook te vinden is in NA 2.04.53.20, inv.nr. 32, NA 2.03.01, inv.nr. 12007 en NA 2.21.281.32, inv.nr. 4. In het archief van de Tweede Kamer is het exemplaar te vinden dat in 1969 ter vertrouwelijke kennisname aan de Kamer werd aangeboden: NA 2.02.28, inv.nr. 2922.
- 2 Deze zestig processen-verbaal van verhoor uit het onderzoek van Paardekooper bevinden zich ook in NA 2.09.19, inv.nr. 182.
- 3 Vijf fotokopieën van dit rapport werden door middel van het antwoord van minister Götzen aan Tweede Kamerlid Logemann van 6 december 1948 ter vertrouwelijke kennisname aan de Kamer aangeboden: *Aanhangsel HTK 1948-1949*, 51. Het origineel van dit exemplaar is opgeborgen in verbaal C 72 van 3 december 1948, te vinden in NA 2.10.36.52, inv.nr. 111. Verdere exemplaren zijn te vinden in NA 2.09.95, inv.nrs. 74 en 75, NA 2.09.19 inv.nr. 182, NA 2.10.14, inv.nr. 3742, NA 2.04.53.20, inv.nr. 32, NA 2.03.01, inv.nr. 12007, NA 2.21.281.32, inv.nr. 4 en NA 2.21.036.01, inv.nr. 71.
- 4 Te vinden in NA 2.09.95, inv.nr. 86. Een kopie die zonder openbaarheidsbeperkingen te raadplegen is, bevindt zich in NA 2.03.01, inv.nr. 11993.
- 5 Roelof Kranenburg, *De grondslagen der rechtswetenschap: juridische kennisleer en methodologie* (Haarlem 1946).
- 6 Deze nota is gepubliceerd in *NIB*, deel 6, no. 320.
- 7 Deze nota is evenwel te vinden in UB Leiden, Collectie Lambers, D H 973-11.
- 8 De naam van sergeant Theunis Okkerse is in het typoscript consequent fout gespeld als 'Ockerse'.

Adviesnota's aan minister Donker

- 1 Zie Maurice Swirc, 'Vijftig jaar Excessennota. "De sneeuwbal rolt dan verder"', in: *De Groene Amsterdammer* 143:45, 7 november 2019, 26-31 en Limpach, *De brandende kampongs*, 317-318.
- 2 Deze nota van 13 september 1954 is te vinden in NA 2.09.95, inv.nr. 74. Kopieën zijn te vinden in NA 2.09.95, inv.nr. 150, NA 2.04.53.20, inv.nr. 32, NA 2.03.01, inv.nr. 12007 en NA 2.21.281.32, inv.nr. 4.
- 3 Lassa Oppenheim en Hersch Lauterpacht, *International Law: a Treatise. Volume II: Disputes, War and*

- Neutrality. Sixth Edition* (London; New York; Toronto 1944).
- 4 W.A. Engelbrecht en E.M.L. Engelbrecht, *Kitab² undang², undang² dan peraturan² serta undang² dasar sementara Republik Indonesia. De wetboeken, wetten en verordeningen benevens de voorlopige Grondwet van de Republiek Indonesië* (Leiden 1954).
 - 5 Deze nota van 27 september 1954 is te vinden in NA 2.09.95, inv.nr. 74. Kopieën zijn te vinden in NA 2.04.53.20, inv.nr. 32, NA 2.03.01, inv.nr. 12007 en NA 2.21.281.32, inv.nr. 4.
 - 6 Paul Fauchille, *Traité de droit international public. Tome II, Guerre et Neutralité* (Parijs 1921).

Excessen, gepleegd door Henri Schrijver, thans adjudant-onderofficier KNIL

- 1 De hier bezorgde tekst volgt die van de doorslag van het rapport, zoals die is aangetroffen in het archief van de commissie van onderzoek in NA 2.09.95, inv.nr. 80, op enkele punten gecorrigeerd aan de hand van het kladschrift dat in hetzelfde dossier aanwezig is. Zie voor een uitvoerige casestudy van deze zaak: Limpach, *De brandende kampongs*, 337-345.

De Bondowosoaffaire

- 1 De hier bezorgde tekst volgt die van de doorslag van het rapport, zoals die is aangetroffen in het archief van de commissie van onderzoek in NA 2.09.95, inv.nr. 81. Zie voor een uitvoerige casestudy van deze zaak: Ad van Liempt, *De Lijkentrein. Waarom 46 gevangenen de reis naar Surabaya niet overleefden* (Den Haag 1997). Zie ook: Limpach, *De brandende kampongs*, 541-544.

De Peniwenaffaire

- 1 De hier bezorgde tekst volgt die van de doorslag van het rapport, zoals die is aangetroffen in het archief van de commissie van onderzoek in NA 2.09.95, inv.nr. 82. Zie voor een uitvoerige casestudy van deze zaak Remco Raben en Peter Romijn, *Talen van geweld. Stilte, informatie en misleiding in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949* (Amsterdam 2022).

De zaak P.G. Krijnen en H. Verburght

- 1 De hier bezorgde tekst volgt die van de doorslag van het rapport, zoals die is aangetroffen in het archief van de commissie van onderzoek in NA 2.09.95, inv.nr. 83. In de *Excessennota* wordt deze zaak in Bijlage 7 beschreven onder III-56.

De zaak J. Nordmann c.s.

- 1 De hier bezorgde tekst volgt die van de doorslag van het rapport, zoals die is aangetroffen in het archief van de commissie van onderzoek in NA 2.09.95, inv.nr. 84. In de *Excessennota* worden de zaken in Bijlage 7 besproken onder III-2.1, III-2.2, III-2.4 en III-2.5. Zie ook: Limpach, *De brandende kampongs*, 502-503, 655, 733.
- 2 Zie *Excessennota*, Bijlage 7, I-18 en I-19.

De affaire kolonel Krönig en luitenant-kolonel Maris (Malangzaak)

- 1 De hier bezorgde tekst volgt die van de doorslag van het rapport, zoals die is aangetroffen in het archief van de commissie van onderzoek in NA 2.09.95, inv.nr. 85. Zie voor een uitvoerige casestudy van deze zaak: Limpach, *De brandende kampongs*, 345-353.

Aantekeningen over krijgsraadzaken

- 1 De hier bezorgde tekst volgt die van de doorslag van de aantekening, zoals die is aangetroffen in het archief van de commissie van onderzoek in NA 2.09.95, inv.nr. 78.
- 2 De hier bezorgde tekst volgt die van de doorslag van de aantekening, zoals die is aangetroffen in het archief van de commissie van onderzoek in NA 2.09.95, inv.nr. 89. Zie ook Limpach, *De brandende kampongs*, 501-502.
- 3 De hier bezorgde tekst volgt die van de doorslag van de aantekening, zoals die is aangetroffen in het archief van de commissie van onderzoek in NA 2.09.95, inv.nr. 89. Zie ook: Limpach, *De brandende kampongs*, 272-273, 500.
- 4 De hier bezorgde tekst volgt die van de doorslag van de aantekening, zoals die is aangetroffen in het archief van de commissie van onderzoek in NA 2.09.95, inv.nr. 89.

Lijst van afkortingen

ALRI	<i>Angkatan Laut Republik Indonesia</i>
AM	auditeur-militair
ARCOB	algemeen regeringscommissaris voor Borneo en de Grote Oost
BB	Binnenlands Bestuur
CGS	chef van de Generale Staf
DCO	directoraat Centrale Opleidingen
DGAZ	directoraat-generaal Algemene Zaken
DST	Depot Speciale Troepen
GOB	Grote Oost en Borneo
GPRI	<i>Gerakan Plebisit Republik Indonesia</i>
HGOB	Hoofdkwartier Grote Oost en Borneo
HPB	hoofd plaatselijk bestuur
KL	Koninklijke Landmacht
KMA	Koninklijke Militaire Academie
KNIL	Koninklijk Nederlands-Indisch Leger, vanaf 1948 Koninklijk Nederlands-Indonesisch Leger

KST	Korps Speciale Troepen
MP	Militaire Politie
NICA	<i>Netherlands Indies Civil Administration</i>
NIT	<i>Negara Indonesia Timur</i>
OD	Ordedienst
PG	procureur-generaal
RZC	residentie Zuid-Celebes
SMA	sergeant-majoor-administrateur
SMI	sergeant-majoor-instructeur
TNI	<i>Tentara Nasional Indonesia</i>
TPC	troepencommandant
TRI	<i>Tentara Republik Indonesia</i>
VPTL	Voorschrift voor de uitoefening van de politiek-politionele taak van het leger

Woordenlijst

adat	zelfbestuur, ook gespeld als <i>hadat</i>
adatoeang	adellijke titel
aroe	hoofd van een <i>adat</i> , vaak bekend onder een specifieke titel als <i>adatoeang</i> , <i>aroempone</i> , <i>datoek</i> of <i>soelewatang</i>
aroempone	adellijke titel
datoek	adellijke titel, ook gespeld als <i>datoe</i>
desa	plattelandsgemeente
gelarang	adellijke titel
Heiho	Indonesische hulpsoldaat in het Japanse leger
kampong	plattelandsdorp
karaeng	adellijke titel
kepala	hoofd
loerah	dorps- of desahoofd
maradia	adellijke titel
missigit	moskee
pabitjara	raadsman van een adat
patjalla	hoofd van de politie in Goa
pemoeda	jeugdige opstandeling, letterlijk: jongere
ranreng toea	adellijke titel
soelewatang	adellijke titel

Bronnen

LITERATUUR

- Brand, Charlotte, *Gevalen op het Binnenhof* (Amsterdam 2016).
- Engelbrecht, W.A. en E.M.L. Engelbrecht, *Kitab² undang², undang² dan peraturan² serta undang² dasar sementara Republik Indonesia. De wetboeken, wetten en verordeningen benevens de voorlopige Grondwet van de Republiek Indonesië* (Leiden 1954).
- Fasseur, Cees, *Dubbelspoor: Herinneringen* (Amsterdam 2016).
- Fauchille, Paul, *Traité de droit international public. Tome II, Guerre et Neutralité* (Parijs 1921).
- Geersing, Bauke, *Kapitein Raymond Westerling en de Zuid-Celebes-affaire (1946-1947). Mythe en werkelijkheid* (Soesterberg 2019).
- Horn, Nico van, 'De Excessennota na een halve eeuw. Een bestandsopname', *Leidschrift* 31:3 (2016) 79-94.
- IJzereef, Willem, *De Zuid-Celebes affaire. Kapitein Westerling en de standrechtelijke executies* (Dieren 1984).
- Jong, Loe de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 5: maart '41-juli '42, tweede helft* (Den Haag 1974).
- Keizer, Madelon de, *Frans Goedhart, journalist en politicus (1904-1990)* (Amsterdam 2012).
- Kranenburg, Roelof, *De grondslagen der rechtswetenschap: juridische kennisleer en methodologie* (Haarlem 1946).
- Liempt, Ad van, *De Lijkentrein. Waarom 46 gevangenen de reis naar Surabaya niet overleefden* (Den Haag 1997).
- Limpach, Rémy, *De brandende kampongs van generaal Spoor* (Amsterdam 2016).
- Moor, J.A. de, *Westerling's Oorlog. Indonesië 1945-1950. De geschiedenis van de commando's en parachutisten in Nederlands-Indië 1945-1950* (Amsterdam 1999).
- Mouvement européen, *Projet de statut de la communauté politique européenne: Travaux préparatoires* (Brussel 1952).
- Mreijen, Anne-Marie, *De rode jonker. De eeuw van Marinus van der Goes van Naters 1900-2005* (Amsterdam 2018).
- Oostindie, Gert e.a., "‘Alles is natuurlijk te begrijpen als je erover nadenkt'. Interview met Prof. dr. Cees Fasseur over Nederlandse oorlogsmisdrijven in Indonesië, het ontstaan van de "Excessennota" en het metier van de historicus', *Leidschrift* 31:3 (2016) 95-107.
- Oppenheim, Lassa en Hersch Lauterpacht, *International Law: a Treatise. Volume II: Disputes, War and Neutrality. Sixth Edition* (London; New York; Toronto 1944).

- Raben, Remco en Peter Romijn, *Talen van geweld. Stille, informatie en misleiding in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949* (Amsterdam 2022).
- Riemsens, Joh. W.E. (red.) *Wat gebeurt in Indonesië?* (Amsterdam 1949).
- Scagliola, Stef, *Last van de oorlog. De Nederlandse oorlogsmisdaden in Indonesië en hun verwerking* (Rotterdam 2002).
- Stribjos, Jan P., *De blauwe reiger, gezien uit de schuilhut* (Amsterdam 1935).
- Stribjos, Jan P., 'Een kwart eeuw geleden stierf Nol Binsbergen', *Het Vogeljaar*, 18:4 (1970) 317-318.
- Swirc, Maurice, 'Vijftig jaar Excessennota. "De sneeuwbal rolt dan verder"', in: *De Groene Amsterdammer* 143:45, 7 november 2019, 26-31.
- Winkel, Lydia E. *De ondergrondse pers 1940-1945*. Geheel herzien door Hans de Vries. (Utrecht 1989).

Gedrukte bronnen

- De Excessennota: nota betreffende het archiefonderzoek naar de gegevens omtrent excessen in Indonesië begaan door Nederlandse militairen in de periode 1945-1950*. Ingeleid door Jan Bank (Den Haag 1995).
- Handelingen Eerste Kamer der Staten-Generaal (HEK)*.
- Handelingen Tweede Kamer der Staten-Generaal (HTK)*.
- Wal, S.L. van der, P.J. Drooglever en M.J.B. Schouten, red., *Officiële bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische Betrekkingen, 1945-1950 (NIB)* (20 delen; Den Haag 1978-1991).
- Woordenlijst van de Nederlandse Taal* (Utrecht 2015).

ARCHIEVEN EN COLLECTIES

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam

Archief Frans Johannes Goedhart, toegang ARCH02617

Museum Bronbeek

Inventarisnummer 2014/02/05-4-9

Nationaal Archief, Den Haag

- Tweede Kamer der Staten-Generaal*, nummer toegang 2.02.28
- Ministeries voor Algemeene Oorlogvoering van het Koninkrijk (AOK) en van Algemene Zaken (AZ): Kabinet van de Minister-President (KMP)*, nummer toegang 2.03.01
- Ministerie van Binnenlandse Zaken: Sectie Statistische Archieven Overzeese Rijksdelen (SAOR)*, nummer toegang 2.04.53.20
- Krijgsraden te Velde e.a.*, nummer toegang 2.09.19
- Ministerie van Justitie: Archiefbescheiden Onderzoek naar Excessen in Indonesië*, nummer toegang 2.09.95
- Algemene Secretarie van de Nederlands-Indische Regering en de daarbij gedeponeerde Archieven*, nummer toegang 2.10.14
- Procureur-Generaal bij het Hooggerechtshof van Nederlands-Indië*, nummer toegang 2.10.17
- Ministerie van Koloniën: Openbaar Verbaal*, nummer toegang 2.10.36.04
- Ministerie van Koloniën: Indisch Archief, Serie V*, nummer toegang 2.10.36.15
- Ministerie van Koloniën: Kabinet-Geheim Archief, Serie Z*, nummer toegang 2.10.36.52
- Commissariaat voor Indische Zaken*, nummer toegang 2.10.49
- Ministerie van Defensie: Collectie inzake Regeringsonderzoek naar Wandaden in Nederlands-Indië in 1945-1949*, nummer toegang 2.13.160
- Ministerie van Defensie: Algemene Secretarie, Beleidsterrein Militair Personeel*, nummer toegang 2.13.5372
- Collectie 334 M. van der Goes van Naters [levensjaren 1900-2005]*, nummer toegang 2.21.198
- Collectie 564 J. de Graaff*, nummer toegang 2.21.281.15
- Collectie 585 C. Fasseur*, nummer toegang 2.21.281.32
- Collectie 570 F.J. Goedhart*, nummer toegang 2.21.285

Universiteitsbibliotheek Leiden

Collectie Lambers, D H 973 (voormalige KITLV-inventaris 59)

Register

- Abbokongeng 151-153, 156, 165
Abokangeng *zie*: Abbokongeng
Achter het Nieuws (Tv-programma)
24
Adjatapparang *zie*: Ajatappareng
Ajatappareng 44, 128
Alamoedi, H. bin Achmad *zie*:
Alamudi, H. bin Achmad
Alamudi, H. bin Achmad 121
Ali Malakka 78, 79, 119
Alimoeddin, M.I. *zie*: Alimuddin,
M.I.
Alimuddin, M.I. 66
ALRI *zie*: Angkatan Laut Republik
Indonesia
Altijd Wat (Tv-programma) 27
Amparita 46, 141, 147-150
Andela, E. 146
Andere Tijden (Tv-programma) 27
Angkatan Laut Republik Indonesia
(ALRI) 47, 95, 96, 123, 136, 137,
140, 224
Anti-Revolutionaire Partij (ARP) 15,
220
Anwas bin Hadjisaprien 184
ARP *zie*: Anti-Revolutionaire Partij
Arsad, Andi 142
Atmadja, S.S. *zie*: Atmaja, S.S.
Atmaja, S.S. 74, 78
Badarra 46
Baeng Baeng 75
Bakri 99
Balanipa 44, 123, 138
Bandoeng *zie*: Bandung
Bandung 17, 20, 22, 54, 203-205, 211
Bank, J.Th.M. 9
Bantaeng 43, 48, 62-65, 89, 99, 101-
103, 114, 120, 135, 156
Baoe Massepe, Andi Abdullah *zie*:
Bau Massepe, Andi Abdullah
Baoesat *zie*: Bausat

- Barangdati 81
 Baranglombo 81
 Baranti 156, 158
 Barendrecht, J. 48, 65, 74, 83, 96, 98,
 119, 147, 154, 156, 157
 Barroe *zie*: Barru
 Barru 45, 46, 71, 77, 81, 95, 115, 136-
 138, 156, 163
 Baso, Andi 44, 45
 Batavia 11, 16, 17, 30, 39, 41, 46, 51, 53,
 55, 56, 82, 88, 89, 92, 104, 105, 111,
 112, 114, 141, 157, 160, 164, 170, 175,
 183, 199, 201, 203, 214
 Batjo 47
 Batoe-Batoe *zie*: Batu Batu
 Batoedjarjar *zie*: Batujajar
 Batu Batu 139
 Batua 48, 72, 81, 82
 Batujajar 213
 Bau Massepe, Andi Abdullah 44,
 46, 125
 Bausat 125, 128
 Beel, L.J.M. 10
 Beets, J. 37
 Belinfante, A.D. 23, 27, 30, 169, 177-
 179
 Beljaars, W. 146
 Berkhout, J.J.W. 37
 Bijzonder Gerechtshof Amsterdam
 13-15
 Block, A.S. 11, 14, 18, 20, 21, 219, 220
 Blume, G.A. 114
 Bodjongrantja *zie*: Bojongranca
 Boeloekoemba *zie*: Bulukumba
 Boengoro *zie*: Bungoro
 Bohari, La 148, 149
 Bojongranca 211
 Bomhoff, J.G. 12
 Bommel, H. van 27
 Bondowoso 17, 26, 27, 187-191, 223
 Bone 45, 66
 Bonn, E. 201, 218
 Bonthain *zie*: Bantaeng
 Boom, J. 98, 99, 101, 105, 109, 110, 119,
 156
 Bornong Bornong 71
 Borong Calla 81
 Borontjalla *zie*: Borong Calla
 Bosok 35
 Breemouet, J. 112, 125
 Brouwer, M. 112, 124
 Bruyn, de (sergeant-majoor) 122, 123
 Bulukumba 49, 62, 75, 98, 99, 120, 156
 Bungoro 71
 Buurman van Vreeden, D.C. 13, 53,
 106, 107, 113, 176, 177, 218
 Cammi, Andi 142
 Cense, A.A. 65
 Chilton, F.O. 43
 Christelijk-Historische Unie (CHU)
 15
 CHU *zie*: Christelijk-Historische
 Unie
 Cilacap 33, 34, 36
 Cililitan 27, 183, 185, 186
 Cimahi 211, 214
 Cimalaka 212
 Cindolo 152
 Coenen, W.N. 190
 Comité voor Vrede in Indonesië 12,
 216
 Commissie-Barendrecht *zie*:
 Commissie-Enthoven
 Commissie-Enthoven 41, 42, 44, 48,
 49, 65, 74, 83, 96, 98, 119, 147, 154,

156, 157, 159, 180, 221
 Communistische Partij van
 Nederland (CPN) 11, 216
 Coppens (sergeant) 117, 144, 145,
 147, 150
 Corput (kapitein) 115
 CPN *zie*: Communistische Partij van
 Nederland

 Damin, Ambo 151
 Depoe *zie*: Depu, Andi
 Depot Speciale Troepen (DST) 9, 17,
 27, 52-55, 58, 59, 61-63, 65, 71, 76,
 77, 81, 82, 84, 91-94, 97-105, 108,
 109, 111, 115-117, 119, 122, 125, 136,
 138, 140, 142, 144-148, 153, 154
 Depu, Andi 44, 46
 Dhoolaege (onderluitenant) 122
 Djampoe 46
 Djenepono *zie*: Jenepono
 Djongaja *zie*: Jongaya
 Doedens, J.B. 105, 139
 Dom, R.M. 57, 64, 99-101, 110, 116
 Donker, L.A. 22, 23, 169
 Dorpe, J. van den 187, 188, 190
 Drees, W. 10, 24, 221
 DST *zie*: Depot Speciale Troepen
 Duque, I. 139

 Elzinga (luitenant) 187
 Engles, E. 42, 52-56, 58, 170
 Ent, D. van der 34, 35, 38
 Enthoven, L.K.J. 41, 42, 44, 48, 49,
 65, 156, 157, 159, 180, 221
 Entje 214, 215
 Erkel, G.B.M. van 189
Excessennota 9, 10, 26, 27, 217, 220, 223
 Fasseur, C. 25, 26, 219, 222

Felderhof, H.W. 42, 67, 89, 177
 Franken, D.G. 33-38
 Frederik, J.F. 147

 Gabungan Pemberontak Indonesia
 (GAPRI) 46
 Gadjah Merah 17
 Galesong 49
 Galoeng-Galoeng *zie*: Galung
 Galung
 Galung Galung 95, 96, 117, 123, 136,
 137, 139, 141, 156-158, 163, 165
 Gani, A. 75
 Ganté 136, 137
 GAPRI *zie*: Gabungan Pemberontak
 Indonesia
 Gatarang 128
 Geelhoed, P.M. 17, 218, 219
 Gerakan Plebisit Republik Indonesia
 (GPRI) 184
 Gerke (captain) 45
 Gits, H.J.Ch. 188-190
 Goa *zie*: Gowa
 Goedhart, F.J. 10-13, 17, 24, 216, 217,
 218, 219
 Goenoeng Simping *zie*: Gunung
 Simping
 Goenoengsari *zie*: Gunungsari
 Goes van Naters, M. van der 12, 13,
 217, 218
 Goesoenge *zie*: Gusunge
 Götzen, L. 20, 222
 Gortzak, H. 11, 12, 20, 21, 216, 220
 Gowa 46, 47, 75, 78, 79, 156
 GPRI *zie*: Gerakan Plebisit Republik
 Indonesia
Groene Amsterdammer, De
 (weekblad) 11, 17, 216

- Groeninx van Zoelen, F.A. 14-22, 40, 217, 219
- Grote Oost en Borneo 51, 53, 54, 56, 58, 86, 106, 108, 109, 111, 125, 129, 170, 175
- Gulik, W.J. van 20
- Gunung Simpang 17, 18, 25-27, 30, 33-39, 222
- Gunungsari 75
- Gusunge 71
- Haacke (vaandrig) 120, 122
- Hama Bolong, La 150
- Hamasaleh 46, 136
- Hamidong *zie*: Cammi, Andi
- Hamzah 47
- Harding, J.A. 148
- Hardt Aberson, H.A.G. van der 187
- Hgalle *zie*: Ngalle
- Hillebrandt, L. 213
- Hirschfeld, H.M. 20
- Hoofd Plaatselijk Bestuur (HPB) 120
- Hoog Militair Gerechtshof Indonesië 20, 41, 42, 56, 125, 159, 190
- Hoogenraad, E.J. 22, 220
- Horsthuis, G.J. 48, 57, 62-64, 98-102, 105, 106, 109, 110, 112, 116, 118, 119
- Houting, W. den 209
- Hoven, W. 52, 67, 89, 112, 124-126, 133, 170, 219
- HP/De Tijd* (weekblad) 27, 222
- HPB *zie*: Hoofd Plaatselijk Bestuur
- Hueting, J.E. 24
- Hummelo 22
- Idenburg, P.J.A. 43, 67, 68, 89, 219, 220
- Idjo, Andi 79
- IJzereef, W. 26
- Isa, Andi 120, 121
- Itjin, La 150
- Jeneponto 45, 46, 49, 53, 99, 156
- Jippes, A. 188-190
- Jong, P.J.S. de 24, 221
- Jongaya 72, 74, 75, 78, 81
- Juliana (koningin) 10, 16
- Kadetjing, La 149, 150
- Kaliurang 16, 17, 25
- Kaloekoeang *zie*: Kalukuang
- Kalukuang 156
- Kambo 155
- Kandara, La 149
- Karoewisi *zie*: Karuwisi
- Karuwisi 75, 79
- Kartodirdjo, U. 13, 14, 16, 19, 217, 218, 219, 221
- Kazemier, B.H. 23, 177-180
- Katholieke Nationale Partij (KNP) 12
- Katholieke Volkspartij (KVP) 10
- Kebaktian Rakyat Indonesia Sulawesi (KRIS) 47, 200
- Kemajoran *zie*: Kemayoran
- Kemayoran 183
- KMA *zie*: Koninklijke Militaire Academie
- KNP *zie*: Katholieke Nationale Partij
- Koelo *zie*: Kulo
- Koets, P.J. 67, 68, 89, 105, 219
- Kofman, R.W. 112, 113, 124-127, 133
- Koning, J.W. de 204
- Koning, T. de 48, 128
- Koninklijke Militaire Academie (KMA) 92
- Kooistra (majoor) 81

- Koomans, L.J.H. 193, 197, 209
 Korinth, O.A.L. 57, 110
 Kornson, G.R. 214, 215
 Kranenburg, R. 66, 180
 Krijgsman, A.B.C. 211, 212
 Krijnen, P.G. 26, 199-201, 223
 KRIS *zie*: Kebaktian Rakyat
 Indonesia Sulawesi
 Kris Moeda *zie*: Kris Muda
 Kris Muda 46, 48, 134
 Krönig, H.J. 17, 207-209, 223
 Krol, G.L. 62, 64, 76, 93, 94, 102, 112,
 113, 124, 125, 127
 Kuiler, W.H. 142, 143, 145
 Kulo 136, 141, 143, 145-151, 156, 158
 KVP *zie*: Katholieke Volkspartij
- Labakkang 71
 Ladja 47
 Laforêt, V.P.L. 205
 Lages, W.P.F. 15
 Lambers, B.J. 50, 68, 8289, 100, 104,
 105, 108, 113, 115, 127, 166, 173, 180
 LAPRIS *zie*: Laskar Pemberontak
 Rakyat Indonesia Sulawesi
 Laptoer *zie*: Laptur
 Laptur 47
 Laskar Pemberontak Rakyat
 Indonesia Sulawesi (LAPRIS) 46,
 78
 Lassaming, Wa 137
 Latip, A. 44, 77, 78
 Laverman, F. 142, 143, 145, 146
 Lawick, H.C.G. baron van 92
 Leander, A.J. 205
 Lebakkang *zie*: Labakkang
 Leeuw, W.F. de 136, 140
 Leko 81
- Lekko *zie*: Leko
 Lier, B.J. van 189, 190
 Limboeng *zie*: Limbung
 Limbung 45, 48, 79, 119
 Lion Cachet, C. 51, 52, 59, 61, 62, 67,
 86, 89, 93, 94, 97, 102-104, 111, 112,
 118, 120, 124, 126-128, 131-133, 170,
 177
 Lisoe *zie*: Lisu
 Lisu 70, 73, 79, 81, 156
 Loewoe *zie*: Luwu
 Loriaux, B.F. 204
 Lovink, A.H.J. 12, 13, 16, 17, 19, 217,
 218, 222
 Luwu 128
- Maarseveen, J.H. van 10-13, 16-18,
 20-22, 25, 216, 217, 218, 219, 220, 221
 Madhan, U. bin Ahmad 148, 150, 151
 Maiwa 146-148, 150, 151, 156
 Majene 46, 84, 95, 117, 123, 136-138,
 140, 155
 Maewa *zie*: Maiwa
 Magarangi, A. 48
 Maguwo 16, 17, 25
Makassaarsche Courant 81
 Makassar 42, 44-47, 50-57, 59, 64,
 72, 75, 81, 82, 84, 87-89, 93, 96, 99,
 101, 103, 104, 106, 108, 109, 111-115,
 121, 124, 126, 128, 129, 132, 134, 141,
 151, 154, 157, 160, 170
 Makel bin Kodja 184
 Makka, La 121
 Makkasoe, Andi *zie*: Makkasau,
 Andi
 Makkasau, Andi 125, 130
 Makoempelle, Baso *zie*: Makumpelle,
 Baso

- Makumpelle, Baso 48
 Malakadji *zie*: Malakaji
 Malakaji 48, 53
 Malang 17, 26, 27, 193, 207-209, 219, 223
 Malino 48, 53, 79
 Malinoconferentie (15-25 juli 1946) 46
 Mallusetasi 121, 142
 Maloesetassi *zie*: Mallusetasi
 Mandar 89, 116, 157, 158
 Mangkaoe, Andi *zie*: Mangkau, Andi
 Mangkau, Andi 130
 Mangkowa, Andi 71
 Mangoen, D.D. 47
 Manoedjoe *zie*: Manuju
 Manuju 79
 Mapatola, Andi 120, 121
 Mappasolong 49, 79, 119
 Mappe, Andi 46, 70, 71
 Mardjo 184
 Mariniersbrigade 187-190
 Maris, A.F.L. 207-209, 219
 Maroanging 141, 146, 148, 150
 Maroemai, I *zie*: Marumai, I
 Maros 46, 70
 Martodipoero *zie*: Martodipuro
 Martodipuro 193, 196
 Marumai, I 151-153
 Matoanging 70, 77, 78, 81, 82
 Meester Cornelis 92
 Meijer, H.E. 83, 84
 MID *zie*: Militaire Inlichtingen Dienst
 Militaire Inlichtingen Dienst (MID) 29, 33, 34, 64, 76, 93, 112, 121, 124, 143, 145
 Mimang, Hadji La 147
 Moehamma, La *zie*: Muhamma, La
 Mohrman, J.W. 120
 Molenkamp, J.F. 91, 130, 147, 148, 153, 154
 Moncongloe 81
 Mongisidi, R.W. 44, 72, 74
 Montgomery, B.M. 92
 Montjonglowe *zie*: Moncongloe
 Mook, H.J. van 23, 52, 170, 220
 Muhamma, La 151, 152
 Muskita (sergeant) 194, 195
 Napi bin Sibi 184
 Nasoetion, M. *zie*: Nasution, M.
 Nasution, M. 16, 17, 218
 Negara Indonesia Timur (NIT) 111, 121
 Netherlands Indies Civil Administration (NICA) 43, 44, 46, 47, 49, 70, 74, 144
 Ngalle, La 46
 NICA *zie*: Netherlands Indies Civil Administration
 Nistelrooy, G.C.F. van 143, 146, 151
 NIT *zie*: Negara Indonesia Timur
 Nodjeng, I *zie*: Nojeng, I
 Noemang, La *zie*: Numang, La
 Nohong, Andi 142
 Nojeng, I 49
 Nordmann, J. 203-205, 223
 Numang, La 121
 Oepe, La *zie*: Upe, La
 Oesman *zie*: Usman
 Okkerse, T. 222
 Onken, J.R. 122, 123
 Oortmerssen, T.C.W. van 57, 91, 100, 109, 110, 114, 116, 151, 156

- Operatie Samba 52
 Oppenheim, L.F.L. 172
 Oranje, L. 25, 221
- Paardekooper, J.L. 20, 22, 41, 42, 52,
 56, 62, 67, 76, 87, 92, 93, 95, 96, 101,
 103, 110-121, 125, 127, 131, 142, 146,
 147, 151, 154, 166
- Pajo, La 137
 Palopo 45, 75
 Pangkadjene *zie*: Pangkajene
 Pangkajene 46, 71, 137, 156
 Pano 138
 Panti Usada 193
 Paré-Paré *zie*: Parepare
 Parepare 41, 46, 59, 61, 65, 83, 84,
 89, 91-96, 103, 105, 112, 115, 116,
 120-129, 132, 134, 137, 141, 142, 147,
 156-158
- Parool, Het* (dagblad) 10, 15, 24, 217,
 220
- Partai Nasional Indonesia (PNI) 45,
 46, 75
 Partij van de Arbeid 10-12, 24, 216,
 220
- Patalassang *zie*: Pattallassang
 Pattallassang 47
Pawartos Ringkes (tijdschrift) 193, 196
 Pawelloi, Andi 44, 46, 125, 128
 Peddemors, M. 128
 Pelt, H.G.C. 193, 196
 Peniwen 16-18, 26, 193-196, 223
 Pflaum, H. 21
 Pieters, E.H. 121
 Pinrang 48, 125, 127-130, 137, 143, 153,
 154, 156
 Plank, P. van der 115, 117, 120
 Plantenga, M.P. 37, 205
- PNI *zie*: Partai Nasional Indonesia
 Poel, F.C.G. van der 199
 Pöttger, W.D. 72, 75
 Pol, H. van der 85, 125
 Polewali 46
 Polombangkeng 45, 46, 48, 49, 53, 81
 Pondok Bendah 199, 200
 Prins, R.J. 201
 Purbalingga 17
- Ranreng Toea *zie*: Ranreng Tua
 Ranreng Tua 44
 Rappang *zie*: Sidenreng Rappang
 Rapport-Enthoven *zie*: Commissie-
 Enthoven
 Rastatt 21
 Ratulangi, G.S.S.J. 43
 Riboerane *zie*: Riburane
 Riburane 44
 Riepma, D.M. 57, 136, 138, 139, 155
 Rij, C. van 9, 13-27
 Rijborz, B.E. 41, 57, 93-97, 105, 114,
 115, 117, 120-125, 130, 132, 136-153,
 156-159, 165, 166, 170, 176
 Robijn, D. 205
 Rombach, J.J. 23, 24
 Roijen-Roemakkoord, Van 122
 Roy, le (majoor) 142, 143
- Saleh, M. 99
 Salela 49
 Sangnging 47
 Sarikat Dagang Indonesia 45
 Sawitto 44, 128, 142
 Sassen, E.M.J.A. 10, 11, 216
 Schäfer, H.J. 43, 62, 64, 102-104, 135
 Schokking, W.F. 13, 217
 Scholten, G.J. 137

- Schravendijk, O.E. van 22
 Schreurders, B. 190
 Schrijver, H. 17, 26, 27, 183-186, 222, 223
 Schultz, A. 122, 152
 Segeri 71, 97, 138, 139, 141
 Sehak bin Burik 185
 Selle, Andi 45, 46, 121, 142
 Semoet Merah *zie*: Semut Merah
 Semut Merah 46
 Senkang 45
 Side, La 148
 Sidenreng Rappang 96, 97, 124, 126, 128, 130-136, 141, 142, 144, 146, 156, 158
 Sinta, A. 121
 Siradja, Ambo *zie*: Siraja, Ambo
 Siraja, Ambo 142
 Situru, Mahurudin Daeng *zie*: Badarra
 Six, P.J. 92
 Smeyers, H. 205
 Soelolipoe, La *zie*: Sulolipu, La
 Soenggoeminasa *zie*: Sungguminasa
 Soepoe, La *zie*: Supu, La
 Soeppa *zie*: Suppa
 Soeradi *zie*: Suradi
 Soeroto, J. 45
 Solo 17, 141
 Somadihardjo 33, 34
 Somer, J.M. 92
 Sopawi 33
 Soumokil, Ch.R.S. 125, 126, 129, 133
 Spoor, S.H. 104, 108, 114, 157-159, 176
 Stam, W.J.H. 9, 13-27
 Stenger, M.T. 66
 Strijbosch, J.P. 7, 218
 Stufkens, J. 41, 57, 59, 65, 92-98, 105, 106, 112-117, 120-126, 129-132, 135-142, 151-153, 158, 159, 165, 166, 170, 176
 Suhren, F. 21
 Sulawesi *zie*: Zuid-Sulawesi
 Sulolipu, La 46
 Sungguminasa 47, 49, 53, 72, 75
 Supu, La 120, 121
 Suppa 45, 66, 77, 83, 112, 115, 125-131, 133, 135, 143, 153, 156
 Suradi 155
 Swartz, J. 49
 Syaranamual, W.J. 55, 76, 213, 214
 Tadjoeeddin Noor *zie*: Tadjuddin Noor
 Tadjuddin Noor 126
 Takalar 46, 49, 79, 119, 156
 Talolo 97, 138, 139, 141
 Tandjoeng-Boenga *zie*: Tanjung Bunga
 Tanjung Bunga 81
 Tanakeke 81
 Tanete 49, 73
 Tanetoea *zie*: Tanetua
 Tanetua 47
 Taraweang 71
 Tarawanggroep 47
 Tempe 44
 Tenkink, J.C. 14
 Tentara Harimau Indonesia 46, 70
 Tentara Lipan Bajeng 46
 Tentara Nasional Indonesia (TNI) 33-35, 38, 39, 194-196, 208, 212, 215, 225
 Tentara Republik Indonesia (TRI) 77
Tijd en Taak (tijdschrift) 12
 Tinamboeng *zie*: Tinambung
 Tinambung 136

- Tjammang, Andi *zie*: Cammi, Andi
Tjilatjap *zie*: Cilacap
Tjililitan *zie*: Cililitan
Tjimahi *zie*: Cimahi
Tjimalaka *zie*: Cimalaka
Tjindollo, La *zie*: Cindolo
TNI *zie*: Tentara Nasional Indonesia
To Kappe 44
Tolo 48
Tompo, L.D. 47
TRI *zie*: Tentara Republik Indonesia
Tuna 195
- Uhlenbeck, D.F. 124
Upe, La 121
Usman 212, 213
Uyl, J.M. den 24, 26, 221
Uyleman, M.L.E. 204
- Valk, F.E.J. van der 21
VDMB *zie*: Veiligheidsdienst van de
Mariniersbrigade
Veenendaal, H.J. 56, 57, 59, 62, 64,
92-97, 99-101, 103-196, 108, 112, 115,
116, 124, 142, 164, 177
Veiligheidsdienst van de
Mariniersbrigade (VDMB) 187
Veldhuis, A.G. 42, 100, 101, 112, 113,
115, 125, 143, 146, 147
Verburght, H. 26, 199-202, 223
Verenigde Naties 10
Verenigde Staten van Indonesië 16
Verhoef, A. 66
Vermaesen, F. 211, 212
Vermeulen, J.B. 41, 51-53, 58, 59, 61,
84, 91-98, 112-117, 120, 122-132, 135-
142, 145, 147, 148, 151-154, 158, 159,
165, 166, 170, 176
- Volkskrant, De* (dagblad) 24
Voorschrift voor de Uitoefening van
de Politiek-Politionele Taak van
het Leger (VPTL) 101, 108, 110,
114, 142, 225
VPTL *zie*: Voorschrift voor de
Uitoefening van de Politiek-
Politionele Taak van het Leger
Vries, H.J. de 51-57, 59, 62, 65, 82, 86,
92-116, 118, 123, 124, 126, 130-133,
157, 164, 170, 175-177
Vrij Nederland (weekblad) 14, 74, 83
VSI *zie*: Verenigde Staten van
Indonesië
- Wahab 155
Wal, van der (controleur) 79
Watempone 45
Welter, Ch.J.I.M. 12, 16, 218
Wereldraad van Kerken 196
Wesseling, J.J. 98, 99, 120
Westerling, R.P.P. 17, 20-23, 42, 44,
52-95, 98, 100, 104-107, 112-117,
119, 124, 128-130, 154, 158-160,
163-165, 169-177, 180, 213, 214, 219,
220
Westhof, J. 48
Wiegeraad, J.P. 142, 146
Wijnands (wachtmeester) 154
Wiselius, A.J. 193, 194
Wolff, J. 116
- Yamamoto 116
Yogyakarta 11, 16
- Zandman, A.R.J. 187, 188, 190
Zeeuw, L. de 120
Zuid-Celebes *zie*: Zuid-Sulawesi

Zuid-Sulawesi 9, 10, 17, 19-26, 30, 41-
66, 82, 84, 87-92, 94, 98, 100, 103,
105, 106, 108, 111, 113, 116, 121, 127,
132, 133, 153, 158-161, 164, 166, 169-
171, 174, 222
Zweeres, J.J. 11
Zweers, H. 212, 213

**Overzicht van publicaties voortgekomen uit het onderzoeksprogramma
*Onafhankelijkheid, Dekolonisatie, Geweld en Oorlog in Indonesië, 1945-1950***

Publicaties bij Amsterdam University Press

Gert Oostindie, Thijs Brocades Zaalberg, Eveline Buchheim, Esther Captain, Martijn Eickhoff, Roel Frakking, Azarja Harmanny, Meindert van der Kaaij, Jeroen Kemperman, Rémy Limpach, Bart Luttkhuis, Remco Raben, Peter Romijn, Onno Sinke, Fridus Steijlen, Stephanie Welvaart, Esther Zwinkels, *Over de grens. Nederlands extreem geweld in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949*

Abdul Wahid en Yulianti (red), *Onze Revolutie. Bloemlezing uit de Indonesische geschiedschrijving over de strijd voor de onafhankelijkheid, 1945-1949*

Esther Captain en Onno Sinke, *Het geluid van geweld. Bersiap en de dynamiek van geweld tijdens de eerste fase van de Indonesische revolutie, 1945-1946*

Remco Raben en Peter Romijn, mmv Maarten van der Bent en Anne van Mourik, *Talen van geweld. Stilte, informatie en misleiding in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949*

Jeroen Kemperman, Emma Keizer en Tom van den Berge, *Diplomatie en geweld. De internationale context van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949*

Rémy Limpach, *Tasten in het duister. Inlichtingenstrijd tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949*

Azarja Harmanny, *Grof geschut. Artillerie en luchtmacht in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949*

Esther Zwinkels, *De klewang van Vrouwe Justitia. Recht en onrecht in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949*

Bambang Purwanto, Roel Frakking, Abdul Wahid, Martijn Eickhoff, Yulianti and Ireen Hoogenboom (eds), *Revolutionary worlds. Local perspectives and dynamics during the Indonesian Independence war, 1945-1949*

Meindert van der Kaaij, *Een kwaad geweten. De worsteling met de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog vanaf 1950*

Eveline Buchheim, Satrio Dwicahyo, Fridus Steijlen en Stephanie Welvaart, *Sporen vol betekenis. In gesprek met 'Getuigen & Tijdgenoten' over de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog / Meniti Arti. Bertukar Makna bersama 'Saksi & Rekan Sezaman' tentang Perang Kemerdekaan Indonesia*

Van Rij en Stam. Rapporten van de Commissie van onderzoek naar beweerde excessen gepleegd door Nederlandse militairen in Indonesië, 1949-1954 (Bronnenpublicatie), ingeleid en bezorgd door Maarten van der Bent

Overige publicaties

Thijs Brocades Zaalberg, Bart Luttkhuis en anderen, 'Extreem geweld tijdens dekolonisatieoorlogen in vergelijkend perspectief, 1945-1962' in: *BMGN – Low Countries Historical Review*, Volume 135 nr.2

Thijs Brocades Zaalberg and Bart Luttkhuis (eds), *Empire's Violent End. Comparing Dutch, British, and French Wars of Decolonization, 1945-1962*. Cornell University Press

MAARTEN VAN DER BENT studeerde politologie aan de Vrije Universiteit Amsterdam en culturele antropologie aan de Universiteit van Uppsala. Van 2018 tot en met 2021 was hij als onderzoeker betrokken bij het onderzoeksprogramma *Onafhankelijkheid, Dekolonisatie, Geweld en Oorlog in Indonesië 1945-1950*, eerst bij het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV), later bij het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies. Momenteel is hij als onderzoeker verbonden aan het Expertisecentrum Restitutie, het kenniscentrum voor vraagstukken die verband houden met kunstroof en restitutie, dat bij het NIOD is ondergebracht.

Tijdens de Indonesische onafhankelijkheids-oorlog drongen berichten over vermeende oorlogsmisdaden van Nederlandse militairen slechts mondjesmaat tot Nederland door. Toch klonk nog tijdens de oorlog de eerste roep om een onafhankelijk onderzoek naar zulke berichten. Na herhaald aandringen vanuit de Tweede Kamer werd ten slotte in oktober 1949 een commissie van drie juristen naar Indonesië uitgezonden met als opdracht een niet-justitieel onderzoek naar de beschuldigingen van extreem geweld in te stellen.

Om uiteenlopende redenen diende deze onderzoekscommissie slechts over twee zaken rapporten in, die bovendien maar door twee van de drie commissieleden – Kees van Rij en Wim Stam – waren ondertekend. Tot 1969 bleef het bestaan van deze rapporten voor het parlement en de buitenwacht verborgen. Tijdens de opstelling van de *Excessennota* kwamen de rapporten weer boven water en werden er nooit ingediende rapporten over zes andere zaken gevonden. Alle acht rapporten speelden bij de opstelling van de *Excessennota* een cruciale rol, terwijl vooral het rapport over Zuid-Sulawesi van groot belang zou blijken voor de geschiedschrijving over de oorlog.

Tot op heden lagen de rapporten van Van Rij en Stam diep verborgen in de archieven. Deze bronpublicatie, voorafgegaan door een uitvoerige inleiding, maakt ze voor het eerst voor een breder publiek toegankelijk.

Onthullende rapporten uit de jaren 1949-1954 over extreem geweld van de Nederlandse krijgsmacht in Indonesië nu ingeleid en gepubliceerd.

Bronnenpublicatie

WWW.AUP.NL

